

ՄԻՈՆ

Սեպտեմբեր-Դեկտեմբեր

Թիւ 9-12

1974

ԽԸ.

ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՅՏՕՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԴԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

Սեպտեմբեր — Դեկտեմբեր

Թիւ 9 - 12

September — December

No. 9 - 12

SION

VOL. 48

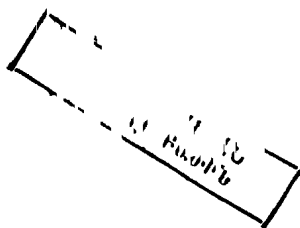
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM
A BIMONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

Editor-in-chief: Archbp. Shahe Ajamian Editor: Ara Kalaydjian

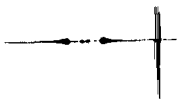

St. James Press
Jerusalem

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻԻ

Ս. Խաչի Վերացման տօնին օրը, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, Նորին Ամենապատուութիւն Տ. Եղիշէ Ս. Պատրիարքը կուսակրօն քահանայութեան կոչեց երկու նորընծաներ և վերանուանեց զանոնք Տէր Գեղարդ և Տէր Ասպետ Արեղաներ:

Ձեռնադրութեան սրտաուռ աշխարհորդութիւնը ոչինչով կը բացառուէր իր նախորդներէն: Վերջին տասնչորս տարիներու ընթացքին, Նորին Ամենապատուութեան գահակալութենէն ի վեր, քաններկորդ և քաններեքերորդ արեղայական աշխատողութիւնները, կու գային երկարելու գեղեցիկ շարքը այն ուխտեալներուն, որոնք կը կոչուին Միաբաններ Սրբոց Յակոբեանց: Անոնք կ'ընդունէին «Աստուածային և երկնային շնորհը, որ միշտ ինու ըզողէտու կարեաց Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ», Աստուծոյ և մարդոց առջև յայտարարելով. «Մինչև ցվախճան կենացս, ուր ուրեք և զտանիցիմ, հաւատարմութեամբ և սրտի մտօք ծառայել Սրբոյ Աթոռոյս և տքնիլ վասն չինութեան և պայծառութեան նորին, նախանձախնդիր լինել պատուոյ և փառաց նորա և պաշտպանել զազգային իրաւունս, որ ի Տնօրինական Սրբավայրս»:

Երիտասարդ արեղաներու աշխատողութիւններով, որոնք իրարու յաջորդեցին Ս. Աթոռէն ներս, վերանորոգուեցաւ և թարմացաւ հին աւանդութիւնը Երուսաղէմի Պատրիարքութեան. ըլլալ գինուորեալ պաշտպանը ազգային իրաւունքներուն «որ ի Տնօրինական Սրբավայրս»:

Դարերէ ի վեր Առաքելական աշխատողութիւնն է եղած վառ պահել լուսաւորչեան կանթեղը Ս. Տեղեաց եկեղեցիներուն մէջ, անսպառ պահել հայկական աղօթքի Քրիստոսի կենանքով նուիրագործուած Սրբաաղիւններէն ներս և անընդուն հսկիչը ըլլալ ազգային իրաւունքներուն, որոնք մեր Եկեղեցին կը դասեն համահաւասար դիրքի վրայ Հռովմէական և Ուղղափառ Եկեղեցիներու շարքին, իբրև մին երեք միակ իրաւաստու եկեղեցիներէն, որոնք հոգ կը տանին միջազգային Սրբավայրերուն: Ս. Աթոռիս Առաքելականութիւնը մնացած պիտի ըլլար պատմական յատկանշում մը միայն, եթէ Երուսաղէմի միաբանութիւնը, երբեմն նոյնիսկ իր արեան գնով, շարունակած չըլլար առաքելականութենէն բխող իր առաքելութիւնը Ս. Երկրին մէջ:

Իրականին մէջ, քիչ անգամ արդար գնահատանքով զընահատուած են Երուսաղէմի Միաբանին անգնահատելի զոհողու-

թիւնները, որով ան գիշեր և ցերեկ, անապառ տոկունութեամբ և անսակարկ նուիրուածութեամբ, կ'արժեցնէ մեր Եկեղեցիին դիրքը միջազգային ուշադրութեան, արորժակներուն և սաղաքանքներուն առարկայ երուսաղէմին մէջ: Իր առօրեայ և մանր հաշիւներուն մէջ կորուսած, մեր ժողովուրդը հետո է բմբռնել կարեւորութիւնը երուսաղէմ քաղաքին ընդհանրապէս և մեր Եկեղեցւոյ դիրքին երուսաղէմի մէջ, մասնաւորապէս:

Քրիստոնէութեան առաջին օրերէն ի վեր, քրիստոնեայ մեծ ու փոքր ամէն ժողովուրդ, Արեւելքէն և Արեւմուտքէն, փութաց Քրիստոսի մարգեղութեամբ սրբազործուած այս երկիրը, «կարդայու», ինչպէս կ'ըսէ Լակրանտ, «աշխարհադիր Աւետարանը» (l'Évangile Géographique). «Հինգերորդ» այս Աւետարանը, գրուած Բեթղէմէմի քարերով, Գալիլիոյ ծովու ալիքներով և երրոսողէմի ձիթենիներով, նոյնքան ներշնչիչ և թերեւ աւելի անմիջականօրէն թելադրական քան շորս Աւետարանները: Հռովմի կայսրին և Թաշակէր թագաւորին հետ եկան նաև Հայոց թողաւոր Ա նախարար: Բեթղէմէմի Այրին, Գեթսեմանիի պարտէզին և Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ հռովմէական փառաւորութեամբ արածբայուած տաճարներուն կողքին, Հայ խշխաններն ալ կանգնեցին հայկական տաճարներ և սրբատեղիներ: Հայուն նման եկան նաև Եգիպտոսի Ղաթինները, Միջագետքի Ասորիները, Կովկասի Վրացիները, Լիբանանի Մարօնիթները և երկաթ դարեր տիրող դիրք գրաւեցին Ս. Երկրին և մանաւանդ միջազգային Սրբավայրերուն մէջ: Ապա եկան նաև Ուղղափառ անկախ Եկեղեցիներ, ինչպէս Ռուսականը, Ռումանականը և ուրիշներ, մեծ պետութիւններու շուքով: Առաջինները հետքեր թողուցին միայն, յիշատակութեան մը արժանի, իսկ վերջինները եկեղեցիներ և վանքեր կառուցին, առանց կարենալ թափանցելու Սրբատեղիներէն ներս: Հայերը միայն, վեցերորդ դարէն ի վեր, հիմնեցին և կանգուն պահեցին Պատրիարքական Իշխանութիւնը, իր փառքով և իրաւասութիւններով: Հռովմէական բանակին և Խաչակիրներու սուրի ոյժին դիմաց՝ երուսաղէմի Հայ Միաբանութեան հոգիի գէնքը և աղգային դիտակցութիւնը անգամ մը ևս փաստեցին թէ «հոգի առաւել է քան զմարմին» և թէ որակը ի վերջոյ կը յաղթէ քանակին: Հարիւրաւոր միլիոններ հաշուող Լատին և Յոյն Եկեղեցիներուն դիմաց՝ համադր իրաւունքներու պահպանութիւնը մեր փոքր Եկեղեցիին ի նպաստ, Ս. Յակոբեանց Միաբանին կատարած հրաշագործութիւնն է, անտարակոյս:

Եթէ հիմնած ըլլային տպարան, ընդօրինակած ըլլային ձեռագրեր, դասատուի և կրթական մշակի ծանր բեռը առած ըլլային իրենց ուսերուն, այլ նախանձախնդիր մատակարարութիւնը կատարած ըլլային Սուրբ Տեղերուն և աքնած՝ պայծառ պահելու հայկականութիւնը երուսաղէմի, բաւ պիտի ըլլար այն՝ որ երուսաղէմի ղինուորեալ միաբանները արժանապատ ըլլային և արժանանային ազգիս երախտագէտ գնահատումին:

Սրբազան աւանդութիւն մըն է որ կը շարունակուի: Հայ Ե-

ըրուսաղէմին յատուկ ոգիով մը, որ դարերու կնիքով մըն է գրոշմած ամէն զինուորեալ միաբանի հոգին, անցեալէն ժառանգուած ամէն գանձ, հոգևոր թէ նիւթական, կը պահուի ալստեղ անշեղ պահպանողականութեամբ: Հպարտութեամբ մը, որուն խորքը ցաւ է անշուշտ, կը հաստատենք թէ ոչ մէկ նուիրական Աթոռի կամ վանքի մէջ, հայրենիքէն ներս և դուրս, բժախնդրութեամբ կը պահուի հայ ծիսակատարութիւններու, սրբազան արարողութիւններու, ժամակարգութեան և խորհրդակատարութիւններու անփոխարինելի ժառանգը, իր հնամեայ հարազատութեամբ և ամբողջական գեղեցկութեամբ, ինչպէս Երուսաղէմի Հայ եկեղեցիներէն ներս:

Պահպանողականութիւնը մտայնութիւն մըն է, որ կարծրացած և անթափանց կղզիացում մը կամ կեանքին հետ իր կապերը կորսնցուցած կուրուքիւն մը ախտանշող հոգեկանութեան մը հակառակ, պայծառ գիտակցութիւնը կը յարացուցէ այն եկեղեցականներուն, որոնք իրենց հոգին նոյնացուցած Եկեղեցիին հետ, կ'ապրին անոր ամբողջական կեանքով: Եկեղեցին անոնց համար, անցեալին մէջ իր կրթական և մշակութային գերը կատարած, ալսօրուան Սփիւռքի մէջ ալ աղգային իր պատասխանատուութիւնը շարունակող հաստատութիւն մը չէ գլխաւորաբար, այլ հոգեկան խորունկ այն ներկայութիւնը, որուն ընդերքէն կը հոսի հաւատքի կենսատու ջուրը, Աստուծոյ հոգին: Առանց հաւատքի, առանց հաւատամքի և հոգեկան այն կապին որ մեզ անդամը կ'ընէ Եկեղեցիի ամբողջական մարմին, Եկեղեցին կը վերածուի հաստատութեան մը, հիմնարկի մը, կազմակերպութեան մը, ի շարս այլոց: Ան կը պարպուի իր ոգիէն, յաւիտենականութեան առաջնորդող իր ոյժէն, ժամանակի ժանգին և պարագաներու փոփոխականութեան դիմացող ինքնավստահութենէն, որով Հայ եկեղեցականը ինքզինք կը զգայ պաշտօնեան Աստուծոյ և ոչ թէ մարդոց, ծառան իր Եկեղեցիին և Ազգին և ոչ թէ տէրը անոնց, առաքեալը իր հաւատքին և ոչ թէ գանձապահը: Սերմնացանն է ան, որ իր ժառանգած սերմերը, հոգեկան մեր արժէքները, կը յանձնէ հողին, խոր այն յոյսով որ բազմապատիկ պիտի վերածնին: Հաղորդութիւն բաշխող ձեռքն է ան, որ կը կապէ ներկան անցեալին, ալսօրուան Հայը իր հայրերու ռունչին, ոգիին, հաւատքին և հայկականութեան: Աղօթող բերանն է ան, որ մեր ժողովուրդին ցաւն ու տառապանքը կը մատուցանէ Ոսկեցեալին, այրող խունկի նման բարձրացնելով իր հոգիին բոյրը, յարութիւն և անմահութիւն խոստացող Քրիստոսի պարապ Գերեզմանին առջև: Թերեւս, վաղուան սուրբն է ան:

Տակաւին շատ մօտ անցեալին, երբ չէինք աշխարհացրիւ սփիւռք, Երուսաղէմի Միաբանը վանական մըն էր միայն, իր վանքի հոգևոր և մշակութային աշխատանքին նուիրուած: Մեր ժողովուրդին հետ, նոր երկինքներու և նոր պայմաններու մէջ դադուր դարձած մեր կեանքը պահանջեց Երուսաղէմի Ս. Աթոռէն որ հոգևոր հովուութեան զրկէ իր միաբանները: Ի գին ինքնազրկումի,

Պատրիարքարանս տրամադրեց մեր ժողովուրդին իր լաւագոյն ոյժերը: Հայց՝ Եկեղեցիի թեմերուն մէջ՝ Երուսաղէմէն առաքուած բարձրաստիճան եկեղեցականութիւնը և միաբանները կր հաշուեն երեսդէն և հինգ Արքեպիսկոպոս, Եպիսկոպոս և Վարդապետ: Մինչև այսօր, Ս. Աթոռս կը փորձէ հասնիլ ամէն պէտքի և զոհացնել ամէն պահանջ, երբ եկեղեցական մը կ'ուզուի անհովիւ մնացած եկեղեցիի մը համար:

Երուսաղէմի մէջ, վերջին տասը տարիներու ընթացքին ձեռնադրուած քսանէ աւելի եկեղեցականներէն տասնչորսը դուրս են Ս. Աթոռէն: Մեր ժողովուրդի հոգեւոր ծառայութեան նուիրուած այդ երիտասարդ հոգիները կը տանին Հայ Համայնքներուն՝ Երուսաղէմի ոգին, Տնօրինական Սրբավայրերու պաշտամունքին մէջ թրծուած այն ոգին, որ իր կոչումին երեք աղբիւրներէն կը բխի. պահել անցեալի ժառանգը, շարունակել Եկեղեցիին սրբազան առաքելութիւնը և բծախնդրութեամբ մշակել ազգային արժէքները:

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Կաթողիկոսութեան հաւատարիմ թեմերէն ներս, անոնք գաղափարախօսներն են մեր Եկեղեցիի միութեան սրբադան սկզբունքին, որ հիմնաքարն է Երուսաղէմի Պատրիարքութեան կեցուածքին, մեր Եկեղեցին վերաւորող պատակտուններուն դիմաց: Մենք կը հաւատանք թէ անցեալէն ժառանգուած և նոյն ժողովուրդի նահատակութեան արիւնով սրբացած մեր Եկեղեցիին միութիւնը պահել և պաշտպանել Ս. Էջմիածնի գերագոյն հեղինակութեան շուրջ, սկզբունք մըն է, որ չի՛ կըրնար սակարկութեան և ժամանակաւոր նկատումներու զոհը ըլլալ: Անխարդախ պահել այս համոզումը և անխռով՝ Ս. Էջմիածնի Սրբութեան խորանին նկատմամբ հաւատացեալ հոգիին սէրը, Աթոռէս թեմերու ծառայութեան գացած միաբաններու նշանաբանը եղած է, երկար տարիներէ ի վեր:

Կը հաւատանք թէ ձեռնադրուած վերջին արեղաները, իրենց նախորդներուն նման, Աթոռէն ներս թէ դուրս, պիտի շարունակեն սրբազան աւանդութիւնը Ս. Յակոբեանց Առաքելական Աթոռին, իրենց հոգին ըրած կանթեղը «Աստուածային և երկնային շնորհ»ին, որ միշտ կը լեցնէ և պիտի լեցնէ «զպէտս կարեաց Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ»:

Շ. Ա.

ՉԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ Ս. ՅԱԿՈԲԵԱՆՅ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԻՆ ՄԷՁ

Սեպտեմբեր 27, 28 և 29, Ուրբաթէն Կիրակի, ուրախութեան և խանդավառութեան կրկնակ առիթներ էին Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան և Հաւատացեալ ժողովուրդին համար: Կիրակի առաւօտ, ըստ հին առմարի, տօն էր Վերացման Ս. Խաչի, և Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարը զգեցած էր տօնական օրերու հանդիսաւոր և խորհրդաւոր մթնոլորտ մը: Պատարադիւն էր Ամեն. Տ., եղիչէ Ս. Արքեպ. Տէրտէրեան, որ նախորդ օր կատարած էր երկու սարկաւազներու քահանայական կոչումը, և որ Կիրակի, Ս. Պատարադի ընթացին, պիտի ձեռնադրէր և օծէր դանոնք իրբն կուսակիցն քահանայ:

ԴՊՐՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆԻ ՏԸԻՉՈՒԹԻՒՆ

Ուրբաթ, 27 Սեպտ. 1974, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած երկօրեան ժամերգութենէն ետք, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպ. Ասլանեան ժառանգաւորաց Վարժաբանի քսանչորս աշակերտներու շնորհէյ զպրութեան չորս աստիճանները: Աշակերտները, Տաճարի մուտքին՝ նախ ընդունեցին եկեղեցիի ծառայութեան ատանջին խորհրդանշանները՝ բանտլին և աւելր: Իսկ եկեղեցիէն ներս, հաւատաւոր սիրտերով անոնք ստացան զպրութեան աստիճանները:

ՈՒՐԱՐԻ ՏԸԻՉՈՒԹԻՒՆ

Նոյն օրը, զպրութեան աստիճանի արշուիթենէն ետք, Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը «Պահպանել»ով ուրար կրեւո արտօնութիւն շնորհէյ Ընծայարանի Առաջին դասարանի ուսանողներ՝ Սերոբ Գայէթէրեանի, Յակոբ Տուրսունեանի, Սիմոն Պալեանի և Պարոյր Մելքոնեանի:

ՉԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՍԱՐԿԱՒԱԳՆԵՐՈՒ

Ապա, Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը կիսասարկաւազութեան աստիճան շնորհէյ Ընծայարանի Երկրորդ դասարանի ուսանողներ՝ Ուրարադիբ Յարութիւն Աթէշեանի և Ուրարադիբ Հրանդ Շէրպէթեանի:

Իսկ յաջորդ օր, Շաբաթ, 28 Սեպտեմբեր, Ս. Պատարադի ընթացքին սարկաւազ ձեռնադրուելով՝ անոնք իրաւունք ստացան Ս. Աւետարանի ընթերցում, ինչպէս նաև խնկարկութիւն կատարելու:

ՉԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԿՈՒՍԱԿՐՕՆ ՔԱՀԱՆԱՆԵՐՈՒ

Կ Ո Ն Ա Մ

Շաբաթ, 28 Սեպտեմբեր, երկօրեան ժամերգութենէն ետք Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը կատարեց երկու ընծայալներու կոչման արարողութիւնը Ս. Յակոբեանց Տաճարին մէջ, որ լի էր Միաբանութեան հոգեշնորհ հայրե-

ընդհատեցանք իրար: Ընծայեալներն էին Ընծայաբանի շրջանաւարտներ Բարբ. Սարգիս Սարկաւազ Տաւադարեան և Բարբ. Համբարձում Սարկաւազ Պալեան: Խարտաւիթակն էր Լուսարարապետ Ս. Հայրը, աւերթերակայ ունենալով՝ Հոգւ. Տ. Վահան Վրդ. Թովալեանը և Հոգւ. Տ. Աղան Վրդ. Պալեանը: Խարտաւիթակ Սրբազանը վկայեց ընծայեալներու իմացական և բարոյական պատրաստութեան մասին, որմէ վերջ Սմեան. Պատրիարք Ս. Հայրը տուաւ կոշման առաջին օրհնութիւնը. «Հեղուհն շնորհաց Ս. Հոգւոյն ծաւալեացի ի վերայ ձեր...»: Ապա ընծայեալները համոզումով և հաւատքով ուրախանցին Ս. Գրիգոր Տաթևացիի կողմէ բանաձևւած Հայաստանեայց Եկեղեցիի հաւատամբը:

Ձ Ե Ռ Յ Ա Ք Ի Ր Ո Ւ Ք Ի Ւ Մ

Կերակի, 29 Սեպտեմբեր, տօն Վերացման Ս. Ոռնի, կատարուեցաւ արեւիկայական ձեռնադրութիւնը երկու ընծայեալներուն, ձեռամբ Սմեան. Պատրիարք Ս. Հօր, որ նաև պատարագիչն էր:

Ճաշու գիրքի ընթերցումէն առաջ, խարտաւիթակ Լուսարարապետ Ս. Հօր և աւերթերակայ վարդապետներուն առաջնորդութեամբ ընծայեալները հկան դէպի Տաճարին յառաջամասը, ապա, ձեռնադրութեան շարականներու երգեցողութեամբ, անոնք ծնրագիր Ս. Սորան բարձրացան:

Դարձեալ ծնրագիր, անոնք դարձան դէպի Ժողովուրդը, աշխարհէ հրաժարման ի նշան իրենց բաղուկները դուխներէն վեր պահած: «Աստուածային և երկնային շնորհքի երգեցողութեան պահուն դպիրներ Վերածննդի են» կը ձայնեն, մինչ ընծայեալները կը բոլորուին Պատրիարք Ս. Հօր առջև, որ իր ձեռքերը խաչանիչ դնելով իւրաքանչիւրի դուխին՝ կ'աղօթէ. «Ես դնեմ քեզու ի վերայ սրբա, և դուք ամենեքեան աղօթս արարէք զի արժանի լինիցի սա գաւառիման քահանայութեան անարատ պահել առաջի սեղանոյ Տևառն Աստուծոյ»:

«Ողջոյն»էն առաջ երկու ընծայեալներուն կը շնորհուի քահանայութեան նշանակ սև փիլոնը, ապա կը շնորհուին եկեղեցական միւս զգեստները՝ սաղաւարտ, փորուար, շուրջառ, գօտի: «Սորհուրդ խորիչի տպաւորիչ երգեցողութեան միջոցին, ընծայեալները Ս. Սորանին վրայ քաշուած մարագորին ետին կը դդեստաւորուին, քիչ ետք իրենց պայծառ ճակատներուն ընդունելու սրբայոյս միւտներ:

Օծում նորնծաներու

Դպիրներ կ'եղանակեն «Առաքելոյ աղանոյ» հոգեգմայլ շարականը, և Պատրիարք Սրբազան Հայրը իւրաքանչիւր նորնծայի ճակատն ու ափերը կ'օծէ սրբալոյս միւտնով, նոյն պահուն իրենց նոր անուններով վերանշանով դիրենք:— Սարգիս Սարկաւազը՝ Տ. Գեղարք Արեղայ, և Համբարձում Սարկաւազը՝ Տ. Ասպետ Արեղայ: Ապա ձեռնադրիչ Սմեան. Սրբազանը Ս. Պատարագ մատուցանելու խորհրդանշիչ՝ Ս. Սկիհը կը փոխանցէ նորնծայ արեւիկաներուն, որոնք հաւատացեալ բաղմութեան կը թաշխեն իրենց անդրանիկ օրհնութիւնը: Պատրիարք Սրբազանը դեղեցիկ և ներշնչուած քարոզով մը իր երկու Հոգւոյ գաւառները կը յորդորէ հաւատարիմ մնալ Հայաստանեայց Եկեղեցիի դարաւոր և սուրբ աւանդութիւններուն, և ծառայիլ անոր իւրեւ անշնչուին և հաւատաւոր մշակներ:

Ապա Ս. Պատարարը կը շարունակուի խորհրդաւոր մթնոլորտի մը մէջ, և աւարտին՝ հաւատացեալներ մօտենալով կը համբուրեն միւլտիսոսօ աջերը նորընծաներուն :

Վեղարի տըւչուքիւն

Երեկոյեան, ինչպէրացի հանդիսաւոր Անդաստանէն յետոյ, Ս. Յակոբեանց Տաճարին մէջ, ընթերցումներով և շարականներու երգեցողութեամբ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը կատարեց նորընծաներուն վեղարի տըւչուքիւնը :

Նոյն իրիկուն, Միաբանական սեղանատան մէջ, պաշտօնական ընթերիք մը կատարուեցաւ նախադահլութեամբ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր, որուն ներկայ եղան նաև Ժառանգաւորաց Վարժարանի և Ընծայարանի ուսանողները : Միաբանութեան կողմէ խօսք առաւ Ս. Թարգմանչաց Երկրդ. Վարժարանի Տեսուչ Հոգչ. Տ. Կիւրեղ Մ. Վրդ. Գարիկեան, որ շնորհաւորեց երկու նորընծաները : Եանուան Ժառանգաւորաց Վարժարանի և Ընծայարանի խօսեցաւ Տեսուչ Հոգչ. Տ. Աղան Վրդ. Պալիօղեան որ շնորհաւորելէ ետք նորընծաները, ըսաւ թէ անոնք իրենց ձեռնադրութեամբ գեղեցիկ օրինակ մը կը հանդիսանային Դպրեմանքի ուսանողութեան՝ նոյն ճամբուն հետեւելու և ծառայելու Հայց. Եկեղեցիին և Ժողովուրդին : Նորընծայ Հոգչ. Տ. Գեղարդ Արդ. Տաւուսլարեան իր և իր օծակից եղբոր կողմէ շնորհակալութիւն յայտնեց ներկաներուն, և խոստացաւ արդարացնել իրենց վրայ դրուած յոյսերն ու անկալութիւնները : Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը շնորհաւորեց նորընծաները և մաղթեց հաւատարիմ մնալ իրենց սուրբ կարգին, յարատեւել և աշխատել ի պայծառութիւն մեր Ս. Եկեղեցիին :

* * *

Նորընծաները իրենց քառասունքը անցուցին Ս. Հրեշտակապետաց վանքին մէջ, վարժիչ-ուսուցիչ ունենալով նոյն վանքի տեսուչ Հոգչ. Տ. Վահան Վրդ. Թօփալեանը :

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՆՈՐԸՆԾԱՆԵՐՈՒ

Հոգչ. Տ. Գեղարդ Արդ. Տաւուսլարեան

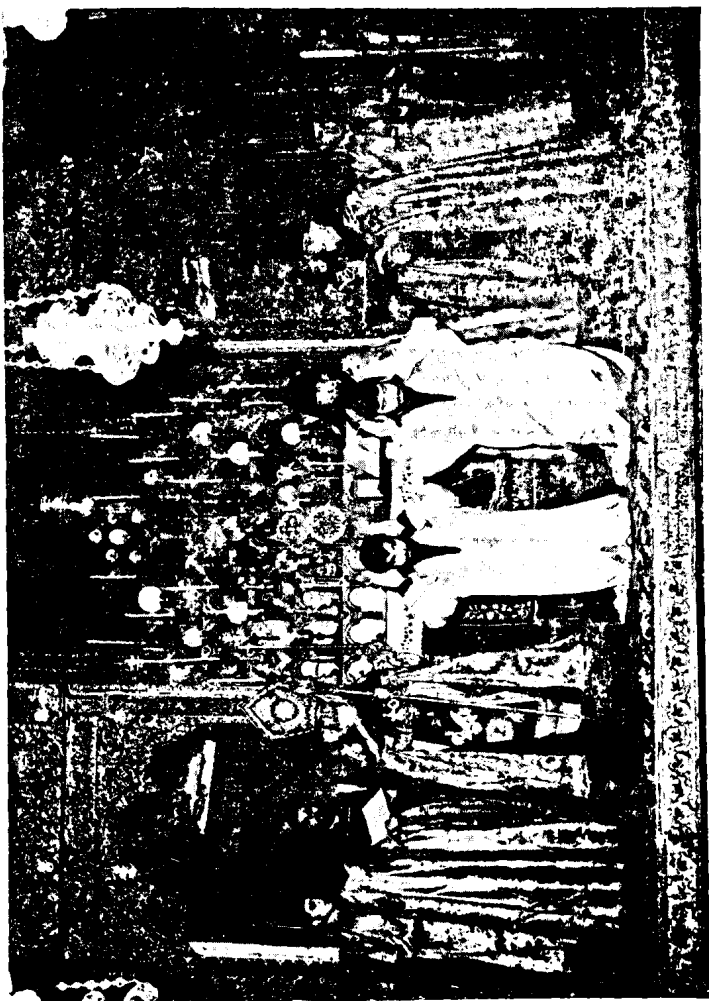
Ծնած է Պէյրուք 1951ին, համեստ ծնողներու զաւակ՝ որոնք իր մանկութեանը մեռած են : Բազմաթիւ դժուարութիւններով ան յաջողած է նախնական իր կրթութիւնը ստանալ տեղւոյն Սահակեան վարժարանին մէջ. ապա, 1964ին շրջանաւարտ ըլլալէ ետք գիմած է և ընդունուած Պատրիարքարանիս Ժառանգաւորաց Վարժարանը, ներկայ Եռնիսիի աւարտած է Ընծայարանի դասընթացները :

Հոգչ. Տ. Ասպետ Արդ. Պալեան

Ծնած է Գամիլի (Սուրիա) 1953ին :

Ընտանիքը իր մանկութեան հաստատուած է Պէյրուք, ուր և ան ըստացած է իր նախնական ուսումը ազգային վարժարաններու մէջ :

1966ին գիմած է և ընդունուած Պատրիարքարանիս Ժառանգաւորաց Վարժարանը, որուն հնգամեայ շրջանը աւարտելէ ետք հետեւած է Ընծայարանի դասընթացներուն և շրջանաւարտ եղած ներկայ տարեշրջանի Եռնիսիին :

Երբ քմեղեղեղ կը կաթարէ աշխարհը :

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՍԱՐԿԱԽԱԳՆԵՐՈՒ

Բարշ. Յարութիւն Սրկ. Աթէշեան

Ծնած է Տիգրանակերտ (Թուրքիա) 1954ին, ուր նաև ստացած է իր նախնական կրթութիւնը պետական նախակրթարանին մէջ: 1966ին ծնողքին հետ Հաստատուած է Պոլիս, և հետևած Ս. Խաչ զպրեմիանքի դոտորնթացքներուն:

1967ի աշնան Երուսաղէմ գալով աշակերտած է Ժառանգաւորաց Վարժարանին, որմէ շրջանաւարտ ըլլալէ ետք այժմ կ'ուստանի Ընծայարանի Երկրորդ դասարանին մէջ:

Բարշ. Հրամդ Սրկ. Շէրպէթեան

Ծնած է Պոլիս 1955ին, դաւակը Տէր Գեղամ Քաշանայի, այժմ հանգուցեալ:

Ծննդաւայրին Էսսայեան ազգային վարժարանին մէջ ստացած է իր նախնական կրթութիւնը, որուն հնգամեայ շրջանը աւարտելէ ետք ուսումը շարունակած է Միխիթարեան վարժարանին մէջ, 1968-69 տարեշրջանին:

1969 Սեպտեմբերին եկած է Երուսաղէմ եւ աշակերտած Ժառանգաւորաց Վարժարանին: Շրջանաւարտ ըլլալէ ետք անցած է Ընծայարան, և այժմ կ'ուստանի Երկրորդ դասարանին մէջ:

ՅՈՒՆԵՍԿՈ

Տ. ԹՈՐԳՈՍ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ

(ԾՆՆԴԵԱՆ 100-ԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻՒ)

1874 թուականի Պաշտոնադրի տօնին, Պրսոյ արուարձաններէն Պարտիզակի մէջ, Պաշտոնադրի տօնին և Մարտի Պիտիճաններ կը բախտաւորուէին մանչ քաւակով մը՝ զոր պիտի կոչէին Մկրտիչ։ Ան հետագային պիտի ըլլար Ս. Երուսաղէմի Առաք. Աթոռի երախտաւոր պատրիարքներէն մին՝ Տ. Թորգոս Արքեպս. Գուշակեանը։

Պատանութեան, զգալով իր մէջ կոշտ մը հոգեւորական մարդուն և ազդեցութեանը տակ իր շրջապատին — ընտանիք և կրթաբան — կրօնաշունչ մը ընդունորուն, կը մտնէ Արմաշի հռչակաւոր դպրեւանքը, ուր Դուրեան և Օրմանեան Սրբազաններու նման հեղինակաւոր և լուսամիտ եկեղեցականներու շունչին տակ ալիտի կազմուէր իր նկարագրը՝ ազգային և հոգեւոր գործիչի մը բոլոր բարեմասնութիւններովը։

Պիտի շնորհիւ, 1896ին իր քահանայական ձեռնադրութենէն ետք Արմաշի մէջ իր տնեցած գործունէութեան շարք (Հասած է միշտ միտք—մտնող հայրութիւն), ո՛չ ալ Սեբաստիոն և Եղիստոսի իր առաջնորդութեաններու մասին, ուր ամենէն աւելի իր յայտ պիտի դային իր վարչապետ և կաղմակերպիչ առաջնորդի մը յատկութիւնները։ Փարսոս՝ որ Եղիստոսի իր առաջնորդութեանը ձգելէն և իր վարձարեւոյնի տնտեսականներ ետք իսկ իր յիշատակը այնքան միտք և նմանցած Եղիստոսայ գաղութին մէջ։

Ինչ անգամ պատահած է որ աշակերտ մը աշխատէ ուսման կերպով ազդուած ըլլայ իր ուսուցչէն և ունենայ աշխատանքի տնտեսական սէր ու հիացում առաջին հանգէպ՝ որքան եղած ըլլայ սրբապաշտ Տ. Թորգոս Պատրիարքին, իր անդուշտական ուսուցիչ Դուրեան Պատրիարքի նկատմամբ։ Ան երբ կոչուեցաւ Ս. Աթոռայ պատրիարքութեան ընտրուեցաւ իր ուսուցչին մահովի ընդհատուած դործի շարունակելու պատգամին էր որ շատ հաւանաբար իր հոգին լեցուց այն քրտնութեամբ՝ որ մեծ պործերու կանչուած մեծ հոգիները միայն կրնան գոյալ աւարելի։

Անտարակոյս որ այս դարու երեսունական թուականները — իր գահակալութեան շրջանը — հանդիսացան Ս. Աթոռոյ համար յառաջդիմութեան, մերկիւնի և շնորհաբարութեան աշխարհ և քաղաքի շրջան մը։ Անշուշտ, Տ. Թորգոս Պատրիարքի անմահական հմայքին ու կարողութիւններուն կողմին, ազդեցութեանը իրենց նպատակներէն մէկը օրերուն Ս. Երկրի հայրութեան և Ս. Աթոռոյ Միաբանութեան պատկանելի թիւն ու երեսունական թուականներու առաջին շրջանին Ս. Երկրի քաղաքական քաղաքատար հանդարտ ու անպատեհ կացութիւններ։

Ս. Աթոռէն ներս, Դուրեանով սկսեալ ազդուած կրթական ու մշակու-

թային գործը իր լրումին, իբր գաղաթնակէտին պիտի հասնէր Ամեն. Տ. Թորգոմ Սրբազանի պատրիարքութեան կարճատև շրջանին: Այդ շրջանը ընդարկող եօթը տարիներէն իւրաքանչիւրը գրեթէ նորութիւն մը ունէր քրճանդիքիւք Ս. Աթոռոյ տարեգրութեան մէջ, իբրև կրօնական կամ կրթական նուաճում:

1932ին, տակաւին իր գահակալութեան պռակտի տարին չորրորած, Ս. Թարգմանչաց ազգային երկեւոն նախակրթարանը կու տար իր առաջին հունձքը: Քանի մը ամիսներ ետք ալ բացումը կը կատարուէր Կիւլպէնկեան Մատենադարանին, որ կոչուած էր ըլլալու միտաւոր լոյսի վառարանը այս Հաստատութեան և, 1948ի Արար—Հրեայ պատերազմէն ետք, մօտ քսան տարիներ, մեծագոյն գրապալատը Ս. Քաղաքին:

1933ի Հոկտեմբերին կը կազմակերպուէր հարիւրամեայ յորելեանը Ս. Աթոռոյ Տպարանին, որը կ'օժտուէր նոր և արդիական մեքենաներով: Իսկ Դուբեան Մատենաշարը, որ այդ օրերուն կը հիմնուէր, նոր թափ մը պիտի տար տպագրական աշխատանքներուն և նոր ու արժէքաւոր հրատարակութիւններ պիտի գային աւելնալ Հայ մշակոյթի գանձարանին վրայ, կրօնական, պատմական, բանասիրական և այլ մարզերու մէջ:

1934ին կը կազմակերպէ ծրագիրը Ժառ. Վարժարանին և Ընծայարանին, յարմարցնելով զայն ժամանակի պահանջներուն: Պաշտօնի կը կոչէ Յ. Օշականի և Շահան Պէրպէրեանի նման բազմահմուտ ու արուեստագէտ ուսուցիչներ, որոնց շունչին տակ պիտի աճէր ու ազգային զգացումներով թրծուէր հոգեկորակներուն շնորհալի փաղանգ մը՝ որ հետագային ազգին ու եկեղեցիին ընդորոշուէր իր ծառայութեամբ և ու իր ստացած շնորհներուն լուսագոյնս օգտագործումովը պիտի տիրանար բարձր դիրքերու մեր եկեղեցական ասպարէզէն ներս, մտային ու հոգեկոր սնունդ ջամբելով աշխարհացրիւ Հայութեան հայրենակարօտ բեկորներուն:

1935ին մեծ շուքով կը տօնուէր, ինչպէս արտասահմանի գանազան կեդրոններու՝ այնպէս ալ Ս. Երուսաղէմի մէջ, Աստուածաշունչի հայերէն Թարգմանութեան 1500ամեայ յորելեանը, նախաձեռնութեամբն ու զլխաւորութեամբը Ամեն. Տ. Թորգոմ Պատրիարքին: Երուսաղէմի մէջ կը կազմակերպուէին երեք հրապարակային հանդիսութիւններ՝ Նշելու համար մեր մշակոյթի պատմութեան կարևորագոյն այդ հանգրուանին մեծութիւնը: Այդ առթիւ հրատարակուած «Յուշարձան» պատկանելի հատորին պատրաստութեան մէջ ճառիւծի բաժինը կը պատկանէ հոգեւորայ Պատրիարքին:

Հակառակ Ս. Երկրի մէջ տիրող գործադուլին ու քաղաքական անպահով կացութեան, 1936 թուականն ալ չէր անցնէր անոնց ուշադրաւ նուաճումի՝ այս անգամ Ս. Աթոռի կրթական մարզին մէջ: Կը հիմնուէր Յոպպէի Ս. Գլխաւոր վարժարանը, որով բազմացող այդ գաղութին հայորդիները կարելիութիւնը պիտի ունենային ստանալու ազգային նախակրթութիւն:

1937ին նոյնը կը կատարուէր Ամմանի գաղութին մէջ: Փոքրաթիւ այդ գաղութն ալ հայեցի մշակոյթէ չզրկելու աղնիւ մտահոգութեան թելադրուած՝ Տ. Թորգոմ Պատրիարք բացումը կը կատարէր Հեթումեան ազգային նախակրթարանին:

1937ի վերջին օրերուն՝ Պատրիարքը կ'ունենայ ոտքի արկած մը, որը զինք անկողին կը գամէ շուրջ երեք ամիսներ: Այդ վիճակին մէջ իսկ ան կը շարունակէ գրել ու ստորագրել Սիմոն Բովանդակալից խմբագրականները և ուրիշ արժէքաւոր աշխատութիւններ:

1938-ի վերջին ամիսներուն կը մեկնէր Եգիպտոս, ուր երկու ամիսներ շարունակ առաքական կ'ըլլայ իր նախկին հօտին յարգարից գուրգուրանքին։ Ս. Աթոռ դարձին՝ հոգեպէս և մարմնապէս կազդուրուած, նոր թափով կը լծուի կրօնական, ուսուցչական ու պրակտիկ իր պարտականութիւններուն։ Դժբախտաբար շատ կարճ կը տևէ այս շրջանը, և իր զարմէն 46 օրեր ետք, 1939 Փետրուար 10ին, գրեթէ յանկարծամահ կը վախճանի, խոր օուզի մատնելով բովանդակ ազգն ու եկեղեցին։

Ով որ կարդայ Սիմոնի մահազրականի թիւին մէջ նկարագրութիւնը երանանորհ Պատրիարքի կեանքին վերջին օրուան՝ անկարելի է որ չհամակուի խոր և ճշիշէ յուզումով։ Մահացու կաթուածը ընդունելէն վեց ժամ առաջ միայն հեռագրով մը իր ցաւակցութիւնը յայտնած էր Ս. Քաղաքիս Ֆրանչիսկեանց Միաբանութեան Գերշ. Կիւթութիւն՝ նոյն առաւօտ վախճանած Հռոմի Ն. Ս. Պիոս փԱ Պապի մահուան առիթով։ Եւ հարուածէն մէկ ժամ առաջ միայն բաժնուած էր իր աշակերտներէն — Ընծայարանի Եւթանող Խարկաւազները, որոնց դասուանդութեան համար քանի մը պահ էր յատկացուցած գրեթէ ամէն օր, հակառակ իր քայքայուած առողջութեան։

Թորոզմ Պատրիարքի մահուան տոթիւ լոյս տեսած Սիմոնի մահազրական ստուար թիւը, իր բովանդակած աւելի քան 40 դրութիւններով լաւագոյն ապացոյցն է այն սիրոյն ու յարգանքին՝ զոր Միաբանութիւն, ուսանողութիւն, զաղութ և սփիւռքահայութիւն անվերապահօրէն կը տածէին իր հանգէպ և նոյն ատեն այն խոր սուգին ու կսկիծին՝ զոր անոնք զգացին երանաշընորհ Պատրիարքին վաղաժամ մահովը։

* * *

Իր ինքնագիր քերթուածները — թէև քանի մը տասնեակ միայն, այլ որակով բարձր, ապացոյցը կու տան բանաստեղծական իր խորունկ զգայնութեան։ Մտածում և զգացում հաւասար ուժգնութեամբ կը գունաւորեն իր բանաստեղծութիւններուն իւրաքանչիւր տունը։ Գերզգայուն սրտի և խորաթաթափանց մտքի արգասիքն են անոնք, ուշագրաւ՝ իրենց դաշնութեամբն ու հեղասահ կշռականութեամբը։ Իսկ իր թարգմանածոյ քերթուածները՝ Ֆրանսացի ականաւոր բանաստեղծներէ, կատարուած են բացառիկ ճարտարութեամբ ու զմայլելի ոճով։ Ֆրանսերէնը, իր մայրենի լեզուին նման, գաղափեր չունէր իրեն համար։

Իր արձակ գրութիւններուն մէջ՝ «Առաքիլոց Շաւիղով» հատորը պիտի մնայ իր սեռին մէջ ուշագրաւ և մեր կրօնական գրականութեան մէջ իր պատուաւոր տեղը ունեցող երկասիրութիւն մը։ Հոգևոր ապրումներու և մտասոյց ինքնամոգիական արգասիքը եղող այդ գիրքը մեղի կը բերէ հոգևոր-բարոյական խորունկ ճշմարտութիւններ, անցած իմաստասիրութեան պրիմակէն և բիրեղացած Աւետարանի ճառագայթող լոյսին տակ։

Խրթմեան Հայրիկի և Նիշիչ Դուրեան Պատրիարքի մենագրութիւնները կազմող իր զոյգ հատորներն ալ յատկանշական են, ու իր մէջ երեւան կը բերին մարդու մը ներաշխարհին ու հոգեբանութեան թափանցելու ու զայն իր բոլոր մարգերուն մէջ նուաճելու ներհուն ու զմայլելի կարողութիւնը։

«Հնդկաեայժ»ը մեր գաղութներու պատմութեան մէջ ունի իր պատուոյ տեղը։ Առաջին Աշխարհամարտին, Հնդկաստանի և Ինտոնեզիոյ գաղութ-

ներուն մէջ կատարած իր տուգելութիւնը՝ մեր պատժութեան ամենէն եղեռական օրերուն այդ ամերոյ հայորդիներուն աջակցութիւնը ժողովուրդու և մտնաւոր ազգային պայտուսները հրահրելու տեսակէտէն, ելած են խիստ արդիւնաւոր և մեր պահանջութիւնը հարստացուցած իր առիւթնոց ու վարակիչ ոճովը խիստ հետաքրքիր այս հատորով:

Ու տակաւին, «Աւետարանի շամբէն», «Քարոզներ», «Սուրբ և Տօնք», ինչպէս նաեւ թարգմանութիւններ՝ «Հոգեբանութիւն», «Պոլիտոս» (տաղաշափեալ), և մեծ ու փոքր այլ հրատարակութիւններ, մանաւանդ «Նաբեկ»ի աշխարհաբար թարգմանութիւնը, կու պան անմահացնելու յիշատակը մեծանուն այս Պատրիարքին:

Ու ի վերջոյ, իբրեւ բեմի մարդ, Թորգոմ Սրբազան գիտէր հմայել ունկնդիրները իր քարոզներուն հզօր ու առինքնող թափովը: Քարոզխօսութեան իր գասնթացները պիտի պատրաստէին Ս. Յակոբեանց բեմին ապագայ քարոզիչները:

Իր ծննդեան հաբիւրամեակը յարժար առիթն է եր խոնարհինք իր անմոռանայի յիշատակին առջև, ուխտելով հաւատարիմ մնալ այն վսեմ սկզբունքներուն՝ որոնք իրը եզան իր կէսպարեան դործունէութեան բովանդակ ընթացքին:

Գ. Զ.

Երուսաղէմ

«ԱՆՉԻՆՔ ՆՈՒԻՐԵԱԼՔ»

Մե՛ր ալ թիւը հասաւ երեսուն և եօթի-
 Աստուած իմ, սիրտս ի՛նչպէս գէպի Քեզ կը յորդի:
 Բայց թիւն ի՛նչ կ'արժէ, Տէր, շնորհէ՛ որ որակին
 Շողայ փայլը մեր մէջ, սըրբութեան ջինջ ոսկին:

Խընկաբոյր կարմիրով լեցուած այս բաժակն ա՛ն:
 Քամեղէ վերջը մէջն ողկոյզներ բոցավառ,
 Անդողողոջ լատններով բայց ահով բըռնած վեր՝
 Իներեր եմք գայն ընծայ սեղանիդ սըրբանուէր:

Ա՛ն գայն, և տո՛ւր ուրիշ մը մեզի, փոխաբէն-
 Մեր ուխտն է որ երեսուն և եօթներ հո՛ս բերեն
 Վեգ, իբրև ձօն յոյսի, հաւատքի և սիրոյ,
 Անարատ կեանքերու զոհեր միշտ ի նորոյ,

Որ այս հողն օրհնըւած, ոռոգուած ինչ աջով,
 Ուռեացնէ միշտ տոռֆ հասկեր և որթեր ջով.
 Որ հրագիդ սուրբ իւղին մընայ լոյսը անշէջ,
 Ու «Անձինք մուրհալք»ն հընչէ միշտ այս Տան մէջ:

ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊՍ. ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ

Խ Ա Չ Ի Ն Ճ Ա Մ Բ Ա Ն

Մենք չունինք անոր ծէսը, Կաթողիկոսներու պաշտամունքային այն կարգը՝ զոր կը գործադրեն անոնք Եկեղեցւոյ մէջ, Խաչելութեան պատկերաշարքի մը առջևէն թափօրական անցք կատարելով աղօթքով, երգով, Ս. Գրական ընթերցումածներով ու ծնրադրութեամբ, և զոր աւելի հանդիսաւոր եղանակաւ կը կատարեն անոնք հոս մանաւանդ, Ս. Քաղաքին մէջ, Ռիտուալներու տողանցութեամբ այն ճամբաներէն՝ ուսկից կ'աւանդուի թէ անցաւ դատապարտուած Փրկիչը, երբ զինուորներ զԱյն դէպի Գողգոթա կ'առաջնորդէին՝ խաչը ուսին՝ չարերու հայհուլներուն և զգայուն հողիներու լացին մէջէն:

Բայց ունինք անոր խորհուրդը. դա՛յն կը պաշտենք ո՛չ միայն խաչի տօներուն, երբ «Խաչի քո Քրիստոս» երգն ի բերան համերամ ժողովուրդով կ'երկրպագենք խաչին պատկերին և անով խորհրդանշուած Վիշափ և Քաջութեան մտածումին առջև. ո՛չ միայն Աւագ չարթուան ընթացքին, երբ Խաչի Ճառին արեամբ լուսաւորուած էջերը կը բացուին մեր հակառակին առջև, եղբարականօրէն տխուր և աստուածայնօրէն վսեմ իրադարձութիւններու յաջորդականութեան մը մէջէն, այլ մասնաւորաբար Յարութեան մեծ Տօնը կանխող պաշխարհութեան օրերու Քառասներորդական շրջանին, որ Մեծ Պահքն է:

Խաչին ճամբան, մեզի համար, պիտի ըսէի նոյն իսկ՝ մեր Եկեղեցւոյ ըմբռնումովը, Մեծ Պահքն է միայն: Ան է որ, իր պարտադրած մտածափոփումի ժամերովը, կրնայ մարդուն սիրտն ու միտքը տանել շմեռնող Յոյսին ու ապրեցնող Սիրոյ այն խորհուրդին՝ որ խաչին ճշմարտութիւնն է ինքնին: Ատոր է որ կ'առաջնորդէ ահա մեզ Եկեղեցին, հանգրուան առ հանգրուան, եօթը եօթնականներուն պաշխարհութեան ուղիէն:

Ապաշխարութիւն. բայց այս բառը՝ սուգի, հրաժարումի կամ պահեցողութեան հասարակ առումներէն շատ աւելի բարձր իմաստ մը ունի քրիստոնէական հաւատքին համար: Ու Եկեղեցին ա՛յդ բանն է որ կը հասկցնէ մեզի պաշտամունքի այն կարգաւորութեամբ, որուն մէջ աստուածային խօսքը, նւիրական խորհուրդը և սրբազան երգը, այսինքն Ս. Գիրքը, Ծիսարանը և Շաբակնոցը իրենց ամենէն հարուստ մասերը կը հիւսեն, հողիի կեանքը նորոգելու համար մեր մէջ:

Այդ բառը կը նշանակէ արդարեւ ինքզինքը ի վիճակի դնել անկեղծօրէն քննելու իր ներքինը, կանպ առնելու տեղի ունեցած վրիպումներուն առջև, տրտմելու և զզջալու համար անոնց պատճառած աւերին վրայ, և, առանց ընկճուելու պատահած անկումներու պատճառած սոսկումէն, Աստուծոյ սիրոյն զգացումովը զօրացած, բազմալ և հաւատալ բարոյական վերականգնումի կարելիութեան:

գլխի կրօնական և ընկերական էակ է ի բնէ՝ և յոր պատճառաւ բարոյական անհրաժեշտութիւն է որ տնտեսութեան այդ սկզբունքը իրականանայ նաև իր անհրաժեշտութիւնէն դէպի գուրա և դէպի վեր՝ առ ընկերն և առ Աստուած յաբարերութեան մէջ։ Պէտք է որ ընկերական կեանքը իրականանայ պարտուց և իրաւանց հաւասարակշռուած չափի վը վրայ, արդարութեան տգացումը ամենէն կենդանի ձգտումն ընելով խիղճին։ Իսկ ինքզինքը Աստուծոյ կամքին ենթարկելով՝ անոր թաղաւորութիւնը իր վրայ հրաւիրելու տենչը պէտք է լինի մշտական բերում մը պիտին։

Երբ հաւատացեալը կը ջանայ և կը յաջողի այսպիսի խոկումներով, այսպիսի ներշնչումներով, այսպիսի յօժարութիւններով և յանձնառութիւններով մշակել իր մէջ ներքին կեանքը, պիտի դգայ ընդհուպ անգիտմը իր մէջ հոգեկան զօրութեան մը, որ դալուստն է իր մէջ աստուածային ճշմարտութեան, և որուն ի տես՝ կը բերկրի միայն հոգին, ինչպէս պիտի բերկրէին — եթէ կաթօնային զգալ քս խորհիլ — անտառին ծառերը, տեսնելով՝ դարնանասկիզբին՝ թէ կտրիչ ի ձեռին կու գայ իրենց տէրը, յօտելու և մաքրելու համար իրենց գոս և վիրաւոր մասերը։

Այսպէս է ահա խաչին ճշմարիտ և դադափարական ճամբան. լի՝ տաժաններով, զի կուեններուն ամենէն դժուարինն է այն՝ զոր մարդ մղել կը պարտաւորուի իր բնութեան այլևս մաս դարձած կիրքերուն դէմ։ Բայց նոյն առեւն նաև երանաւէտ՝ երբ գիտակից սիրով և յօժարութեամբ անձնամատոյց կը լինինք անոր։ Կորսուած երջանկութիւնը, զայն վերադառնելու համար թափուելիք ջանքը, անոր ստացումը ապահովելու համար ի գործ դրուած հոգեկան տնտեսութիւնը՝ ընկերական անաքինութիւններով և ի խորոց սրտի հաղորդակցութեամբ Աստուծոյ հետ։ Եւ ահա այդ ճամբուն հանգրուանները, որոնցմէ անցած է միշտ հաւատքի մարդը։ Եւ զայդ մեղի մատնանիչ կ'ընէ դարձեալ ահա Մեծ Պահքը, իր ծիսական վարդաւորութեան խորհրդաւոր և պատկերալից սարուածքով։

ԹՈՐԳՈՍ ԱՐՔԵՊՍ. ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ

ԳԻՐՔԵՐՈՒՆ ԳԻՐՔԻՆ...

Տեղ չունին քեզ համար գրատունիս դարաններն,
Մեծ ու փոքր, ամենքն ալ գիրքերով ծանրաբեռն:
Երկու մեծ ճակատներ, բանակներ գերդ կրկին,
Եռաթև, ութաչեայ, կեցուածքով ահագին.
Ուրիշ գոյգ մ'իրեց մօտ, միւս մ'ալ դէմ յանդիման,
Անոնցմէ՛ քայլ մը լոկ ետ՝ կանգուն կը մընան.
Երեքներ մինչ ուրիշ՝ քարձր ու նեղ՝ մարտկոցներ
Կը թռլին, գլուխներնին խրոխտ տընկած դէպի վեր:

Ոչ մէկ տեղ՝ քեզ համար, դիրքերուն մէջ այդ վէտ,
Որոնցմով խուցս այս լուռ ռազմադաշտ մ'է կարծես,
Ո՛վ գիրք սուրբ, հոգւո՛յս գանձն, Աստուծո՛յ դու մատեան,
Ուր սիրտերն երկընքին խորհուրդներն կը կարդան:

Երբ դուրսի մայրիէն մաղուած տիւր ոսկի
Լուսամուտ փեղկերէն հեզիկ ներս սողոսկի,
Կամ գիշերը, երբ որ, փառփառ լոյսը ճրագին
Լեցընէ ողջ սենեակս իր վառքովը ուժգին,
Ու յանկարծ թիկունքներն ոսկեկազմ գիրքերուն
Զերդ կիտուած ասպարի՝ նըշուլեն շողշողուն,
Բըլշակնած աչքս ինչո՞ւ կը փնտռէ իսկոյն քեզ,
Է՞ր քեզի կը տեսնամ անձկանքով ըզձակէզ...

Ա՛խ, մնացի՛ր դուն ինձ մօտ, սեղանիս վրայ՝ անփակ,
Այդպէս լուռ տաքածած էջըդ ջինջ ձախիս տակ,
Ու, ճամբովը սըրտիս, փոխանցէ՛ աջիս՝ ոյծ,
Խանդ ամբիծ հաւատի, ներշնչման յոյգ անոյշ,
Որ գրիչս յայլ, դողդոջուն, չը սահի ձեռքէս վար,
Ու խեղճութիւն խորհուրդներս գիշերին մէջ խաւար:

1

Տեղ չունին, քեզ համար, գրատունիս դարաններն,
Մեծ ու փոքր, ամենքն ալ, գիրքերով ծանրաբեռն:
Քու տեղն հո՛ս է միայն, Աստուծո՛յ ո՛վ շունչ դուն.
Սեղանի՛ս վրայ՝ Գիրք սուրբ, ո՛վ դուն լոյսը մարդուն:

ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊՍ. ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ

ՆՈՐԷՆ ԱՐԻԻՆ ՈՒ ԿՐԱԿ...

Նորէն արիւն ու կրակ եւ մահ ու անք,
 Նորէն սըրտեք անհրապ եւ անքոյժ ցաւեր:

Նորէն մայրեր սեւաւոր, հայրեր սըգալի,
 Նորէն քոյրեր սիրաւոր պիտ' մընան այրի:

Ու մանուկներ դեռ անծիմ՝ պիտի ծընին որք,
 Ծոցը թալուկ թախիծիմ ու վըշտին մէջ բորք:

Կը հիւսէ մահը ոստայմ՝ առէչ առ առէչ,
 Շէմեր, գիւղեր ու ոստան նորէն բոցի մէջ...

Ի՞նչ է իմաստը այս յորդ արեան հեղեղի,
 Զէ՞ որ ամենքս ենք անցորդ, կեանքն արդէն լեղի:

* * *

Շաշիւն, շառաչ ու թընդիւն եւ բոց ու շառափ,
 Մեռնողներու իըրընդիւն, ռուբերու տարափ:

Պարմաններ որ ժամ մ'առաջ սէր կ'երագէին,
 Նայուածքով շէջ ու սառած երկինք կը նային...

Մայրեր ցաւին մէջ անհուն՝ հիմա կը սպասեն
 Զաւակներն որ քառնան տուն, «Մայր, եկանք» ըսեն.

«Եկանք որ լոյսդ, սիրական, պահենք միշտ անշէջ,
 Որ մայրերը չը սըգան՝ նըստած մութին մէջ»:

* * *

Մայր, որդիդ ա՛լ պիտ' չը գայ... Սիրտդ մի տանջեր,
 Բազմի փողերը վըկայ՝ խորունկ է նընջեր:

Հակտին գընդակ է մըտեր, յօնքերին՝ արին,
Ռումըը քեւն է անջատեր, բայց անդորը է բունն:

Ծառի շուքին է սլառներ... Ի՛նչ ազուոր հասակ,
Հակատին վարդ է ծաղկեր՝ գերդ փառքի պրսակ:

* * *

Հրեայ, արաբ դուք մայրեր՝ նոյնն էք ինձ՝ հաւար,
Ձեր սիրտն խինդով վարարէր, հրնչէր գերդ քրնար:

Ձեր վըշտին դէմ բորբոքուն՝ կը չոքեմ ես ծունկ,
Յայգն ամբողջ սիրտըս անփուն կը մըխայ գերդ խունկ:

Մայրեր, խորան խորհուրդի, սրբութեան տանար,
Լոյսն ո՞վ մարեց ձեր սըրտի, քողուց ձեզ անհար:

* * *

Տէր կը բաւէ, քող լըռեն ա՛լ ռազմի փողեր,
Արեւ մ'արդար քող սըփռէ իր տափուկ շողեր:

Ոչ մէկ մօր սիրտ ալ մաշի... Այս «Հովտէն ցաւի»
հաղաղութիւնը հոսի ջըրովն իր ծաւի:

Ա. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ,

Ք Ա Ռ Ե Ա Կ Ն Ե Ր

Մեծ միութեան մը կը դիմէ ամեն էակ, ամեն շունչ,
Գետերն ինչպէս որ կը դիմեն դէպ' ովկիանոսը անունը .
Ատեւութիւն, կարօտ ու սէր պիտի ցուլուն իրարու,
Միութեան մէջ այդ պիտ' լուծուն ցաւերն ամեն ու տըրտունց :

Քիչ ալ համբերէ, պիտի մեղմանայ
Կըրակն այս, մարի ու մոխիր դառնայ,
Բայց ազամորդին, ծերութեան ցուրտին,
Հըրագուրկ սըրտով, ինչպէ՞ս դիմանայ :

Գոյութիւն չունին սուտն ու իրաւ,
Կան միայն գեղեցիկն ու տըգեղ,
Կան միայն համբարդները ծաբաւ,
Ու միայն երագները շըֆեղ :

Երգըդ ըլլայ քոյ յըստակ ու խոր ու իրաւ,
Որ դարեր վերջ' ուղեւոր մը երգի ծաբաւ,
Թէ պատահմամբ հանդիպի օր մը քու երգին,
Ըսէ «Անմեռ պահեր է երգն՝ երգչին հոգին» :

Ի՞նչ աղուոր է այս համբան՝ առաջնորդող լեռն ի վեր,
Քայլերդ անոր ուղղէ դուն ու բարձրացիր անվեհեր .
Տըզաս, որքան բարձրանաս՝ պիտի լայննայ հորիզոնն,
Ու կատարին քէ հասնիս՝ աստղեր կըրնաս դուն փաղել :

Բընութիւն, կը սիրեմ քեզ,
Ես հովիտ հառաչք,
Ես ծիլդ եմ, մամուռդ ու սէգ,
Քեզ դիտող՝ ես աչք :

Մայր երկիր, գըրկիդ մէջ պիտի նընջեմ,
Ծոցէդ, քունիս մէջ, Աստծոյ հետ վիճիմ,
Ծառերուդ մէջ պիտ' հըսկումի կենամ,
Ջըրերուդ մէջէն Նաբեկ մըրմընջեմ :

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՏԵՍԱԿԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

142. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԻՃԱԿ. Հոս ի դէպ է յիշատակել Ս. Կոյսի սկզբնական մեղքէ ազատ ըլլալը, որ իբրեւ հաստոյ դաւանութիւն Հռոմի Եկեղեցին քարոզեց 1854ին Պիոս Թ Պապէն տրուած կոնդակին հիման վրայ: Ս. Գիրքէն առնուած փաստերը, որոնց վրայ կը կարծէ հիմնուիլ Հռոմի Եկեղեցին՝ ասոնք են. «Ողջոյն թեղ, շնորհօք լի» (Ղուկ. Ա 28), զոր մերը ունի՝ «Ուրախ լիք, Բերիբեալդ» դարձեալ՝ «Օրհնեալ ես դու ի կանախ եւ օրհնեալ է արուղ որովայնի ք» (Ղուկ. Ա 42): Մինչ դիւրին է ըմբռնել թէ այս խօսքերուն մէջ ոչ մէկ տեղ կը գտնուի Մարիամի անձին համար հեռաւոր ակնարկ մ'անդամ բացառութեան՝ հանուր մարդկային հասարակ օրէնքներէն:

143. ԱՆԱՐԱՏ ՅՂՈՒԹԵԱՆ ԿԱՐԾԻՔԸ. Մեր եկեղեցական գրականութեան մէջ ոչ մէկ տեղ խօսք եղած է յղութեան մասին Տաթևացիին առաջ, որ կը խօսի այդ դարու Լատինաց դպրոցներուն մէջ յուղուած ինչոց մասին եւ կ'ընէ մեղաց վրայ դրած ասոն. «Կոյսն Մարիամ ազատ էք ի մահացումէն եւ ի ներկույն, բայց ոչ ի սկզբնականէն»: Աստուածածնի յղութեան տօնն անդամ, զոր կը կատարենք Դեկտ. 9ին, շատ ուշ մտած է մեր Տօնացոյցին մէջ, եւ չկայ Հին գրչագիրներուն մէջ: Առաջին անգամ զայն յիշատակող Տօնացոյցերէն մին եղած է 1642ին Նոր Զուգա տպագրուածը, որ յաւելածին մէջ կը գրէ թէ ի Քաղոցի Կ. Էայն Աւետիք է Յովակիմայի եւ Աննայի, յորմէ յղացաւ զՍուրբ Կոյսն Մարիամը: «Անարատ» բառական յաւելումը յղութեան տօնին վրայ նորատեղիներուն մօտ գործեց Հռոմմէականներուն օրացոյցներուն մէջ: Վարդապետութեան նորութիւնք բաւական է արդէն ցոյց տալու համար թէ Հին աւանդութիւնք եւ նախնական յատկութիւնք չի

գար զազափարը, հետեալաբար հարկ չկայ երկարելու այս մասին:

144. ԱՆԿՈՒՄԻՆ ԱՐԴԻՒՆՔԸ. Աղամի մեղանշումով մարդկային բնութեան անկումը ատիժ տուաւ նորադանդ Լուսերականներուն եւ Կալվինականներուն՝ չափադանցել ձիւբերուն կորուստը, եւ ոչ միայն գերբնականներէն զրկուած ըսել մարդկային բնութիւնը՝ առաջին մեղքին պատճառաւ, այլեւ բնականներէն անդամ: Անոնք ոչ միայն միտքը տկարացած համարեցին բարիին ծանօթութեան հանդէպ եւ կամքը՝ բարիին հետեւողութեան համար, այլեւ բոլորովին կորսնցուցած կամքի ապաստութիւնը: Ուստի այս ամէնը մարդուն մէջ կը համարէին իբրեւ ոչ թէ իրական աղատութեան գործ մը, այլ իբրեւ արդիւնք անձնարար յիտակցութեան, որ կը կազմուէր երեք տեսակ աղքեցութիւններու (հակառակութեան կամ անտարբերութեան, հակառակութեան կամ անսակարորութեան) խառնումով: Կ'ըսեն նաեւ թէ մարդը մեղաց գերութեան մպտնուած է, որովհետեւ իրմէ վերջուած է տղատութիւնը, եւ մեղքը կը բռնադատէ՝ զայն բնութեան միջոցով չարութեան գործերու մղելով, այնպէս որ անոր գործերը ի բնէ չար են, ցանկութիւնները՝ կատարելապէս մեղապարտ, եւ քարեգործութիւններն ալ առանց հոգւոր՝ այսինքն բնական վիճակի՝ մէջ կատարուած, որ տարբեր չէ մոլութենէն, Հետեւութիւնը զոր կը քաղեն այդ դուրսութիւնք, զանոնք կը մղէ քարձորացնելու հաւատքին արդիւնքը, որովհետեւ ինչպէս որ անկեալ Հին մարդը անկարող կը համարեն որեւէ բարի գործի, նոյնպէս կը պնդեն թէ փրկուած եւ Քրիստոսի հաւատքին եկած մարդոց հաւատքին զօրութեամբ բարիք կը գործուի: Ըստ որում մարդուն մէջ կ'անհետա-

նայ բնական ազատութեան զօրութիւնը և բարութեան և բարեգործութեան հետ համեմատական եղող անձնական գործերու զօրութիւնը: Դեռ Քրիստոսի հաւատքին չեկած՝ մեղքը կը տիրէ և ամէն ինչ չար է. Քրիստոսի հաւատքէն յետոյ հաւատքը կը տիրէ և անմէն բան բարի է, իսկ մարդը իր ազատութեամբ ու գործունէութեամբ չանցնի անոր քան գործիական գործակցութեան սիճակները, որով իր գործերը այլևս իրենք չեն լինիր, և անոնք իրրէ մարդուն իրրէ սեփական գործեր նկատուած՝ որեւէ արժէք չեն ներկայացնէր արդարութեան ու փրկութեան մասին: Ահա այս կերպով կ'ուզեն ապացուցանել թէ մարդ գործէն չէ օր կ'արդարանայ, այլ՝ հաւատքէն, և թէ մարդը գործերու չէ որ կը կարօտի, այլ՝ հաւատքի, արդարութեան և փրկութեան համար:

145. ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ՏԵՒՈՂՈՒԹԻՒՆԸ. Մարդու բնական և կատարեալ ազատութեան խնդիրը աւելի իմաստասիրական է և կ'ապացուցուի ներքին գիտակցութեան, ընկերային պայմաններու և ընդհանուր զուգամանց փաստերով: Եւ որովհետեւ շատ կը սիրեն Ս. Գրքէն հանել ցուցմունքներ, բաւական ըլլալ լսել թէ միշտ և ամէն պարագայի մէջ աստուածային պատգամները և հրամանները կ'ը պարտաւորեն մարդուն՝ բարիք գործել, օրէնքը պահել, սրբութիւնը սիրել, արդարութիւն կատարել, սիրոյ հետեւիլ, առա-

քինութիւն գործելու հետամուտ ըլլալ, շարիքներէ ետ դառնալ, մէկ խօսքով՝ անձամբ գործել և ինքնովեւ ղեկել ինքզինք, միայն. զի արդարանայ և հաճոյ ըլլալ Աստուծոյ. պատմէրներ՝ որոնք անշուշտ պիտի չտրուէին եթէ մարդը կատարութիւն չունենար իր կամեցածը ընելու և բարիէն հեռանալով չաբին կողմը միտելու:

146. Ս. ԳԻՐԳԻ ԽՕՍԳԵՐԸ. Գիտենք մենք ալ թէ Ս. Գրքը մէջ չառ խօսքեր կան, ուր ամէն բան Աստուծոյ կը վերագրուի և ոչինչ կը համարուին մարդուն կամքն ու կարը: Այսպիսի վկայութիւններ կը բարդեն հակառակորդները, ցոյց տալու համար թէ մարդը ազատութիւն չունի բարիք գործելու: Ասկայն այդ խօսքերը չառ հեռու են պարզելէ այնպիսի իմաստ մը զոր իրենք կ'ուզեն տալ, որովհետեւ անոնք երբեք չեն հաւատներ թէ մարդը մեղքով կորսնցուցած է ազատութիւնը, այլ միշտ ունին նպատակ կա՛մ բարձրացնելու Աստուծոյ ամենակալ կարողութիւնը, կա՛մ յանդիմանելու իրենց յոյսը իրենց անձերուն վրայ զրած յանցաւորներուն սխալանքը, և կամ ցոյց տալու թէ մարդս մեղքով կորսնցուցած է իր առաջին արդարութիւնը: Վստիկ իմէ՛ք քաջութիւն չլինէր, երբեք կարելի չէր ըլլար մարդերը յանդիմանել իրենց ըրած շարիքներուն համար, ոչ ալ զղջումի հրաւիրել զանոնք և խրատել որ բարի գործերու հետամուտ ըլլան:

ՅԱՂԱԳՍ ԽՈՐՀՐԳՈՅ ՄԱՐԿԵՂՈՒԹԵԱՆ

147. ՄԵՆԻԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ. Մարդեղութեան պիտիին առաջին մասը պէտք է ցոյց տար Քրիստոսի մեծականութիւնը, զոր աւելան դանք կ'ընենք, ինչպէս աստուածաբանական նիւթերէն ուրիշ մասեր ևս: Ու մարդեղութեան ընդարձակ ճառէն կ'ուզենք յառաջ բերել մի միայն Քրիստոսի մարդկութեան և անստեղծութեան հաստատուն մասեր, ինչպէս նաև Քրիստոսի մէջ աստուածութեան և մարդկութեան միաւորութեան բացատրութիւնը:

148. ՄԱՐԿԵՂՈՒԹԵԱՆ ԽՄԱՍՏԸ. Մարդեղութեան խորհուրդը բացատրած է Գովգոս,

ընելով. «Եւ յայտնի իսկ մեծ է խորհուրդն աստուածաշնորհութեան, որ երևեցաւ մարմնով, արդարացաւ հոգեւով, յայտնեցաւ հրեշտակաց, քարոզեցաւ ի հեթանոսս, հաւատարիմ Եղի յաշխարհի և վերացաւ փառօք» (Ա. Յմթ. Գ 16):

Երկրպան հանդամակը, եր Երթոսի դէմ նախդեմ կ'անդիմացաւ այն խորհուրդին, կ'ուսուցանէր զանաշխարհէ կը հաւատանք ճշու ի մի Յէր Յիսուս Քրիստոս, իրգին Աստուծոյ, Երեւալ յԱնստեղծոյ Նորի, Միածին, այսինքն յիսկէնէ ջօր ... որ յաղպս մեր մարդկան և միան ժերոյ փրկութեան իջեալ ի յերկնից Մարմնացաւ, Մարդնացաւ ... որով էաւ զմար-

մին, զհողի և քմիտ, և քամենայն որ ինչ է ի մարդ ճշմարտապէս և ոչ կարծեօքս: Որուն վրայ կ'աւելցնէ մեր բացատրական հանգաւակն ալ, Վել եղև Աստուածն կատարեալ՝ մարդ կատարեալ հողով և մտօք և մարմնով, մի անձն, մի դէմ, և միաւորեալ մի բնութիւնք:

Անոնք որ խորհրդային ճշմարտութիւնը մեկտեղին, հին հերետիկոսները, ամենէն առաջ Քրիստոսի ճշմարիտ մարդկութիւնը ուրացան և ըսին թէ Աստուծոյ Որդին մարդոց անո նշան է առ աշօք. մարդեւորութեամբ միւսին, ոչ թէ մարդացած ալ իբրև մարդ երցած: Այս ուրացողներէն են Նաղորացիներն եւ Փնտաղիկեաններէն Գէտեորուն ճիւղը և Երեւթականները: Ասոնց կարգին կը համարուի նաև Մարկիոն:

Ասոնցմէ հազը երևան եկան Քրիստոսի գաղտնածութիւնը ուրացողները, սկսած Սաբէրիաններէն մինչև Արիմանեաններու յետին միացորդները, որոնք, իբրեւ յատկանշաւոր գաղտնաբան, Քրիստոսի մասին ենթադրելին ինչ որ իրենց երեւակայութիւնը կը թելադրէր իրենց, սկսած հասարակ մարդկութենէ մինչև գրեթէ աստուածութիւնը՝ իբրև զերազանց արարած մը, և Աստուծոյ հրամանով ստեղծող միւս արարածներուն:

Ու երբ Նիկիոյ եւ Կ. Պոստոյ վճիռներով ջանդիրաւեցան այդ երկու մարդիկներէնը, այն աստին մէջտեղ եկան մարդեւորութեան եւ զանազան մոլորաբանութիւններ, որոնց մասին քիսի խօսինք՝ ցոյց առլէ վերջ թէ Քրիստոս Աստուած է կատարեալ և մարդ է հասարակաւ: Սակայն ոչ ոք թող կարծէ թէ այսպէսով կ'ուզենք երկու մարդեր և արարող Քրիստոսները ցոյց տալ մէկ Քրիստոս մէջ, անոնց նման՝ որոնք զՔրիստոս մարդ և զՔրիստոս Աստուած երկուքի կը բաժնեն: Այլ կը խօսինքս պատկառ մնալով միայն տրամաբանական կարգի պարզութեան, և ուղիւով առաջուց պաշտօնները պարզել իբրև վերլուծեալ արարքեր Քրիստոսի մէ ժապ Աստուածամարդ անձնաւորութեան:

149. ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻՆ ՍԿՁԲՆԱԽՈՐՈԹԻԻՆԸ, Քրիստոսի աստուածութեան առաջին և գլխաւոր փաստը կու գայ մեղի Յովհաննէսէն, իր Աւետարանին սկիզբի, թէ՛ առանձին և թէ՛ անոր բովանդակ ըն-

թացքին մէջ, Վի սկզբանէ էր Բանն, և Բանն էր առ Աստուած, և Աստուած էր Բանն:

Մէկ շաբթի վրայ այս երեք նախադասութիւնները իրար կը բացայայտեն և իբարեհետ կը շարկապտուին: Ասոնց մէջ խօսք կ'ըլլայ Բանին մասին, խօսք՝ որ կը շարունակուի մինչև 18րդ համարը: Խօսքին կարգը թույլ չի տար փոխել ենթակաները, զի եթէ ենթական փոխուէր՝ կը խանդարուէր խօսքին կարգը: Բանին մասին՝ իբրև ենթակայի մասին, կը հաստատէ Յովհաննէս թէ սկիզբն էր, թէ առ Աստուած էր, և թէ Աստուած էր: Բանին մասին հաստատուած ստորոգելիներէն մին է յաւիտեականութիւնը, զի ի սկզբանէն զէր կ'ըլլէ, և ոչ թէ զեղև: Հէր՝ որովհետև չկար ժամանակ մը երբ չըլլար:

Միւս ստորոգելին է աստուածային երևածք, զի ինչպէս ի յաւիտենից էր, նոյնպէս և ի յաւիտենից առ Աստուած էր, այսինքն ենթակայաբար դասուցուած և էութենաբար միացուած: և այդ երևածքն ասորև կը կոչէ Մընունը, Յոր Բանը կ'անուանէ Միածին: Այդ երկու յայտնի ստորոգութիւններէն ետքը, Բանին իբրև ստորոգութիւն տգուած աստուածութիւնը նկարագրական իմաստով միայն կրնայ իմացուիլ: Եւ Բանը ելում էր, ուստի և արարիչ է ու զայդ կը բացատրէ յաջորդ լուր համարներուն մէջ: Ան կ'անցնի խօսի Յովհաննէս. փարպաւստութեան մասին, որովորի համայն բանայ բացատրելու համար Բանին մարդեւորութիւնը, զոր առաջ լոյսի փոխարեւորութեամբ կը մեկնաբանէ, որովհետև առաջին մասին վերջին խօսքերն ալ նոյն փոխարեւորութեամբ աւարտեցան, Բայց առանց փոխելու խօսքի ենթական, կը շարունակէ՝ Վէրբան եկին և այլն, որ է մարդեւորութիւնը՝ զոր է վերջոյ կը փակէ եզրակացնելով. Վւ Բանն մարմին եղև և բնականաց ի մեզ և անտաք զփառն նորա իբրև զՄիածին առ ի Հօրէ: Եւ իսկոյն կը յարէ թէ մարմնացեալ այս Բանն է որուն մասին վկայեց Յովհաննէս և կը կնքէ խօսքը՝ մարմնացեալ Բանին անունը տալով, զի կ'ըլլէ - Եմորհք և ճշմարտութիւն ի ձեռն Յիսուսի Քրիստոսի եղին, Ձկաստած ոչ ոք նաեւ բայց Միածինն Որդի որ է ի նոյն Հօր. նա դասմեայ մեզ:

Այսպէս հաստատելով մարդեւորութեան խորհրդը, և թէ ինքն Յիսուս Քրիստոսն է մարդացեալ Աստուած Բանը, կը շարունակէ

պատմել Յովհաննու վկայութիւնը և Քրիստոսի աստուածաւորաչ գործերը, մինչև որ կը կնիք խօսքը՝ նոյն խօսքին դառնալով. «Այլ ուրիշ ինչ գրեցու գի Հաւատաւորիք եթէ Յիսուս Քրիստոս ի Որդի Աստուծոյ» (Յովհ. Թ 1-19, Ի 31) :

150. ՎԱՅՈՒԹԻՒՆԻՆԵՐ ԻՐ ԱՆՁԻՆ ՄԱՍԻՆ. Երկրորդ փաստը կը թաղենք այն վկայութիւններէն, որոնց մէջ ինք Քրիստոս է որ կ'ուսուցանէ իր աստուածութիւնը, ու այս վարդապետութեան վրայ կ'ուզէ Հիմնել իրմէ Հաստատուած կրօնը :

ա) Հիմնադէս սրբեայց Աստուած զաշխարհ, մինչև զՈրդին իւր Միածինն ետ, զի ամենայն որ Հաւատայ ի նա մի՛ կորիցէ, այլ ընկալցի ցկեանս յաւիտեանականս ... որ Հաւատայ ի նա, մի՛ դատապարտեսցի, և որ ոչ Հաւատայ ի նա, արդէն իսկ դատապարտայ Բ, զի ոչ Հաւատաց յանուն Միածնի Որդւոյն Աստուծոյ» (Յովհ. Գ 16 և 18) : Որդւոյն թեան որդի յառկութեամբ, ի խնամութիւնը ճշմարտապէս աստուածային որդիութիւնն է, իրրորդութեան մէջ ուսուցուած :

բ) Նոյնպէս ճշմարիտ որդիութիւնը աստուածային է, որ մեղքէն ազատելու աստուածային իշխանութիւնը կը վարէ. «Իսկ արդեթէ Որդին զձեզ ազատեցուցուց, ճշմարիտ ազատ լինի՞րք» (Յովհ. Թ 36) :

գ) Քրիստոս տաճարը կը կոչէ տուն իր հօր և իր տունը, որ է տուն Աստուծոյ. «Մի՛ առնէք դատն Հօր իմոյ տուն միճառի» (Յովհ. Բ 16) : «Գրեալ է տուն իմ տուն աղօթից կոչեսցի, և դուք արարէք զդա այդա աւարդակց» (Մատթ. ԻԿ 13) :

դ) Քրիստոս իր անձին կը սեփականէ Աստուծոյ պէս աստուածային օրէնք տալու իշխանութիւնը. «Այլ ես ասեմ ձեզ» (Մատթ. Ե 22 և 27), «Երկինք և երկիր անցեն և բանք իմ մի՛ անցեն» (Մատթ. ԻԹ 35), «Ո՛ր ամենայն որ ասէ ցիս Տէր, Տէր, մտցէ յարաշուքիւն երկնից» (Մատթ. Է 2), «Ամէն ասեմ ձեզ, եթէ ոք դրանն իմ պահեսցէ, զմահ մի՛ տեսցէ» (Յովհ. Է 51) :

ե) Քրիստոս իր վրայ կը մասնաւորէ Աստուծոյ որդիութեան Հանգամանքը. «Ապա արդի մի էր իւր սրբիւր, ցնա առաքեաց առ նոսա յետոյ, և ասէ, Թերեա ամայնեսցեն յորդուոյ աստի իմմէ» (Մարկ. ԺԲ 6), ուր

մշակները մարգարէ կ'անուանուին, ինքը՝ Որդի, իսկ իր Հայրը տէրը այդիին՝ Աստուած :

զ) Քրիստոս իրեն Համար կ'ըսէ Թէ Արքաւամէն ալ առաջ է. «Ամէն ամէն ասեմ ձեզ, յառաջ քան զլինկն Արքաւամու եմ ես» (Յովհ. ԺԲ 58), ու այս խօսքին մեկնութիւնը կը տեսնուի յաջորդ առ խօսքին մէջ. «Եւ ո՛րք ել յերկինս, եթէ ոչ որ էջն յերկնից Որդին մարդոյ, որ էն յերկինս» (Յովհ. Գ 13) :

է) Ինքզինքին կը սեփականէ Հօրը Հետ Համադրութիւնը. «Զի դիտասլիք և ծանիցէք եթէ Հայր յիս է և ես ի Հայր» (Յովհ. Ժ 38), «Եւ և Հայր իմ մի եմք» (Յովհ. Ժ 30), «Եւ ո՛րք անաշէ զՈրդի, եթէ ոչ Հայր, և ոչ զՀայր ոչ ճանաչէ՛» եթէ ոչ Որդի» (Մատթ. ԺԿ 27) :

բ) Քրիստոս Յովհաննու մասին խօսելով՝ անոր Համար կ'ըսէ Թէ Հրեշտակ է, որ պէտք է Աստուծոյ առջևէն երթայ, Մաղաքիայի Համեմատ. «Զի նա է մասնորոյ գրեալն է. Ահա ո՛րք առաքեմ զհրեշտակ իմ առաջի երեսաց թող, որ պատրաստեսցէ զճանապարհս քո» (Մատթ. ԺԿ 10) :

Ը) Քրիստոս գոյից Հաւատքը անոնց՝ որոնք կը դաւանէին Թէ ինքը ինքնիշխանութեամբ կրնայ ընել ամէն բան. կը սրբէր այն ցործար որ կ'ըսէր. «Տէր, եթէ կամի, կարող ես զիս սրբել» (Մատթ. Ը 2) : Կը լսէր ան Հարիւրապետը որ կ'ըսէր Թէ Քրիստոս կարող է Հրամայել Հիւանդութիւններուն այնպէս ինչպէս ինքը իր գինուորներուն (Մատթ. Ը 9) :

Տ) Քրիստոս պատասխանելով՝ անոնց որ կ'ըսէին Թէ «Ո՛ր կարէ Թողուլ զմեզս, եթէ ոչ միայն Աստուած», կը պնդէ Թէ «Իշխանութիւն ունի Որդի մարդոյ ի վերայ երկրի, Թողուլ զմեզս» և ի Հաստատութիւն իր բաժնին, կը բժշկէ անդամալուծը. «Այլ զի դիտասլիք ... թեպ ասեմ, արի, առ զմահիճս քո և ... և յարեաւ, ել առաջի ամենեցուն» ու ամէնքը զարմացան, Թէ այսպիսի բան մը դեռ երբեք տեսած չէին (Մարկ. Բ 7-12) :

Այսպիսի շատ խօսքեր և գործեր կան դեռ, բնութեմ կամ կատարուած Քրիստոսէ, որոնց ընդարձակ թաղուածոն կը Թողունք ընդարձակ գրելներու :

151. ԴԱՐՁԵԱԼ ՎԱՅՈՒԹԻՒՆԻՆԵՐ ԻՐ

ԱՆՁԻՆ ՄԱՍԻՆ. Երբորդ փաստը կը քաղենք այս վկայութիւններէն, որոնց մէջ Քրիստոս ինչ կը ծանուցանէ ինքզինք իրբն Աստուած՝ իր աշակերտներուն և հետևողներուն, որ-
պէսդի ըստ այնմ դաւանին:

ա) Ի ծնէ կողմը բժշկելէն վերջ կը հարցնէ անոր. «Դու հաւատա՞ս յորդին Աստուծոյ», ա. երբ ան կը հարցնէ թէ ո՞ր է անիկա, Յի-
սուս կը պատասխանէ. «Եւ տեսեր զնա և որ խօսիմք ընդ զեղ՝ նա է. և նա ասէ, հաւա-
տամ, Տէր, և երկիր եղադ նմա» (Յովհ. Թ 35-38):

բ) Յիսուս Մարթայի կ'ըսէ. «Եւ իսկ եմ յարութիւն և կեանք. որ հաւատայ յիս, թէ-
պէտև մեռանի՝ կեցցէ»։ ու Մարթա կ'ըսէ. «Այո Տէր, ևս հաւատամ եթէ դու ես Քրիս-
տոս Որդի Աստուծոյ, որ յաշխարհ գալոց էիր» (Յովհ. ԺԱ 25-27):

դ) Պետրոս ի դիմաց առաքելներուն կը
դաստի. «Դու ես Քրիստոս Որդի Աստուծոյ
կենդանոյ» (Յովհ. Զ 70 և Մատթ. ԺԶ 16),
ու Քրիստոս կը հաստատէ այդ խօսքը և կ'ե-
րանէ դաւանողները:

դ) Վերջին կտակին մէջ Քրիստոսի մասին
ուսուած խօսքերը, վերաբերմամբ անոր՝ Հօր
հետ միութեան, միակերպիչին առաքման,
պատուիրաւապաւաններուն հետ լինելուն՝ Քր-
իստոսի աստուածութիւնը կ'արտայայտեն:
Երկար պիտի ըլլար հոս դանձը յառջը բերել
մի ըստ միով, և արդէն անոնցմէ մաս մը
քույց տուած ենք՝ Երբորդութեան և Ս. Հոգիի
աստուածութեան մասին խօսած ատեն:

152. ՀՐԵԱՆԵՐՈՒՆ ՀԱՍԿԱՍԾԸ. Զոր-
բորդ փաստը կը քաղենք այն վկայութիւննե-
րէն, որոնց մէջ կ'երեւի թէ Հրեաները, որոնց
կը խօսէր Յիսուս, Քրիստոսի խօսքերը իրա-
պէս աստուածութեան մասին կ'իմանային, և
ատոր համար ոմանք կը դալթակզէին, իսկ
ուրիշներ կը հակառակէին: Իայց մինչ Բը-
րիստոս կրնալ և պարտէր նոյնիսկ -եթէ ճշը-
մաբխ Աստուած չէր- փորաւորէ այդ շփո-
թութիւնը, ոչ միայն չընէր այդպէս, այլ մա-
նաւանդ աւելի կը հաստատէ անոնց իր ճշը-
մարիտ աստուածութեան մասին հասկացածը:

ա) «Տրտնոյնէն զմասնէ Հրեայն զի ասաց
թէ էս եմ հայն ինեալ ի յերկնից. ո՞չ սա է
որդին Յովսեփու, որոյ մեք գիտեմք զհայրն

և զմայր. իսկ արդ՝ զի՞ ող ասէ թէ ես յերկ-
նից ինչ ինչ»: Քրիստոս ևս քան զկա կը շնչաւ իր
տեսութիւնը, և երբ յայտնաւէր քաղաքէ յա-
շակերտաց նորա չոգան յետա, և ոչ եւ շըր-
ջէին ընդ նմա, ասէ Յիսուս ցերկրաստան ա-
շակերտան. միթէ և դո՞ւք կամիք երթալ»
(Յովհ. Զ 41, 42-67, 68):

բ) Պրոպատիկէի հիւանդին բժշկութենէն
ետք, Քրիստոս կը բացատրէ իր աստուա-
ծութիւնը և Հօրը հետ հաւասարութիւնը.
«Վասն այտորիկ առաւել ինքդէին Հրեայն
սպաննել, զի ոչ միայն յուծանէր զՇարաթս,
այլ և Հայր իւր կոչէր զԱստուած և հաւա-
սար առնէր զանձն Աստուծոյ» (Յովհ. Ե 18):

գ) Նաւապատեաց տօնին, Հրեաները
դարձեալ զայլացած՝ կ'ուղեն քարկոծել զՔ-
րիստոս, ու երբ Քրիստոս կը հարցնէ պատ-
ճար, կը պատասխանեն. «Վասն բարեւոյ
գործոց ոչ առնեմք զքեզ քարկոծ, այլ զի դու
մարդ ես և զանձն զո Աստուած առնես»
(Յովհ. Ժ 33):

դ) Քրիստոս իր աստուածութիւնը կը
փաստարկէ չորս վկայութիւններով. առա-
ջին՝ Յովհաննէս մկրտութիւնը. «Դուք առա-
քեցէք առ Յովհաննէս և վկայեաց ճշարտու-
թեանն»: Երկրորդ՝ Աստուծոյ վկայութիւնը.
«Է որ առաքեացն զիս Հայր, նա վկայեաց վա-
սին իմ»: Երրորդ՝ հրաշքներու վկայութիւ-
նը. «Ներսիս իսկ գործքն զոր գործեմ, վկա-
յեն վասն իմ»: Զորբորդ՝ մարդարէներու վկ-
այութիւնը. «Քննեցէ՛ք զգիրս, և նոքին իսկ
են եր վկայեն վասն իմ»: Ու այս յայտնի վե-
կայութիւնները Քրիստոս մէջը բերուեցան,
երբ Հրեաները կ'ուղէին սպաննել զնա, զի
«հաւասար առնէր զանձն Աստուծոյ» (Յովհ.
Ե 33, 36, 37, 39):

ե) Զարչարանքի ատեն երբ քահանայապե-
տը Յիսուսի հարցուց թէ Որդի Աստուծո՞յ է,
Քրիստոս հաստատեց զայն. այդ եղաւ, իբր
մանուան պատճառը: Կը հարցնէ քահանայա-
պետը. «Երդմնեցուցանեմ զքեզ յԱստուած
կենդանի, զի ասացես մեզ եթէ դո՞ւ ես Քր-
իստոսն, Որդի Աստուծոյ» (Մատթ. ԻԶ 53).
Քրիստոս կը պատասխանէ. «Ե՛տ ասացեր թէ
ես եմ, քաջ տեսնիդէ՛ք զՈրդի մարդոյ նստե-
ալ ընդ աթէ՛ գորութեան և եկեալ ընդ ամպս
երկնից» (Մարկ. ԺԴ 62). Այս խօսքին վրայ
է որ Քրիստոսի մահապարտութիւնը կը վրձ-

ուսի, ու քահանայապետները Պիղատոսի կ'ընեն. «Ահա օրէնս ունիմք և բաւ օրինաց մեքոց պարտ է մտանել, զի զանձն իւր Ռրդի կառուածոյ արար» (Յովհ. ԺԹ 7) :

153. ԱԻԾՏԱՐԱՆԻԶՆԵՐՈՒՆ ԵՊԱՏԱԿԸ .

Իբրև յատուկ փաստ կարող ենք անշուշտ դնել հոս աւետարանիչներուն նարատակն աւերութիւնը, որոնցմէ ոչ միայն Յովհաննէս, որուն սքանչելի կանխարանութիւնը մեկնեցիք, այլ ամէնքն ալ իրենց կէտ նպատակի ըրած են առաջուցանել Քրիստոսի աստուածութիւնը :

Մարկոս առաջն կը մակագրէ իր Աւետարանը : «Մկիդքն Աւետարանի Յիսուսի Քրիստոսի, Որդւոյ Աստուծոյ» (Մարկ. Ա 1) :

Մատթէոս առաջին գլուխին մէջ Եսայիէն մէջբերում մը կ'ընէ և զայն եղած ցոյց կուտայ : «Զի լցցի գիրն, ահա կոյս յղասցի և ծնդի որդի, և կոչեսցեն զանուն նորա իմանուել, որ Թարգմանի ընդ մեզ Աստուած» (Մատթ. Ա 23) :

Ղուկաս՝ Յովհաննու՝ կարապետութեան, առ Մարիամ աւետեաց, Քրիստոսի ծննդեան, Սիմոնի մարգարէութեան և ուրիշ այսպիսիներու պատմութեամբ նպատակ ունի Քրիստոսի՝ աստուածութեան փաստերը միայն համարել, և յառաջ կը բերէ Հրեշտակին բերանով Յովհաննու համար առ Զաքարիա ըստածը. «Զարգումս յորգւան ինրայի՜ն դարձուցէ ի Տէր Աստուած իւրեանց և ինքն եկեսցէ առաջի նորա» (Ղուկ. Ա 16, 17) :

Հարկ է ասոնց վրայ տակաւին աւելցնել նաև աւետարանիչներուն պարզամիտ խոստովանութիւնը, ի մասին Քրիստոսի առակով կամ թողարկել կերպով խոսած զանազան խօսքերուն, որոնց մէջ կը ծածկուէր Քրիստոսի աստուածութեան իմաստը, զոր յետոյ միայն հասկցած են կ'ըսեն :

Քրիստոս կ'ըսէ. «Եւ ես զոր լուայ ի նմանէ, զայն խօսիմ» . ու Աւետարանիչը կ'աւելցնէ ատոր վրայ : «Եւ ոչ զիտացին թէ ըզՀօրէ ասէր» (Յովհ. Ը 26-27) : Քրիստոս կ'ըսէ. «Քանիցէք զսաճարգ զայդ, և զերիս աւուրս կանգնեցիք զդառ» . ու Աւետարանիչը կ'աւելցնէ. «Իսկ յորժամ յարեան ի մեռելոց, յիւնցին աշակերտքն նորա՝ թէ այս է զոր ասացն. և հաւատացին զորոյն և բանին

զոր ասաց Յիսուս» (Յովհ. Բ 19, 22) : Քրիստոս կ'ըսէ. «Հաջորոս բարեկամ մեք նրնընաց» . ու Աւետարանիչը կը դիտէ թէ «նոցա արնպէս թուեցաւ թէ վասն ննջելոյ քնոյ ասէ . . . Յիսուս վասն մահուն նորա ասէր» (Յովհ. ԺԱ 11, 13) : 1

154. ՊՕՂԱՍԻ ՎԱՍՏՈՒԹԻՒՆԸ . Ս, Գիրքէն քաղուած փաստերը վերջացնելու համար, առանձինն կը խմբենք Պօղոսի խօսքերը, որպէսդի յայտնի ըլլայ թէ Քրիստոսի աստուածութեան վարդապետութիւնը Պօղոսէն ետքը չէ, թէև Աւետարանիչներու զանազան խօսքերը արդէն այդ կը պարզեն :

«Որ յիւր Որդին ոչ խնայեաց, այլ վասն մեք ամենեցուն մատնեաց ցնա» (Հռոմ. Ը 32) :

«Յորոց և Քրիստոս ըստ մարմնոյն, որ է ի վերայ ամենեցուն Աստուած օրհնեալ յաւիտեանս, ամէն» (Հռոմ. Ժ 6) :

«Պօսեցաւ ընդ մեզ Որդւովն, զոր եղ մառնող ամենայնի, որով և գլաւիտեանսն աւար» (Եբր. Ա 2) :

«Իսկ ցՈրդին ասէ. Աթոռ քո Աստուած, յաւիտեանս յաւիտեանից» (Եբր. Ա 8) :

«Մովսէս հաւատարմով է յամենայն տան նորա իբրև զծառայ, այլ Քրիստոս իբրև Որդի ի վերայ տան իւրոյ» (Եբր. Գ 5-6) :

«Յիսուս Քրիստոս երէկ և այսօր, նոյն և յաւիտեան» (Եբր. ԺԳ 8) :

Յայտնութիւն փառաց մեծին Աստուծոյ և իրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի» (Տիտ. Բ 13) :

«Որ և ի Քրիստոս Յիսուս որ ի կերպարանըս Աստուծոյ է, ոչինչ յափշտակութիւն հաւմարեցաւ զյինելն հաւատար Աստուծոյ, այլ զանձն ունայնացոյց զկերպարանս Ծառայի առեալ» (Փիլ. Բ 6-7) :

Բաւական թող նկատուին այս յառաջ բերուածները, որովհետև Ս. Գրոց բոլոր էջերուն մէջ կը գտնուին Քրիստոսի աստուածութեան մասին մերձուոր և հեռուոր ակնարկութիւններ, վարդապետութիւններ՝ որոնք առանց Քրիստոսի աստուածութեան հիմին չեն կրնար ունենալ ոչ մէկ դիւրբմաց իմաստ :

155. ՓԱՍՏ՝ ԱՒԱՆԳՈՒԹԵՆԷ. Քրիստոսի աստուածութեան մասին աւանդութենէն ունե-

քած ձեր փաստերը աւելորդ կը նկատենք պատմել, քողովնեալ երրորդութեան մասին լռութեւն առնել քաւական յիշեցիք: Բայց այսօր, այնքան բացօթեւ են Ս. Հայրերու, հանդանակներու, վկայարանութեանց, հերետիկոսներու մեթոդական կարծիքներուն, տեղեկարարական ժողովներուն և աւանդութիւնը պահպանող բոլոր միջոցներուն փաստերը, որ իրաւունք ունինք ըսելու թէ եթէ չկենայ Բերիստոսի աստուածութեան վարդապետութիւնը, չի կենար նաև քրիստոնէութիւնը, իսկ եթէ լայ քրիստոնէութիւն, ապա ուրեմն և կայ Բերիստոսի աստուածութիւնը:

Եւ որովհետև քրիստոնէութեան գոյութիւնը երեսները դարերու շրջանով հաստատուած եկեղեցի մըն է, ուրեմն և անխառնափոխ է Բերիստոսի աստուածութեան ճշմարտութիւնը, Բերիստոսի եկեղեցիին անկէնամէջը՝ որուն վրայ ըսաւ թէ պիտի լինէ իր եկեղեցին, ինչպէս տեսանք իր տեղը:

156. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ՝ ՄԱՐԿԻՈՒԹԵՆՆԵՐՈՒԹԵՐԵՆԵՐԸ մէկ քանին միայն այս առարկութիւններէն, զորս հակաաղբորները կը բարդեն Բերիստոսի աստուածութեան դէմ, վասնոր բոլոր առարկութիւններուն լուծումը մեր դաւանած վարդապետութեան մէջ է:

Առարկողները Բերիստոսի մէջ կ'ուզեն ցոյց տալ մարդկային հանգամանքներ, զորս մենք արդէն չենք ուրանար, զի չենք մեթոք Բերիստոսի կատարեալ մարդ լինելը: Բերիստոսի աստուածութեան փաստերը կրնային զիրար ջնջել՝ եթէ քրիստոնէական վարդապետութիւնը զԲերիստոս Աստուած ճանչնար առանց մարդկութեան, կամ մարդ՝ առանց աստուածութեան. այլ ցորչափ Բերիստոսի մէջ երկուքն ալ կատարեալ ընթանելով կը դաւանենք զնա իբրև Աստուածամարդ (այս բառին ուղիղ առումով), ի զուրբ է նոյնիսկ յառաջ բերել այդ դժուարութիւնները՝ որոնց լուծումը անյայտնի է: Բայց որպէսզի բոլորովին ալ զանց ըրած չըլլանք, յիշենք զսոնէ մէկ քանին:

157. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ՝ ՆՄԱՆՈՐԻՆԱԿ ԽՕՍԲՐԵՆԷ. Կ'ըսեն նախ թէ Բերիստոսի կողմէ իբ մասին փառաբանութիւններ կողմէ Բերիստոսի մասին ըսուած բոլոր խօսքերը՝ որոնց

մէջ կ'ըսուի թէ Բերիստոս Աստուած է և Աստուած է զորեք կատարած է և աստուածային կարողութիւններ ունի և աստուածային փառքեր կ'ընդունի, ամէնքն ալ դէրսու կը մեկնուին այն սկզբունքով որով կը շեղենք մարդայնէնին պատմութեւն հրեշտակներու բոլոր տեսիլքները և զործերը: Որովհետև հրեշտակները փոխանորդաբար կը կատարէին Աստուծոյ զործերը, այս պատճառաւ ալ ինչ որ ի դէպ կոչ դառնալով «Աստուծոյ» իրենց անձերուն կը վերագրէին:

Յատկապէս յառաջ կը բերեն Գործքի վրայ Մովսէսի եղած երևումը, զիս երևեցաւ նմա հեշտակ Տեսնել բոլոր հրոյ ի միջոյ մորեն. և զի, մորենիին մէջէն ձայնը այսպէս կը խօսի. «Ես եմ Տէր Աստուած հոր քո, Աստուած Աբրահամու և Աստուած Իսահակայի և Յակոբայի»: Եւ Ս. Գրքը կը յարէ. «Եւ զարմայ Մովսէս դերես իւր, քանզի երկնէն հայելի ատալի Աստուծոյ» (Եւք Գ 2, 6): Արդ, եթէ հեշտակը ինքզինք Աստուած կը կոչէր, ևս աւելի Բերիստոս կրնար ինքզինք այդպէս կոչել, զի հեշտակներէն զերազանց քաշտան ստացած էր, իբրև հիմնադիր նոր կրօնքի մը և առաքեալ նոր յայտնութեան մը:

Կը պատասխանենք նախ թէ մարմնի մէջ և. ողջ Բերիստոսը նաւր չէ բացատրել տեսիլքի մէջ եղած հրեշտակներուն հետ՝ որոնք կը խօսէին միայն իբրև պատգամարեւներ կամ զեռպաններ, կամ և կը զործէին իբր զհողիք հաւրեւորքը, որոնք կը դրկուին ի ապաստարանութիւն, և որոնց զործերն ալ խօսքեր իրենց յատուկ նշանները ունին՝ բուն աստուածային խօսքերուն և զործերուն հետ չզիոթելու համար: Բերիստոս մարդաց հետ եղած, մարդաց հետ ապրած, մարդաց հետ զործած իւր ընդ որեւէն իր և զլուր մարդկային որոշ հասարակութեան մը, ունի նմանութիւն ունի Աբրահամի, մարգարէներուն և ժամաւանդ Մովսէսի՝ որուն հետ յաճախ կը բաղդասուի ալ ինքզինք, և կը բաղդասուին պառփաշները:

Արդ, իբր այդպիսի անձ մը, իբր վարդապետ ճշմարտութեան, Բերիստոս արդեօք ուրեմն վարդապետ էր մոլորութեան և ստույգութեան որ չէր լինել՝ Բերիստոս այդպիսի պարագաներու, զէպերու և առիթներու մէջ, այդպիսի հարցափոքածութեանց և հետազոտութեանց մէջոյնին՝ հակառակ ալ կա-

բող էր և պարտաւոր էր նոյնիսկ ճշմարտութիւնը միայն խօսիլ, սքողէր զայն՝ իւրովի պատճառ դառնալով մոլորութիւն անոնց՝ որոնց մօտ իր կոշտօն էր ճշմարտութիւնը յայտնելը:

158. ԲԱՑԱՐՁԱԿ ԽՕՍՔԵՐՈՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒ.
ԹԻԻԿՆ. Կը պատասխանենք երկրորդ, թէ Քրիստոս երբեք պարզապէս իր անձին վրայ չառնէր բոլոր աստուածային յատկութիւնները բացարձակապէս, և փոխարեութիւններ չի գործածեր: ալ Երրորդութեան խորհուրդին բացատրութեամբ ցոյց կու տայ ինքզինք իրիւ Աստուած Աստուծմէ, որ ունի ենթակայական դասադասութիւններ էութեան միութեան մէջ: Այսպէս որ անհնար է համեմատութեան կէտ մը դրնել ընդմէջ Հրեշտակաց և Քրիստոսի, որովհետեւ Յիսուսի համար բնութենէր նկարագրական են, մինչ Հրեշտակաց համար ըստանշաններ՝ փոխաբերական:

Երրորդ՝ Քրիստոսի և Քրիստոսի համար եղած խօսքերուն մէջ կան այնպիսի զարձրածոներ, և այնպիսի որոշ զաղափարներ, որոնք ուղղակի ճշմարիտ աստուածութեան կը տանին միտքը և շէն ներքէր փոխաբերական մեկնութիւններ տալ, և որոնց նմանները Հրեշտակները չսորեն երբեք իրենց համար: «Ես և Հոյր իմ մի եմք», «Ելի ի Հօրէ և եկի յաշխարհ, թողում զաշխարհ և երթամ առ Հայր», «Ի՞նչ ես յերկնից» և ուրիշ այնպիսի խօսքերու հետքն անգամ կարելի է գտնել Հին Կտակարանին մէջ:

Չորրորդ, առաքելները և Աւետարանիչները ոչ թէ պարզապէս Քրիստոսի կու տան Աստուծոյ կամ Աստուծոյ Որդւոյն անունը, ալ միշտ գերադասութեամբ Հրեշտակներուն վրայ (Եբր. Ի. 4) կամ Մովսէսի (Եբր. Գ. 4), արարներուն, մարգարէներուն վրայ և այլն, որոնցմով կը հասկնան թէ ճշմարիտ աստուածութեան մասին է խօսքը, և ոչ թէ փոխաբերական ասումի:

Վերջապէս, որպէսզի կարենայ նմանութիւն մը կենալ մօրենիին մէջէն խօսող Հրեշտակին խօսքերուն և Քրիստոսի խօսքերուն միջեւ, որոնք Աւետարանին մէջ են, Հրեշտակը պէտք է խօսէր ոչ թէ աներեւութաբար կըրակին բոցին մէջէն, ալ պէտք էր հաստատել թէ Աստուած Հրեշտակացաւ, ինչպէս

Քրիստոսի համար կ'ըսէ Աւետարանը թէ «Բանն մարմին եղեալ»: Այն ատեն այդպիսի տնօրինութեան մը վարդապետութիւնը մովսէսական յայտնութեան մէջ եղած և քարոզուած ալ կ'ըլլար:

159. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ՝ ՓՈՒԱՐԵՐԻԱԿԱՆ ԽՕՍՔԵՐԵՒԷ. Կ'առարկեն մասնաւորապէս, փոստեր քաղելով Հրեշտակին խօսքերէն առ կոյսն Մարիամ. «Քանզի և որ ծնանիւցն է ի քէն՝ սուրբ է և Որդի Աստուծոյ կոչուցի» (Ղուկ. Ա. 36), և բաղդաստելով Քրիստոսի աղգաբանութեան խօսքերուն հետ. «Որ Ենովսայն, որ Սեթայն, որ Ադամայն, որ Աստուծոյն» (Ղուկ. Գ. 38): Կ'ըսեն թէ որդիութեան անուանակոչութիւնը զրուցաւ Քրիստոսի կուսական ծննդեան, այսինքն աստուածային անմիջական ներդրողութեան համար, ինչպէս տրուած է Ադամի՝ անմիջական աստուածային ստեղծագործութեան համար:

Հրեշտակին՝ խօսքերուն այնքան օտար է անուանակոչութեան կուսածին ծնունդին արդիւնք լինելը, որ Հրեշտակը կուսածին ծնունդը ընդհակառակը կը զնչ արդիւնք աստուածային անուանակոչութեան. և ա՛յդ է ներքին պատճառը, ուսկից կը հետեցնենք թէ ոչ թէ կամայական ալ իրական անուանակոչութեան մասին է որ կը խօսուի հոն: Կոյսը կը հարցնէ. «Զի՞մք լինիցի ինձ այդ, քանզի զայր ոչ կ'ստեմ»: ու Հրեշտակը կը բացատրէ կուսական ծնունդին պատճառը և կ'ըսէ. «Հոգին Սուրբ եկեցէ ի ձեզ և դորութիւն բարձրելոյն Հոյսին եղիցի ի վերայ ձո, քանզի և որ ծնանիւցն է ի քէն՝ սուրբ է և Որդի Աստուծոյ կոչուցի» (Ղուկ. Ա. 34-35):

Կուսական ծնունդին կը վերաբերի նաև Եսայիի մարգարէութիւնը. «Ահա կոյս յգասցի և ծնցի Որդի», որուն մասին երկարաբանելու պէտք չկայ հաս:

Արդ, ոչ մէկ հաստատութիւն կայ այսպիսի ապացոյցական հաստատութեան մը և պատմական այն պարզ աղգաբանութեան միջեւ՝ զոր յառաջ կը բերէ Ղուկաս, և երբ կը հասնի առաջին մարդուն, ցոյց աւելու համար թէ ունի մանկի կարելի է յատկանալ, կը կնքէ խօսքը՝ դնելով ձոր Աստուծոյ:

160. ԴԱՐՁԵԱԼ ՓՈԽԱՐԵՐԱԿԱՆ ԽՕՍՔԵ-
ՐԷ. Աստուածային անուանակոչութեան իր-
քն ուրիշ պատճառ կը դնեն Քրիստոսի յա-
րութիւնը, առարկութիւնը հիմնելով Պօղոսի
խօսքերուն վրայ, որ անգամ մը կ'ըսէր. «Ես-
րուցեալ զՅիսուս, որպէս և ի սաղմոսին զըր-
եալ է յերկրորդում, Որդի իմ ես զու-, ես
այսօր ծնայ քեզ» (Գործ. ԺԳ 33), ու նորէն
կը գրէր. «Աստուծոյ որդւոյն Աստուծոյ
գորութեամբ բոս չոգւոյն սրբութեան, ի յա-
րութեանէ մեռելոց Քրիստոսի Տեառն մերոյ»
(Հռոմ. Ի 4) :

Հոս ալ նշիպէս, հակառակորդները կը
յիշատակեն Պօղոսի պատճառարանութեան
խորդը, որովհետեւ Պօղոս յարութիւնը չէ որ
կը դնէ իրբն պատճառ աստուածային կոչու-
մին, այլ աստուածութիւնը՝ պատճառ յա-
րութեան: Թէ այդպէս է՝ կը հասկցուի նոյն-
ինքն Պօղոսի սա խօսքերէն. «Այնչափ առա-
ւել եղեալ քան զհրեշտակս, որչափ լաւ ևս
բուն զնոսա անոն ժառանգեաց, քանզի ցո՞-
րբորք ասաց ի հրեշտակաց, Որդի իմ ես զու-,
ևս այսօր ծնայ քեզ. և դարձեալ՝ Թէ ես ե-
ղէց նմա ի հայր և նա եղիցի ինձ յորդի»
(Եբր. Ա 4-5) : Պօղոս Սաղմոսին խօսքերէն կը
հետեւցնէ աստուածութիւնը, և աստուածու-
թեանէն՝ յարութիւնը, ինչպէս պարզօրէն կը
հասկցուի ընթերցողածէն. «Եսրուցեալ զՅի-
սուս, որպէս և ի սաղմոսին գրեալ է յերկրոր-
դում» : Միևնոյն պատճառարանութիւնն է որ
համառօտած է Հռոմեայեցեաց Թուղթին մէջ :

161. ԴԱՐՁԵԱԼ ՓՈԽԱՐԵՐԱԿԱՆ ԽՕՍՔԵ-
ՐԷ. Քրիստոսի աստուածային կոչման ուրիշ
պատճառ մը կը կարծեն հակառակորդները
աստուածային առաքումը, յիշեցնելով Յի-
սուսի խօսքերը, որ այսպէս կը մեկնէր իր
աստուածութիւնը այն Հրեաներուն՝ որոնք
կ'նշէին Քարիծեմի դայն որովհետեւ ինքզինք
Աստուած կ'ընէր. «Պատասխանի ետ նոցա
Յիսուս. Ո՞ր յօրէնս ձեզ գրեալ է. Ես ասացի
թէ աստուածք իցէք, իսկ եթէ զնոսա Աստ-
ուածս ասէ, առ որս բանն Աստուծոյ եղև, և
չէ մարթ եղծանելի գրոյն, իսկ զոր Հայր սրբ-
եաց և առաքեաց յայտարար» զուք ասէք թէ
հայհոյես, զի ասացի թէ Որդի Աստուծոյ եմ»
(Յովհ. Ժ 34-36) :

Քրիստոսի խօսքերը պէտք է նկատի տանը-

ւին իրենց ամբողջութեանը մէջ. յառաջ բեր-
ուած այդ խօսքերը Քրիստոսի պատճառարա-
նութեան վերջնական եղբակացութիւնը չեն :
Յիսուս Հրեաներուն զայրոյթը հանդարտե-
ցնելու և զանոնք հաշարտութեան ընդունե-
լութեան բերելու համար, կը պատրաստէ ա-
նոնց միտքը՝ փոքրէն առ մեծը, և ոչ թէ հա-
ւասարէն առ հաւասար բաղդաստութեամբ,
Բայց նաեւ այդ բաղդաստութեան մէջ բացատ-
րելի վերջ փոքրը, որ էր Աստուած կոչուիլը,
կ'անցնէր քացատրել մեծն ալ՝ ըսելու համար
թէ մինչև ո՞ր պէտք է տանիլ իր աստուա-
ծութեան իմաստը. ու կը յարէ. «Եթէ ոչ գոր-
ծեմ զգործս Հօր իմոյ, մի՞ հաւատայք ինձ.
այսա թէ գործեմ, թէև ինձ ոչ հաւատայք,
գոնէ գործոցն հաւատացէք, զի գիտաօղիք և
ծոնիցէք եթէ Հայր յիս և ես ի Հայր» (Յովհ.
Ժ 37-38) :

Ահա Քրիստոս յայտնապէս կը խօսի հա-
մադոյակից աստուածութեան մասին, և իր
խօսքերը կը հաստատէ հրաշքներուն փաս-
տով, և Հրեաներն անգամ թիւրիմացութիւն
չեն ունենար խօսքին իմաստին վրայ, որով-
հետեւ փոխանակ հանդարտելու՝ ինչպէս պի-
տի ըլլար եթէ Քրիստոս փոխաբարեկան աստ-
ուածութեան մասին խօսէր, աւելի ևս կը
զայտնան. «Դարձեալ խնդրէին զնա ռանել,
և ել ի ձեռաց նոցա» (Յովհ. Ժ 39) :

Դարձեալ, եթէ երբեք աստուածային ա-
ռաքումը աստուածային անուանակոչու-
թեան պատճառ էր, Աբրահամ, Մովսէս և
Դաւիթ որոնք աստուածառաքեմք էին՝ պէտք
չէ որ Քրիստոսէ աւելի ստորնագոյն ըլլա-
յին, և զանոնք ալ աստուած կոչելով կրեային
հանդարտիլ Հրեաները : Մինչդեռ Հրէից մէջ
սովորութիւն չկար աստուածառաքեմքը առա-
ւած կոչել, և Փարիսեցիներն անգամ այդ-
պիսի բան մը յառաջ չբերին՝ երբ Յիսուս ի-
րենց կը հարցնէր Սաղմոսին մասին. «Ասաց
Տէր ցՏէր իմ, Նիստ ընդ ալմէ իմմէ» (Մատթ.
Իբ 41-46) :

162. ԱՌԱՐԻՈՒԹԻՒՆ՝ ՊՈՂՈՍԻ ԽՕՍՔԵ-
ՐԷ. Կ'առարկեն նաեւ յառաջ բերելով Պօղո-
սի խօսքերը, զորս բոլորովին անյարմար կը
նկատեն Քրիստոսի համար, այսինքն Աստ-
ուած լինելու. «Եւ այսպէս կատարած» յորժամ
ասցէ ի ձեռս զթագաւորութիւնն Աստուծոյ

և Զօր, յարժամ խափանեցէ զամենայն իշխանութիւնս և զամենայն պետութիւն ու զգորութիւն: Չի պարտ է նմա թաղաւորել, մինչև պիտի դամենայն թշնամիս ի ներքոյ ոտից իւրոց: Յետին թշնամիս խափանի՝ մահ, և զամենայն ինչ հնազանդ արար ի ներքոյ տուից նորա: Այլ յորժամ առիցէ թէ հնազանդեալ է նմա ամենայն, յայտ է թէ բոց յայնմ մանկ՝ որ հնազանդեցոյց նմա զամենայն: Այլ յորժամ հնազանդեցի նմա ամենայն, յայնմ մահ է ինքն Որդի հնազանդեցի աշիմ, որ հնազանդեցոյց նմա զամենայն, զի Յղիցի Հիսուսամ ամենայն յամենայնի» (Ս Կորնթ. ԺԻ 24-28) :

Այս միայութենէն սա երկու դժուարութիւնները կը հանեն հակառակորդները. նախ թէ Յիսուս իր հնազանդեցուցածները Զօրը պիտի յանձնէ, և երկրորդ՝ թէ ինքն ալ պիտի հնազանդի Զօրը:

Առաքել խօսքին մէջ կը տեսնենք Քրիստոս նկատուած իբրև պիւրի Եկեղեցւոյ, և ոչ իբրև Որդի Աստուծոյ իր աստուածութեանը մէջ: Պօղոս Եկեղեցիին մասին է որ կը խօսի, որք հ'ըսէ՝ «Մարդով եղև մահ, և մարդով յարութիւն մեռելոց. որպէս Ազաման ամենեւին մեռանին, նոյնպէս և Քրիստոսիւ ամենեւին կենդանացին, իւրաքանչիւր յիւրում կարգի. նախ Քրիստոս և ապա քրիստոնէսքը ի գալստեան հորա՝ և ապա հաստատուած»:

Նոյն պիւրիսի սկիզբը առաքելալը արդէն ընդարձակօրէն խօսած էր Քրիստոսի յարութեան մասին, և ցոյց տուած թէ նախ Քրիստոս կենդանացաւ, որպէսզի ցոյց տար թէ յետոյ ալ քրիստոնէաները պիտի կենդանանան տիրալ վայրատան առին: Ուրեմն Քրիստոս կը նկատուի իբրև մարդ իր մարդկութեան մէջ, և իբրև պիւրի ու ներկայացուցիչ Եկեղեցւոյ. և այս պատճառաւ ամէն ինչ որ Եկեղեցւոյ կը պատկանի իրն է, ինքը գերիվեր պիտի լինի ամենքէն, պիտի յաղթէ բոլոր թշնամիներուն, նոյնիսկ ամենէն փոքրին, և յետոյ ինքը միայն Աստուծոյ հնազանդ պիտի լինի: Այս ամէնքը ի գէժ Եկեղեցւոյ ըստած են յանձին Քրիստոսի, և ինչ որ քրիստոնէական մարմինն են՝ զը վերագրուին գլուխին:

Այս խօսքերուն իմաստները կրնան բաղդատուիլ Պօղոսի տարի խօսքերուն հետ, «ի

շինուան մարմնոյն Քրիստոսի, մինչև հասցուցած ամենեւեռն ի մի միաբանութիւն հաւատաց և դիտութեան Որդւոյն Աստուծոյ, յայտ փոխարեմալ ի շարի հասակի կատարմանն Քրիստոսի» (ՍԻՄ. Գ 12): Եւ պարզեալ՝ «Եւ այն ունիցի պիւրիսի Քրիստոս, ուստի ամենայն մարմինն յաղիւք և խաղալիսք տարաքերեալ և խառնեալ՝ աճէ զաճումն Աստուծոյ» (Կորնթ. Բ 19) :

Ուստի, Պօղոսի խօսքերուն մէջ ոչինչ կայ Քրիստոսի աստուածութեան դէմ, ինք որ ուրիշ տեղ շատ բացայայտ կը խօսի Քրիստոսի աստուածութեան մասին: Նաև, նոյնիսկ առաքելութեան քերական խօսքին մէջ կարելի էր ցոյց տալ թէ Պօղոս խօսից կարգին պատկառմանով հանգեր, այնպիսի պատուոյ և բարձրութեան խօսքեր հ'ընէ Քրիստոսի համար, որոնք քառական են յայտնելու թէ լոկ մարդու վրայ չէ իր խօսածը:

Իսկ թէ յաւիտեական է Քրիստոսի իշխանութիւնը, հրեշտակն ալ ըսած է. «Եւ թագաւորութեան սորա վախճան մի՛ լիցի» (Ղուկ. Ե 33) ։

Կրնայինք տակաւին յառաջ բերել ուրիշ խօսքեր ևս Ս. Գրքէն, որոնց մէջ կան այնպիսի գծաարութիւններ, բայց որովհետեւ Քրիստոսի մարդկութեան վարդապետութիւնն է հիմք տնոնց՝ բաժնումին, ինչպէս ըսկիցըր ակնարկեցինք, այս պատճառաւ քառական համարեով այս ըստածը, անցնինք Քրիստոսի մարդկութեան խնդրին:

103. ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՄԱՐԴԿՈՒԹԻՒՆԸ. Քրիստոսի մարդկութիւնը չէ այնպիսի ճշմարտութիւն մը, որուն ապացուցութիւնը պէտք ունենայ հրկաք փաստարկութեանց, Անտուսանները իրենց բովանդակ լրմանը մէջ զայդ կը քարոզեն, պատմելով Քրիստոսի ամբողջ մարդկութեն կեանքը՝ յղութենէն, ծնունդէն, հասակ տանելէ մինչև քարոզութիւնը, դարձնելութիւնը, շարժարանքն աւ մահը, Հըրձանները՝ հաւատեցուցիլ և անհատաւ, առաքելութիւնը, աշակերտանելը այդ բանը ճանչնալու որովհետեւ արտութիւն չեն յայտնել: Քրիստոսի իր կեանքին մէջ ունեցած մարդկային կիրքերը՝ բաղց, ծարաւ, արնասուք, տրամութիւն, իր մարդկութիւնը կ'արտայայտեն: Եկեղեցւոյ աւանդութիւնը, որ նաև

դանակներուս մէջ բարայայտուած է, ականաբան է. աւելի պերճարան է աւանդութեան այն փաստը, որ կազմուած է այն Հերքումներէն որոնցմով Եկեղեցին հետզհետէ դիմադրեց բոլոր մոլորութիւններուն, որոնք յերկր-ուիցյան հակառակ Քրիստոսի կատարեալ մարդկութեան և Ուստի պիտի չերկարաւանենք յայտ յանդիման այս առաքելութեան մասին: Այլ աւելի պիտի աւանդէ գլխաւոր եղբակացութիւնները սորս պիտի հետեցնենք Քրիստոսի մարդկութեան յատկութիւններէն, որոնք վերաբերութեամբ:

164. ԵՐԵՄԻՍԻԹԱՎԱՆՔ. Երևութեանները, Մանիքեցիք, Պրիսկիլլեանք, Մարկիոն և Բասիլիդէս Քրիստոսի մարմինը առ աշօք ըստ մը լինել յայտարարեցին, որ շունի ոչ մէկ նիւթական իրականութիւն, այլ միայն առ աշօք երևոյթ, ինչպէս երբեմն կը պատահէր Հրէշտակներուն, որոնք զանազան կերպարաններով կ'երևէին, առանց սակայն իրենց վրայ ունենալու նիւթական որեւէ կերպարանք:

Բայց Երևութականները կը մերժեն և կը հասնեն Աւետարաններէն այն բոլոր տեղերը և բառերն անգամ, որոնք Քրիստոսի ծննդեան, աճման, կենցաղավարութեան և կիրքերուն մերարեքմամբ խօսքեր կը պարունակեն, և դորտ իրենց առասպել կը համարեն: Բայց ի պատասխան իրենց, բանական պիտի ըլլար յիշել միայն Քրիստոսի սա խօսքը. «Տեսէ՛ք դձևս իմ և զոտս... դի ոգի մարմին և ոսկերքս ոչ ունի, որպէս զիսս տեսանէ՛ք՝ զի ունիմ» (Ղուկ. ԻԴ 39): Ս. Հայրերուն գիրքերը քննեն Երևութականները Հերքող գեղեցիկ պատճառարանութիւններով:

165. ԵՐԵՄԻՍԻԹԱՎԱՆՔ. Ասոնցմէ վերջ կուզան անոնք, որ օգային մարմին մը տուին Քրիստոսի, մարմին՝ ոչ թէ թանձր նիւթէ, ինչպէս ունին հասարակ մարդիկ, այլ նուրբ, այսինքն եթերային կամ ինչպէս հիմա կ'ըսեն՝ կազային տարրերէ կազմուած: Այդ կարծիքը ունեցան Գնոստիկեաններէն ոմանք որ Գէտք կոչուեցան և կ'ըսուին նաև Երևութադէտք: Բայց ասոնց ենթադրութիւնը չի կրնար յարմարիլ աւետարանական պատմութիւններու, ուստի և սկիզբէն իսկ Եկեղեցին թրծեց զայն:

166. ԱՍՏՈՒԱԾԱՐՁԱՐՆԵՐ. Իսկ ուրիշներ, որոնք Քրիստոսի մարմինը ընդունեցին, սկսան մոլորութիւններ քարոզել անոր Հոգիին դէմ: Առաջինները անոնք եղան որոնք Քրիստոսի մէջ ուրացան մարդկային Հոգիին գոյութիւնը, հինդուիզմով այն խօսքին վրայ թէ հիման մարմին եղաւ և ոչ թէ «մարմին եղաւ»: Ուստի կ'ընդունէին Քրիստոսի մէջ աստուածային Հոգի և մարդկային մարմին, և երկինքէն իջած մէկ Քրիստոս: Ասոնք են Հայրաշարժաբ և Աստուածաշարժաբ կոչուածները, որոնք Քրիստոսէ վերջնելով մարդկային Հոգին, կիրքերը և շարժարանները, պէտք է տանէին քուն իսկ աստուածութեան, որովհետև անհոգի մարմինը ոչ զգալուն կ'ըլլար և ոչ կրող: Այս կարծիքէն եղան նաև Արիանականներէն ոմանք, որ պարտաւորուեցան Քրիստոսի մէջ ընդդէմիլ աստուածութիւնը կամ գրեթէ աստուածութիւնը, առանց մարդկային Հոգիի. անոնք ուղղակի մարմինին հետ դրին աստուածութեան փառաւորութիւնը:

167. ԱՊՈԼԻՆԱՐԻԱՆՔ. Ապոլինարեան չի կարծեցին աղառ ըլլալ Աստուածաշարժարութեան, Քրիստոսի մէջ բացի մարմինէն ընդունելով նաև կենսական Հոգի, առանց բանականութեան, որովհետև ըսին թէ բանական գործողութեանց համար Քրիստոսի մէջ բաւական էր Աստուծոյ մարմին եղած Բանը, և կենսական զգացմանց և կրից համար՝ բաւական էր մարդկային Հոգին առանց բանականութեան:

Ասկայն մարդկային Հոգին առանց բանականութեան՝ ուրիշ բան չէր ըլլար եթէ ոչ անբան կենդանեաց Հոգին. ուստի և Եկեղեցին շատ իրաւամբ դարձեցաւ Ապոլինարեաններէն, որոնք մարդկօրէն առմամբ ալ կ'անարդէին զՔրիստոս իրենց մոլոր վարդապետութիւններով:

Իսկ թէ Քրիստոսի մէջ կար մարդկային կատարեալ Հոգի՞ յայտնի է Ս. Գրքի ամբողջ ընթացքէն, ուր ոչ միայն մարմնական անդգայ կամ կենդանական անբան՝ այլ մարդկային բանական գործողութիւններ կը վերադրուին Քրիստոսի:

Յայտնի է նաև մարդուն փրկագործութեան մասին կատարուած աստուածային աղ-

նօրինութիւնն թէ փրկագործութեան մեղանշակուն առարկան ոչ զգայական մարմնական նութիւնն էր և ոչ անբան կենսաբանութիւնը, այլ բանական հոգիին բարոյական շարութիւնը. ու Աստուծոյ Բանը իր վրայ առաւ այն՝ զոր պիտի փրկէր:

Ուստի շատ իրաւամբ էր որ Հանգանակին մէջ մուծուեցաւ բնականութեան խոստովանութիւնն ալ. «Որով է առ զմարմին, զհոգի և զմիտ»:

168. «ՈՐ ԻՆՁ Է Ի ՄԱՐԳ». Հանգանակը կ'աւելցնէ նաև ըսելով, թէ առաւ ճև զամենայն որ ինչ է ի մարդ». և ասկէ կը ծագի խնդիրը թէ ի՞նչ էին Քրիստոսի մարմինին յատկութիւնները: Այս մասին պատմաբանութիւնն միայն պիտի տանք քանի մը տեղեկութիւններ, համառօտ խօսելով:

Հաւատարի էր ամենուն՝ հաւատարի սա ճշմարտութիւնը թէ Քրիստոս իր վրայ առաւ տմէն ինչ որ կայ մարդուն մէջ, բացի մեղքէն:

Հաւատարի է նաև թէ իր վրայ առաւ մարդկային բնութիւնը, ոչ այն զոր ունէր նախահայր անմեղութեան և անապականութեան մէջ, այլ այն՝ զոր ունեցաւ մեղանշականութեան ետք, որպէսզի վերանորոգէ անկեալը: Հոռոմէականներուն նոր վարդապետութիւնը

Մարիամի՝ Աննայէ անտրատ յղութեան մասին՝ չի յորժարիր այս ճշմարտութեան, և յովհետեւ փթէ Քրիստոս անգամային արդէն վերանորոգելալ բնութիւնը առաւ, ապա որեմն բնութեան կ'ըլլայ մարդկային մեղուցեալ բնութեան փրկագործութեան հպատակը:

Հաւատարի է նաև թէ Քրիստոս իսկապէս կը կրէր չարչարանքի և վիշտի կիւքերը, և ոչ թէ հրեալծագէս. բայց որովհետեւ մարդկային բնութիւնը իր վրայ առած վայրկեանէն յորչէն վերանորոգեց իր վրայ առած այդ բնութիւնը, ոչ թէ բնութեան հարկէն՝ այլ վրկութեան կարգէն է որ կը կրէր վիշտերը:

Ասկէ կը ծնի նաև Քրիստոսի մարմինին ապականութեան և ոչ ապականութեան իրենդիրը: Անապականերուն զլուխ կանգնեցաւ Յուլիանոս Ալիկառնացի, որ անապականացու էր իրաւ Քրիստոսի մարմինին համար, զայն նկատելով անընդունակ չարչարանաց և կրից և մահուն, ու այս պատճառաւ ալ հերքուեցաւ:

Ուրիշներ Յուլիանեանց վարդապետութեան հերքումէն առիթ առնելով, ուղեցին Քրիստոսի մարմինին վերադրել ապականութեան բոլոր մեղքերը: Բայց չքրիստոնէական փափուկ զգացումը չի կրնար հանդուրժել այդպիսի վիճակներ բնութեան Քրիստոսի վրայ:

(Շար. 17)

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

Ա.— ՆԵՐՔՈՂԵԱՆ ՍՐՔՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԼՈՒՍԱԻՈՐԶԻՆ

(ԹԻՐԿՄ. ԹԵԼԵԿՐԱԿՆԵՐԻՆԵՐԸ)

Ուրախասցուք և ցնծասցուք ամենեւեան, և պարսկից լիցուք երկնաշնոցն զնիւից, որ ուրախացան լոնդ աճումն բազմութեանցի ք ձեռն եկէտյա առ թեզ առաւել ուրախութեամբ զտոգորական բարխութիւնն, որ ք վերայ միոյ մեղաւորի ապշխարութեան ուրախանային, և ալդ ք վերայ պնաւից և անթիւ բիւրուցն որպիսի՝ ուրախութեամբ ուրախացան. կարծեմ եթէ կարի առաւել մեծապէս ուրախութեամբ, մինչև ցնծային Աթոռք, պարէին, Տէրութիւնք, ուրախանային իշխանութիւնք, բերկրէին Պետութիւնքն, հրճուէին Չաքոութիւնքն, և մեծապէս բարգաւաճութեամբ տաւնէին ամենաք զըւարթունք երկնից ։

Ե՛կ մեղովդ առ մեզ, որ քրտովդ եկիր ազերս զմերս, և մեղովդ զբռնեալսն զործեցեք իբրև զմեզ, և մեք զբռնսն իբրև զմեզ քն պատուեսցուք: Ե՛կ ըստաւորի՛ք խաւարեւոյն, որ խաւարալն մտեր, ի մուտս արեգական, և լուսավոյ պոյծառագունաւ արեգակն ծագեցաւ յարևմտից արեգակեանն իմանալի, փռխաճեալ զմարմնական լուսաւորութիւն ընդ ծագումն արեգականս ապա փռալի Բողոքական լուսաւորութեամբ, և ի կոչմանէ արևմտից լուսաւորեցեք զաչս սոսից իմանալի բնակողացն արեւելից, ուստի մեք մարմնական աշուղ ըստաւորեյ ստորիմբ:

Եկ մարմնաւոր արեգակն ոսկրաշար աստեղ, շառաւիղաբողիք լեզու, լուսաբեր բերան, փերեշահոս շրթուն, վահակերպ մատունս, նշույլազնաց ոտս, երկնալափ գլուխ, լուսաստարած արտեգնս, արփից սփռող աչս, արեգակնա- կերպ պատկեր, հրածն իցն նմանեալ կերպարան, թլուրալոյս սէրովքէ, թոցա- կերպ քէրովքէ, և իրրե բազմաչալն, բազմատես լուսաւորիչ, որ թլոր ցամե- նալն աշխարհն Հայաստանեաց լուսաւորեցիք: Տանչանաց բազմաց ներող, խորաքանչիւք անդամաւք կրող, իւրաքանչիւրոց լուսաւորող, Ժերմատեգետտ մարտիրոս, բեհեղատանաւ վկայ, կարորածոր՝ մարտիկ, պսակաստեսն Կուսա- տակ, փահաստեո ջահաննա, և լուսասցետտ լուսաւորիչ:

Այնպէս և մտանելովն նորա ի բարձրագահ աթոռն մեծն Հոռմ, հայրապետս այս Հայոց մեծաց, հանդիսացան աղջն արիական Հոռմա, պարելով բերկրէին և մեծապէս ուրախութեամբ տառնէին, և զմուս լուսազարդ արեգականն այս մեծաբէին և սակին. ե՛կ կրկին Կեփաս և երկրորդ Պաւլոս: Ո՛վ մեծը Գրիգորիոս, կրկին զձեզ, յորոյ վերայ շինեցաւ նոր եկեղեցիսն Քիւ, ուր և բազինը խորտակեցան կոռնն, կրկին բերան Քիւ. որ անպէհներ չըջնումն քողաշխարհս բազմաց Հայաստանից անեցուցեր անհամեմատ անձամբ զվտահացեալ բանքարան, և հաւատարիմ ծառայ երկրպետը՝ Տեստն երկնաւորի պաշտաւունեան, մտերիմ, ազնիւ և հաւատարիմ, ոչ եթէ հաւատարիմ ի սակաւուն, այլ ի վերայ անթիւ բազմաց, ոչ եթէ կացցես մեկնակ ի վերայ բազմաց, այլ ի վերայ բիւրուց բիւրաւորաց:

Եկ մեծ լուսաւորիչ Հայոց մեծաց, եկ մեծարեալդ յառաջին ծնելոցն Սասունձոյ յաղգազն Ելեղացւոց, եկ իմաստունդ որ մեծապէս պատուով ըն-

պունեցար ի խորին իմաստնոցն յունաց, եկ մեծաշուն վկայ, որ մեծաւ ճշնութեամբ ճշնեցար, և զթագաւորն իւրով մեծամեծաւքն հնազանդեցուցեր, և ի խաւարագիշեր դրաւիցն, իբրև երկնահոյլ և աշխարհասփիւռ արեգակն ծաղեցար և լուսաւորեցեր զնոսա, և մեծարեցար ի թագաւորէն յունաց, որոյ թագաւորութիւնն մնացէ անասանելի մինչև ի կատարած աշխարհի:

Եկ և պատուեաց յաթոռ Պետրոսի, ով երկրորդ Պետրէ, եկ և փառաւորեաց ի մէջ հանգստարանին Պաւղոսի, ով կրկին նմանող Քրիստոսի: Եւ արդես ոչ եմ բաւական կաթիւ մի ջրով մեծացուցանել զմեծն և զահաւորն զուրբն Գրիգորիոս: Եթե որպիսի զովութեամբ զովեցաւ նա ի հայրապետէն Հռոմա, և յընթանուր ազգացն արիակահայ Հռոմայեցւոց, զոր վերագոյնեալ իմաստնապոյն լեզուն և հանճարագիծ հրէին Պաւղոս և տեղի ցոնեցալ զովեալ ասելով: Հնախ զհոհանած ղԱստուծոյ իմոյ ի ձեռն Յիսուսի, մասն ձեր ամենեցուն, զի հաւառք ձեր պատմեալ են ընդ ամենայն երկիր, և եթէ վկայ է ինձ Աստուած, զոր պաշտեմն հոգւով իմով, յաւնաւարանի Որդւոյ Նորա, եթե որպէս պիշտատակս ձեր առնեմ. յամենայն ժամ յաղաւթս իմ աղաչելով, զի թերեւ երբեք յաջողեցայ ինձ կամաւքն Աստուծոյ զաղ առ ձեզ, զի անսկապեալ եմ տեսանել զձեզ»¹⁰:

Յանկալիքս այսոցիկ առնս այս, որ նմանող կացուցանէր զինքն Քրիստոսի, այնքան մեծապէս և ջերմ ցանկութեամբ փութային անասնել զկրկին ցանկալի այրս այս, որ հանգոյն Նորա զանաւանացեալ կերպարանն իմ արդ կերպարանեաց, և զխողացեալ պատկերն ի մարդկային կերպս փոխակերպեաց, և իբրև արեգակն երկնապաշտաւ լուսարձակ բանիւք զորդին խաւարի, արարեալ սրբիս լուսոյ. և ծնանել յԱստուծոյ ի ձեռն Հոգւոյ, որ ժողովելով զբազմութիւնն անուր բնութեան ի միասին, ածէր ի կրկին Յորդանանն յերասիս, երկրորդն Յովհաննէս, որ ոչ մկրտէր ջրով այլ Հոգւովն Սրբով. ուր ոչ մկրտեալ Քրիստոս, այլ զՔրիստոս զղենովին մկրտեալքն, որպէս և մկրտելովն սուրբս այս, վերածայնէր զՊաւղոսական բարբառն և ասէր:

«Որք ի Քրիստոս մկրտեցարուք զՔրիստոս ազգեցեալ էք», անդ ընդ ձայն քահանայապետիս և հայրապետիս այս՝ իլնանէր ձայն Հաւր և աւրհնէր զԺողովուրդն, առ որդիս իջնուէր զաւրութիւն Որդւոյ, և ի ձեռնադրութիւն առնս այս Հոգւորդ, Հոգին Սուրբ լուսաւորէր զմկրտեալսն, անդ դասք հրեշտակաց պարէին, և հրեշտակապետաց տաւնէին, լուսառդեստքն սանրն ջահասգեստիցն ուրախանային, լուսեղէն ռպասաւորքն վասն լուսաւորելոցն ցընծային, և զհայրապետս զայս զովէին և ասէին:

Ձգես զալ թ ի վերայ դետոյդ այդ, ով պաշտաւնակից մեր, և զծընեալքդ յերկրէ և յախտէ, ծընցոյ ի Հոգւոյ և ի ջրոյ, զծնեալքդ ի կամաց առն և ի կամաց մարմնոյ, պատրաստեա ծնանել ի լուսն և յԱստուծոյ, ոչ յարեմէ, այլ յաւազանէ, ոչ ի մարց յորովայնէ տարահոսակք, այլ ի բնութեանէ ջրոց հասաւուք, պատրաստեա ասէ զալ թ ի պէտս դայեկաց, և դատաւարակեա, ոչ եթե մանկանց և մանկամարդաց, այլ արանց և կանանց, ոչ եթե ի պէտս սնուցանելու ի վերայ զրկաց, այլ ի պէտս ուսուցանելոյ վասն կենաց:

Ձևացոյ այսաւր երկինք զընութիւն ջրոյս, զի ծնեալքդ ի դմանէ կուշեցին որդիք Աստուծոյ երկնաւորի, պատրաստեա զանկարանդ անբանից, յինել ծընաւդ բանաւորաց, քանդի ընդ Կեփաղոս ընտրեցար լինել որսորդս թաղական: Մնիւր ի մի յորովայնէ զանթիւ բիւրսդ, արայ զընութիւն ջրոյդ բազմածին իբր բնութիւն Հոգւոյ և առաւել ևս, որ զմինն ծնաւ հասակաւ և այլ ոչ

ևս, ծնիր զորդիսդ զայդոսիկ, ուր ոչ արեացի հրապուրող լեզուն առաջին պատ-
րանութեան, և ծնեալքդ ի ջրոյ ոչ կրեացեն զազականութեան պատիժն, հանգոյն
սահեղծելոյն ի հոգոյ ժառանգութեամբ դժոխոցն, քանզի ի դժաւ լաղջանեցաւ
ժախացող և մահաբեր դուռն վիշապին, քանզի ի քաջ հատեալ շորացաւ պատ-
րեղարուդի լեղաւ նորա, և ջրով և հոգւով սպնեուն զազանտաւ արտաւածալին
և զպատմութեան փառաց երկաւային, զորս ոչ անարգեցին ի հարսանեացն երկ-
նից, զի եկին ի ձեռն հողանծին փաղեցաւ դրունքն եղեմայ, և քաջան դրունք
դժոխոցն, ծրնելոցդ ի ջրոյ տարածեցան դրունք արքայութեան երկնից, և
դրունք պղինձի փշրեացին դժոխոցն, և դուռն վիշապոյն պաշտանեաւ, և առ-
պարտելի զինաւոր, և լուսաւորիչ քանանայ, Տեառն թաղաւորի, և քանանա-
յապետի երկնաւորի, առաւելապէս ուրախացիր ժողովրդեամբդ թով, քանզի
քե եղե րազմածին՝ ամուլդ, քե անեցին անթիւքդ, կորի սակաւաւքդ, քե ու-
րախացաք անմարմինքս, որ մասն կորուսելոցդ մարմնաւորացդ սրտմեալ էաք
անմարմինքս :

Քե ցնծացաւ նրստեալն ի վերայ աթոռոց քէրովճականաց : Քե եղեն
երկրպագուք երկնաւորին, երկրպագուք անդրնդայնոյն : Քե րազմապատիկ
եղեն սակաւքն, որով անեցուցանողն կարի մեծապէս պատուով ժառանգ յուրա-
խութիւն Տեառն իւրում :

Եւ արդ սպասաւորութեան ալի քո ի մէջ ջրոցդ այդ պարեպեցն ոտք քո
ի մէջ դրախտի անդ, և որպէս սպասաւորես քաղմաց զընդից մարդկան ի գետ-
սըղ յայդ, այնպէս սպասաւորես ի քաղմաց զընդից հրեշտակաց ի ծաղկաւետ
դրախտի անդ, և որպէս յաւժարեցար ամենայն անգամաւք քովք ներելի տան-
ջանս զանապանս, այնպէս ծաղկեացեն ի մէջ ծաղկապայծառ և ծաղկապարդ դ-
րախտին, յարմարաւար և զաւղուածալէն մարմին քո, պայծառանայ առաջի
նահատակարդին, թեհեղաւք և ծիրանաւք սղեցելաւք, և զլուր քո պսակաւք
ծաղկահիւսաւք, և թիկունս քո ոնիփորոնաւ, իբրեւ քրովքէս հրաշար թիւաւք
զարդարեալ բոցապայծառ փայլամբ առաջի հրանիւ աթոռոցն, և մեծապէս
փառաւք փառաւորիս յլստուծոյ, և ի հրեշտակաց իւրոց յերկինս, որպէս և
մեծապէս տանջանաւք տանջեցար ի թաղաւորէն և ի պաշտանաւք իւրոց
յերկրի : Ուրախ լեր և բերկրեա, ով հաւատարիմ պաշտանեա թաղաւորին
երկնաւորի :

Ձայս ամենախ ի դէպ էր առիկ դասուց հրեշտակաց, յորժամ մկրտէր
զանթիւ քաղմութիւնքն, և մեծապէս փառաւք փառաւորիւր յազգաց մեծաց, և
յարանց փառաւորաց և մեծամեծաց, հզաւքաց և արեսովանաց, որպէս և փա-
ռաւորէր յարքայէն նոցանց. և որչափ և խոսապոյն էր սիրտք նոցա ի վերայ
սրբոյս այս, և աննեթելի լինէին ի վերայ նորա ի տանջելն, և ի պատժելն, ի
թաղաւորէն և ի մեծամեծաց իւրոց և ի պաշտանաւքից, այնքան ևս առաւել եղե
հնազանդութիւն նոցա, և հաւանութիւն և պատիւ և փառաւորութիւն առ երա-
նելի այրս այս : Եւ այսպիսի ճշմութեամբ փառաւորեցաւ յազգաց ամենայն :
Եւ առաւել ևս ի յունաց արքայէն, և ի քանանապետաց քաղմաց այնոցիկ, որ
իբրեւ զարեգակունք ծագեցան առ ի լուսաւորել զայս մտաց տիեզերաց ամե-
նայն, և իբրեւ ի ջահէ միոյ և ի լապտերէ, քաղմով ջահ և զամբար լուցանել
սովորին, և նովաւ ամենեւեմ լուսաւորեցին ի տունս իւրեանց, այնպէս և
զբանս վարդապետութեան նոցա, իւրաքանչիւր ազգք և աղինք փափաղեցին
թաղմանել ի թողաւ իւրեանց, և հառել տնչային զբանք ճառից նոցա բառա-
ւոր ծիծուռնք յերկեցիս Աստուծոյ :

Եւ որչափ և կենդանի լեզուաւ իւրեանց փաթացան զանթիւ քաղմու-
թիւնս ի հանապարհաց շարեաց, որ տանէր ի հուր գեհնին՝ զարժուցանել և

առաջնորդել նոցա ի ճանապարհս Կարալուքեանն երկնից, այնքան առաւելապէս և ի բանից ճառից նոցա ունկնդրողք՝ դարձան ի յանցանաց յազաշխարհութիւն, որ և բանք բերանոց նոցա յիթեովպացիոն և իսկիւթացիոց լեղում բարբառեցաւ, մինչև ուսուցանողն թաղաց, երկնապայծառ միտն լուսապարբ բանբրն, շառաւիղարձակ լեզուն, ճառագայթաբուլի չրթունքն, նըշխապիւռ բնորանն, խորին Ատորին երանելին Եփրեմ, ցանկացաւ գնոցունցն բարբառել, և այնիւ առաւելապէս լուսաւորել զդրոշմս ականջաց ունկնդրողաց, որով սրտոք լսաւդացն պայծառաւաղ առօրին, և ի ձեռն արտաքին անդամս յն ընդունելով ընդ դրունս իւրեանց դաստղնապայծառ շառաւիղս, զբանս վարդապետութեան, զներգասրնակ անդամն լուսաւորէ։ Ուր այդ ամենախն կատարէին բազմաթեանց այնոցիկ փափաքումն եղև երկրպագութիւն ինեղ նշխարաց նորա, որ և տնթիւ բազմութիւնք նոցա, նշխարացն ինեղ երկրպագութիւնք, և ուր բանակք մարտիրոսացն գերեզմանաւք իւրեանց պատուէին, և պարտաւամբք մեծադուսաւք փառաւորէին յեկեղեցիս ի կաթուղիկէ և յառաքելական, տենչային զի և գերեզմանաւ նորա զարդարէին զգլխ իւրեանց։

Այսպիսի փառաւք փառաւորեցաւ փառաւորեալ այս աշխ նահապարկութեամբն և քահանայապետութեամբն, որ և յետ այսր ամենայնի տեղեւոյ տեսիլ ահաւոր, որ և ամենայն ըստ մարդարէութեանն Եփրեմի կապարեցաւ, տեսանելով զահաւոր զայն, և պատմէր լսաւորացն զիջմանէ առն այն լուսապարզի և ահաւորի, որ բոմբին և որոտմամբն և ձայնիւ եռանդուն տասանելի, ի նմանութեան ձմեռնածուփ խոտովութեան ծովու, և բանայն բարձրախորան կամարացն իջեալ առն այն գլեբպարանն առաւելապէս ըրէր քան ըրբ բազմաճառագայթ զշառաւիղս արեղականն, որ երևելոյն զԳրիգորիոսն բարբառէր իոյժամբ, զի նրկատելոյն ի բարձունս տեսանէր, գտեսիլն ահաւոր, և նրկատելոյն տեսանէր, զի թնութիւնն այն որով ծածկիւր երկիր, զբաւսանիւր ի բարձրութիւն հաստատութեանցն, և ի պատառումն կերպարանիւր, ի նմանութիւն վրտակաց կարկաջահոսաց, լեռնանային և ծուփ առ ծուփ բազմանուսին, որ և նուաղէր բազմատես բերական, ի չափել զաւրինակն, և անտի լոյս երկնարձակ զի հասանէր յերկիր, և ընդ լուսոյն գոնդ(ը) լուսեղէնք հոլովեալք մարդկեղէն աւրինակաւ, թխաւք երկու սգեցեալք, և թնքն հուր փայլատակէին։

Չայն տեսանէր և ըստ նմանութեան անբմբռնելի և առանց աւրինակի տարերց, փոշակերպիւ, անաստգած և նմանութիւն մանրունս փոշոյ, լուսաճաճանչ ի շառաւեղից արեգական ոստեալք անաղաւտ բնութեամբ, ընդ լուսաբանս բնակարանի տանն կերպարանի, որ եռացեալ մանրունս ի թիւս ոչ արկանի համարաւք, այնպէս լինէին եռացեալ բազմութիւնքն լուսեղէնք, և այնպէս տեսիլ ի նմանութիւն մարդոյ ահեղատեսակք յոթ բարձրադոյն, բարձեալ աջոյ ձեռամբ իւրով ուռն մի ոսկի մեծ, և ինքն ստորաթոխ լինէր, խոյնայնով ի բարձանց գայր՝ ի նմանութիւն արագաթոխ ջալթի արծիու, և եկն ճհաս յեռնս երկրի, և զլայնապիւռ թանձրութիւն ի վերայ անդընդը հաստատութեան բաշխեալ, և ընդ բաշխեալն նորա աներեւոյթական բարբառս Հինչեցին, խաւարախումբ և մթաւքաւեղեալք ծրնունդ խորն սանդարամտակաւնացն, և ըստ չափոյ բաւելոյ լուսաւոր անդամոյն սպասաւորութեան, բարձր և խոհարհըն դաշտացեալ լինէին տափարակ, և այնպէս տեսանէր յապարանի արբայական լայնացեալ խարխիս Խակեղէն պայծառաւորոյն և հաստատագոյն, հանգոյն հոգակուտի բլրի մեծագունոյ, և սիւն հրեղէն հաստատեալ ի վերայ խարխիսի, այն որ բերէր գլեբպարանն անաւրինակ յամենախն սպասաւորութիւնն աշաց։

Եւ ի վերայ նորա բոլորածն հաստոր ամպոյ, և աւրինակ նշանին լոյսն քառաձևեալ երևէր, ընդ այնմ իսկ և ուրիշակաւ այնք տեսանէր խարխիս երեք

յիւրաքանչիւր տեղւոյն, ուր Գալիանէ զնահատակութիւնն կոտորեաց՝ զպատարապէս որ անձամբ իւրով մատուցաւ, և սրբուհին Հռիփիմէն հանդերձ աջալովք նահատակեցաւքն, և միւսն ուր լինէր հընձանն հիմնացեալ, և խաբարեալ ախոքիկ ծիրանակերպեալք փայլէին, և դուռով արեան արշալոյստային, և սիւնք որ ի վերայ նոցա ամպակու թանձրանայր, և դուռք սեռնցն ճառագայթ հրդ ծագէին, և ի վերայ զլոյս աննցն սեռակննձեութիւն ճշմարիտ խաչի, աւրինակաւ տերունական խաչի, որ թէ զլոյս քառաթեկեայ:

Եւ իբրեւ երեքեան սիւնքն առաջնովքն շորորդեցաւ, տեսեալ ի վերայ նոցա կամարածեալ զմզմակաւ ամպաշէն, խորանո աթոռաձակերտաւ, և դրաստ վկայցն, որ անդ կատարեալ էին, որովքն աշտքիկ տեսեալ զի ջահատգետութիւն լինէին զարդարեալք լուսապայծառ կերպարանաւք, և ի կատար ձեռակերտութեան այն՝ տեսանէր քահ սքանչելի և հիւսնալի յոյժ. և ի վերայ աս թոռք այն հարստատեալ հեղէն փաշն տերունական, զորով արեւելի պատէր լոյսն համարփոխ խառնեալ, և համարփայլեալ խաչն ընդ ճառագայթս խաչին, և Թեոփեան լոյսն թոցակաթ լինէր, և ծագմամբ ճառագայթիւր ներքոյ սրեանցն խորսխաց: Եւ աս հրակերպութիւն և լուսածեութիւն երեքն, անպատահելի աւրինակաւ անտի յորդագնաց կարկաջանոս անն աղբրեաց բոխէին, և ծաւալութեամբն իկից գերեւս զաշտին, և ճովացաւ ջուր աղբրեւս այն, և կատարաւարանայր երկնակերպեալ աւրինակաւ, որ իբրեւ քնդ հարկ թանձրութիւն ջուրցն յառաւորութեամբն երեւցաւքանէին երեսս դաշտին, և սեղանա տեսեալ բազմութեան, և սիւն մի հաստատեալ ասդ սեղանոյն, և խաչ ի վերայ սեանն պայծառացեալ, և երեւոնս աստեղաց ճառագայթազարդեալք, և ջուրն անթիւ աշտեաց, և տեսեալ զի միտեալ ի ջուրն անդանէին յար կուտ յայն կոյս, և փետուր աշտեացն ի կիցն ասեր փոխեցան, և աշտքն զպատկեր աւդեաց վերաբերին, և ուսագունութիւն անեկացն աւրինակի՝ ի ապիտակութիւն զաշտեղծեանցն բերէին գհատեցն կերպարանս, և լուսակիցնեալք ջահատալք լինէին, մինչև ճառագայթք լուսոյ ծագէին ի նոցանէն: Եւ իսկոյն վաղվաղակի ծընունդք եղեն նոցա, և անունն ծնողոց բազմանային, մինչև լցաւ վարան այն ծննդեամբ նոցա, և լուսափետուրք երեւին, և գառնք նոր էին ծնունդք լուսակիցն աւդոցն, և յանկարծակի ի պայծառափետուր գառնոցն աշտքիկ, անկեալք ի ջուրն յայն կոյս երեւալք, թիափետուրք երեւցան, և ճշմարիտ զայլք կերպարանեցան, և անկեալ ի մէջ հատեցն չրջէին, և ըստ սոփորութեան գալուց ծանաջալիւս արեանարբուք լինէին, և իսկոյն վաղվաղակի թեւ իբրեւ արծուոյ ստանային ջուրք աւդիցն թոռցեալ սլանային, և վերաթուր լինէին խառնելով ընդ լուսագայր երկիւնեան թոցաշար թիաթաւղից լուսեղէն դասս, և հուրն հեղեալ գետահոսեալ տարաւ զգայսն, և իբրեւ հիանալի էր տեսին և տեսողն լինէր հիացեալ:

Ո՛վ սքանչեւեայն, որպէս զՆանիէլեանն լինէին ամենայն փրկապն գլխովոյն, փիլապոն առեծուցն, պարտ էր և աստ տեսեամբ վայելեալ: Եւ որպէս նմա մեկնեցաւ, այնպէս և սմա զարմանալի իրաւք. զի ալքն այն որ, լուսաշնունն նմա երեւեալ, խառնեցաւ ցնաւ և ասէ. տեսաւքնութեամբ տեսիլդ այդ ցոլեցաւ քեզ, զի իմացեալ ճշմարտութեամբ զեյն տեսչեանդ, այս է ասէ տեսիլդ զոր տեսեր:

Բացումն զրանց երկնից՝ զբացումն մարգարտութեանն Քրիստոսի աւրինակ է, և ձայն բարբառոյ որոտման՝ զիջանելոյ օգործութեան և զթութեան նորա, իսկ ջուրքն, որ ի վերայ նորա բացան, այս խի է. զի որք յաւատարման վերանալ յայտ աշխարհէ յերկինս, արպել նոցա ոչ լինիցի: Զի նահատակքս այսոքիկ, որք աստ նահատակեցան, զճանապարհս իւրեանց ի հիւսիսա-

կան կողմանց գործեցին, ուստի առիթուն էր զնգում էին սիրոյն աստուծոյ ցանկէ յաւատարեւոյն վերաթող լինել ի բարձրութիւնս երկնից, և վաղվազակի լինիցին խափանիչք։ զի ըստ առաջին վկային զգործնս երկնից բացեալ ինքեանց, ձանապարհաւ ալնմ, և բացան նոցա գրգռեց երկնից, և ելանելովն իւրեանց, ալոց ճանապարհ Հրեհնեցին, Եւ ըստ որ եկից զվարդաւ ալոյ, ըստաշար բանք տեստարանին է, որ ի քարոգութենէ քումմէ լընտ զկողմն Հիւսիսոյ, ուստի ունկնարցում էին առիթոյ լինել զունկնդրողաց բանից աստուածականաց, և հոցիք լուստագետից երկթեկանց ըստաշարից փափաքեցին իջանել, զի հոտուսեցին ի ծագկապալստու մանուշակեղայ ծիրանացելոյ արլանագունի, և նաւ լին զունով կարմրամեակ վարդագունուս։

Նայեալ ասէ աշուհեան և իմացիր, զի յալմահտէ ընդ բնակութիւն երկրաւորաց խառնելոց են անթիւ բազմութիւնք հրեշտակաց, իսկ ալոս ալոս որ զառաջին լուսոյն ունի, ահաւոր երեւցաւ զեզ և սքանչելի, որ զանի զուտեն ոսկեղէն ի ձեռնի իւրում, և հարեալ բաղխեաց զբնակիչն սոնդաբամետուսեաց։ Այն իսկ տեսչութիւն միայն Աստուծոյ է, որ նայի յերկիր և տալ զողջալ նմա, և մերձի ի յերկնս և ծիւսեցին։ Աւրինակաւ ուղեահարութեան արհեստի իւրով մեծագունաւ հարեալ մանրեցել, և հարթեցել դոտաւս պնդեալաց երկաթացեալ, և կորգեցել յերեսաց երկրէ զմոլորութեանս արմատն։

Իսկ այն զի հնչեաց երկիր հնչումն զձայն հաւանութեան, և վնաս զանդութեան Գառալութեան բարբառեաց։ Եւ սիւն և խարխիսն ոսկի, որ ունէր սիւնն հրեղէն զամպոյ կերպի բոլորամեութիւն զնոյ, և քառաձուլութիւն նշանին ի վերայ նորա, զհաստատութիւն հաւատոյ անասանելի նշանակէ խորիսն ոսկեղէն, և զկաթողիկէ և զառաքելական եկեղեցի սիւնն հրեղէն, սւր և հաւաքին ժողովուրդս ի միաբանութիւն հաւատոց։

Իսկ զընդամենութիւն ամպոյն բոլորեալ զբոլորութեան սիրտս արդարոցն ցուցանէր, զոր և ընդունելոց է բոլորեալ ընթանալով թուղեալ պալատեամբ ահաւոր տէրունական ելանելով ընդառաջ նորա։ Իսկ խաչն որ ի վերայ նորա ճաւարիս զաւհանալապետութիւնն հաստատէ ի մէջ ժողովրդեան ընդ յարիս Քի. հաստատեցի ի կերպարան ահաւոր մարմնացելոյ ի պատկեր մարդոյ, և զաւհանալապետութեանն իւրոյ աստուածութեանն Աստուածորդին և Աստուածն, զի և տեղին այն լինիցի տաճար Աստուծոյ և առն աղաթից և աթոռ քահանալապետութեան։

Եւ խարխիսն կարմրապունեալք սակս տանջանաց եկելոցն ի վկայութիւն, և ի նեղութիւն տանջանաց, հոսմամբ արեան, և համբրութեամբ արհամարհեցին զմահս իւրեանց, զոր և արարին խարխիս ճամարտութեան հաւատոց հաստատութիւն արեամբ իւրեանց։ Եւ սիւնք ամպեղէնք, վասն զի ունի բնութիւն ամպոյ զթեթևութիւն, և թեթևութեամբն արագաթող լինիցի արագութեան թեւս ստանալ յերկնս վերանալով։ Եւ զնշանմանեալն բոլորապիտոյ մպանան հրեղէն զի նոցա բնակութիւնն ի հուր քահանութեան աստուածութեան նորա լինիցին։

Եւ խաչն վերաբերէ զտանջանսն աշոցիկ որ վասն խաչեցելոյն վկայեցին, և փոխանակ նորա զանձինս ի մահ մատնեցին, և Քս. կենդանի է յամենայն անգամս և ի զաւղուածս ոսկերաց նոցա։ Եւ ընթանալով ամենեցուն զնոցա կենդանութիւնն ցուցանէր, որպէս զի հղեն Տեառն իւրեանց չարչարակից, կամեցաւ և նա մարդասիրութեամբ իւրով դոտաւս առնել փառաց զաւրութեան իւրոյ հաղորդս։ Եւ խաչն առաջին, որ նմա երեւցաւ, այն իսկ բարձեալ ունի զքահանալապետութեան պատիւն, որով պարծի յաղթութիւն խաչին նորա։ Իսկ այլ երեքնն քսեղի վկայութեանն ցուցանէ, որ վասն խաչի նորա զչարչարանս

սքն խաչին կրեցին, քանզի ուր հանդերձեալ էին պատկաւքն պայծառանալ հեղ-
մամբ արեանն իւրեանց՝ առդ. և հանգըստարան նոցա շինեցցի, և վկայարանո
սսկերաց նոցա :

Իսկ պատկեր քարձրութեան սեանն առաջին գրարձրութիւն զկաթու-
ղիկէ և դառաքեկական եկեղեցւոյ վերաբերէ աւրինակ, զի բարձր է քան զամե-
նայն քարձրութիւն սրբոց, և կամարքն, որ ի սեանցն յանդիման միմեանց կա-
պէին, զհասարարութիւն կաթողիկէ առաքելական եկեղեցեաց ցուցանէ, և խո-
րանն, որ ի վերայ զաւրինակ վերին քաղաքին կերպարանէ, և է ժողովարան
և դեմա, միաքանութեանն, զի մաս վասն Քրի. առժամայն պաւլոսեանական կեն-
դանութեանն ունիցի ժառանգ, և փառաւորեցցին ի փառս փառաց որդւոյն
միածնի որ փառաւորեցաւ ի հաւրէ :

Եւ ի վերայ կատարի շինուածոյն, զոր և տեսանէր, այն իսկ ճշմարիտ
անասանելի անհղական աթոռն հաստատութեան ամենադաւր բնութեան նո-
րա աստուածութեանն և ինքնական, և էական բարձրութեանն, որ բարձրանայ
ի վերայ հիման եկեղեցեաց, և լոյսն որ փարէր զխաչին՝ հոգին է էակից, որ
և հաւասարութեամբն փառակից է աստուածութեանն, նովա. Երրորդութիւն
և մի Աստուածութիւն երկրորդաւոր և մի բնութիւն, և այն իսկ որ ծագեցաւ
լոյսն ի չորեցունց սեանցն, և բոլիցոյց դառաւստաբողի սղբիւրն, զյորդահոս
և զկարկալագնաց զկաթողիկէ եկեղեցոյն, որ ի մէջ իոստոյմանոցայն, զչնորհ
հոգւոյն ի մէջ վկայեցելոցն, և ի մէջ քահանայականութեանն բոլիցոցի աւա-
ղան մկրտութեան առ ի մաքրել սրբելով զաղտս հոգւոց և մաքրեցցի :

Եւ ընդմէ բազմութեամբն զվարսն զայն՝ այն իսկ է զի ի ձեռն մկր-
տութեան յազնեղութենէ կապաղաւորութեանն սրբեցցին, և լինիցի փրկութիւն
ամենեցուն, և բազմանան հաւաք ուղիղ, և լնուն զաշխարհդ զայդ : Եւ զի երկ-
նագոյն բերէր զկերպարանն, և կապուտականայր դաշտն ամենայն, այդ լիցի
առէ ձեզ զկրտութիւն, զի որք կամեցին ազգափառութեամբ մարի, և առնել
զկամս Աստուծոյ, և իմամբ բանին և լինել մարմին, ի նա ապաւինեալքն իջ-
մամբ նորա, երկել իրեւ երկինք լինիցին, և որպէս երկնաւորն առնալ զկեր-
պարանն երկրաւորի՝ և զերկրաւորն հաւասարեաց աստուածութեան իւրոյ, նա
իսկ և երկրաւորք իրել երկնաւորք փառաւորեցցին : Եւ սեղանքն ճշմարիտ նա-
բա լինիցին, որ զվարդապետութիւն քառութեան անխափան բաշխեն ազգի
մարդկան, և հրեզէն միանն այնորիկ երեւցան, զի մեծապէս փառաւոր յուսա-
պայծառ եղիցի պաշտաւն հոգւոյն, և որ սիւն մի լինէր առ սեղանն, առն է
աղաւթից քահանայութեանն :

Իսկ նշան խաչին, որ ի վերայ նորա, զմեծապէս ազաւոր անուն խաչե-
ցն լոյն աւրինակէ, զի փառաւորեալ է քառաթեւ երեւոյնն աւրինակաւ. ընդ չոր-
բորդ կողմանս աշխարհի :

Իսկ աւրինակ աստեղաց երեւոյց, այսինքն է զի չափով աստեղաց բազ-
մասցին պաշտաւնք որբութեանցն : Իսկ քաղմութիւն այժից խաչանցն, որք ան-
ցանէին ընդ ջրուն և քայն անութեանն ի սպիտակութիւն աւղից փոխեցան, և
ջահասպտակալիւն փայլէին, այսինքն է զի աջ աստուածութեանն ի ձեռն չը-
նորհակի բաւանդութեանն հասանելոց է, որ ի ձեռն նորա հոսեցի բնութիւն
ջուրց՝ առ ի բոլիսունն լուսաւոր մկրտութեանն, որով լինիցի քառութիւն և սրբ-
ութիւն քաղմ մարմնանց :

Եւ այն իսկ որ լուսակողն երեւէին սար նոցա, և փայլէր պայծառացեալ
այսինքն է, զի ամենայն որ հաւատացեալք են, և որք ի թրաւարաւոր պայցեն
ի մկրտութիւն ճշմարիտ զլոյս ազնուն : Եւ այն իսկ զի հաւաք ծնողեամբ իւր-
եանց լցին զվարսն, այսինքն է զի ի ձեռն քաղմութեանն անհեցին բազմոս-

թիւնք ըստ առաքելական շնորհացի, և նոր ծննդեամբ ծնանին, և այն իսկ նորոգութիւն է զոր բազմացուցանէ շնորհք մկրտութեանն: Եւ զի կէսքն անկեալ էլանէին յայն կոյս ջրոյն, զիտացիր զի ի յետին ժամանակին, յետ միտարանութեամբ հաւատարմոյն ի Քրիստոս, և փոխելոյն ի մաշակաւն մոլորութենէ կռապաշտութեանն, ժմանք մոլորելոց են ի կռապաշտութիւն, և զաւանդութիւն՝ ուղիղ հաւատոյն՝ յետս ընկեացեն զորութիւնն աստուածութեանն, և թողցեն զուստ սրբութեանն, և ի դառնացն լինելոց են զայլք, և կոտորեն զգառնան, աշխնքն է զայնոսիկ, որ անփոփոփելի մնացին ի հաւատս ճշմարտութեան:

Եւ որ յուխտէ քահանայիցն ելին զայլք, և արեամբ դառանցն լցցին քերանք նոցա, և ժանիք փողոտողաց թանձրանաւ արեամբ փողոտելոցն, աշխնքն է ուխտին քահանայութեան, և խոսովութիւն ժողովրդոցն: Իսկ որ համբերէ ի մանկանց ժողովրդեանն, կամ ի քահանայիցն, աւրինակաւ դառանցն զարդարեացին թեալք լուսազարդիւք այնմ աւրինակաւ զոր տեսեր, և վերաթոշ լինելովն վերանան յարբոյսական հանդիստն երկնից ի փառկութիւն զբախտին:

Իսկ որ աւրինակաւ զայլոցն զյաւիրչասակութեան գործն զործեսցեն, իրր կապարաւ ծանրացեալք ոստնոյ ի տեղւոյն բարձրութեան ուրիշ աւրինակաւ այնմ իջեալ անկանիցին ի խորխորասոս տարտարոսաց զժողոցն:

Եւ բանիւք այսոքիկ խաւսելով մարացուցանէր զամբացեալ պարիսպն անխախտելի, և ասէր. զգոյշ լին, զի զործ ի ձեռն եկեալ հասեալ է քեզ, և պայծառացիր զի քեզ բարութիւնք զիւրաւ են լինելոց, և զու ընդ անվեհեր մըշակն՝ ճշմարտութեան ժառանգն՝ վայելեսցեն զհատուցումն վարձուց քոց, աշխնքն է ընդ առաքեալսն զանապական պարկէսն Քրիստոս: Արդ զգոյշ լին աւանդիտ, և հաւատիցդ մատանցելոցդ, որ հաւատասցաւ քեզ ի Տեստնէ Յիսուսէ Քրիստոսէ:

Ով շնորհացն աշուկիսի որ պարգեւեցաւ նմա, որ այսու և առաւելապէս ընտրեցաւ, ընդ մարգարէսն փառաւորեցաւ տեսիլամբ, ընդ առաքեալսն՝ վասն ժողովրդեանն տանջելովն և համբերելովն, և սիրելովն զնոսա, որպէս և ասէր. Եւ ես մարդ եմ իբրեւ զձեզ, և մարմին եմ զզեցեալ որպէս զձեզ, բայց զուք ծանկերուք զարեւրին, որ արար զերկինս և զերկիր, զարեւդալին և զլուսինս, զծով և զցամաք, և նա բռնեցէ զձեզ:

Եւ ընդ մարտիրոսքն համբերութեամբն ի տանջանս զանազանս, կախաղանացն, գելարանացն, և քերանացն, կոշկոճանացն և տատակացն, փշելոյ ուռուցմանցն, և ի վիրապի բանտարկութեանն, և ի մէջ աւճիցն և վիշապացն բնակութեանն, և ընդ հայրապետն ուսուցանելովն իւրով, և ասելովն ցանբաւ ժողովրդոցն ծանկերուք զՏէր և նմա երկիր պաղէք, և նա մարդասէր է: Եւ յորժամ զայցեն առ նա, զանարկողն իւր յորժամ արացեն զկամս նորա, աշխպէս սիրեաց զնոսա իբրեւ զամենայն երկրպագուս աստուածութեան իւրոյ ի ծննդենէ իւրեանց, որով անեցոյց զբազմութիւնսն անչափ և անթիւ:

Եւ արդ յորժամ յանցաւորս աշխպէս փառաւորեցաւ, որ կապեաց զանկապելի մահադեղան վիշապարուղի թոյնս, որ նմանութեամբ բորբոքամբ հրոյ ի ժանեաց նոցա վառէին մահարերութեան բղղումն, և ի ձեռն նորա և վասն նորա փոխաձեւութիւն լինէին մարմնոյ բանաւորի՝ յանբանի անոսնոյ, և երկոտ(աս)անի աստուածապործ պատկերիս զալ ի ճշմարիտ յանդայ բնութիւն, և ի յանմտութիւն անարգակելալից դառնալ, և զարձեալ յանարկ կերպարանէ անտի, առաջին պատկերաւն վայելչանայր, ախտացեալն ի կեանն յայն, զոր ինչ լինէլ նմա փոխելովն ի կենցաղոյս այս անսմմացաւ, և մընացական կենդանութիւնն յանմաւ:

Եւ արդ իբրեւ թէ ակնհայտեալ լինել ինձ զոր ինչ առնդ կտտորիւք, գիտեմ զի այնպէս լինէր՝ յորժամ լուսապաճոյճ ե պայծառապարզ հոգին լուսաւորիչ նորա թռուցեալ երթալ թեաքողելովքն առաջի աշաւար աթոռոյն Աստուծոյ երկրպագութեամբ, ընդ առաջ ելանէին ամենայն դասք մարդարէիցն, հարանց հայրապետաց, քահանայից, նահատակաց ե պարելով տանէին մինչեւ ի դասս առաքելոցն, փութային մարդարէքն ե առէին. Եկ պայծառացիր ընդ դասս մեր, որ տեսեամք ընդ դասս տեսանողաց համարեցար, ե փառաւորացար առաւել ճշմարտութեամբ ե փառաւք ե շնորհաւք ե հոգեկիր պարգեւաւք, որպէս մեք աւրինաւքն, ե պայծառացիր առաւել լուսով ի փառս մեր ե ի պարծառութիւնս, որպէս մտեր ե վաստակս մեր, ե զցանկութիւն սրտից մերոց աշաւք ջոյովք վայելեցեր:

Եկ ե քե պայծառացոյ զմեզ տեսեամք իբրեւ զմեզ. Աստ է Մովսէս ե Ահարոն, մարգարէութեան աւրինակաւ պայծառացիր ընդ Մովսէսի, ե քահանայութեան սլատուովն պայծառացոյ վահարովն: Աստ է այրն ցանկալի ե մանկունքն աբրահամեան. վիրապան վալելլացիր ընդ Հնոցամասւ աւանկունքն կապելով զերբանա վիշապացն, ե եղծանելով զթիւնս նոցա, պայծառացիր ընդ Դանիէլի: Եւ փոխելովն կերպարանացն զմարդն առեալ անտեսեմք, ե զանասունն մարդակերպ: Դարձեալ տեսլեամքն փայլատակեա ընդ Ելիկիւնի, ե պարեա ի պարունակս մեր: Եւ գունդք մարտիրոսացն աղւտմբ առեալ ընդ առաջ նորա առէին. Ե՛ր ի դասս թ որ ճրգնեցար առաւելուպէս ճգնութեամբ, սստ է առաջին արմատն մարտիրոսաբեր, ե Հիւսեալ պսակն ինքնահիւս. պլուսակնունն Ստեփաննոս, որ ինքեամք ինքն պսակեցաւ ե եղաւ ի դուռն թ: Եւ արդ եթե մարգարէքն զբեղ տեսլեամքն նանաչեցին, մեք զիս՝ ոչ ճանաչեմք զբեղ. զի դաս ջահասգեստեալ ընդիտորոնաւ, յարինալ թեաքողից պաշտաւնալից, ե կարով ի սպասաւորութիւնս առաջի սեղանոյն Աստուածունակ, որպէս ե նոքա առաջի աթոռոյն: Եկ ե լից զդասս մեր քահանայութեամբ, զհոյս քահանայից, ե հայրապետութեամբ զժողոս հայրապետաց, ե զարդարեա զպունդս մեր պայծառացեալ վալստեամք թ:

Իսկ իբրեւ տեսին զսա խումբք առաքելոցն ակնարկելով առէին. տեսաք դէնդ, ով բաղմանուն երջանիկդ Գրիգորիսս, զի լցեր զդասս մարգարէիցն, բոլովկայիցն, զքահանայիցն, ե զհայրապետացն, ե մեք զի իբրեւ մերովս ճրգնեցար, ե կրանիւք մերովք վարեցար, զբեղ դասաւորեալ ընդ մեզ ընդունէաք: Քանզի բաւանդակ աշխարհ մի յարարածոց բոլորեցեր, որ գալովն մշակացս ե վաստակելովն զկողորացեալ անդս բանաւորս քառաձե մաճոյն, ե կողորաց իտփաւն մնաց կորդացեալ, հաւասար վիճակաց մերոց իւրաքանչիւրոց, ե հաւասար մեր զբրտունս կրկեցեր, մինչեւ զպատճառ կատարման մեր, նախ քան ընդ հատարելն թ կրեցեր, ե հեղմամբ արեամք թով արբուցեր զտեղին դայն, ուք կանդերձեալ էլի լինել մաճեալ, զի այնիւ զիւրաւ հատանէիք զպիւսն ուք պիտոյ էր արկանել զսերմանն, ուստի արդիւնացան հասկք արտաբէիցն, ե լըցան անդք սպիտակութեամբ որայիցն, յորժամ տեսին զմշակդ կենդանացեալ ի սլատճառէ մահու:

Եւ արդ սքեստիւ մարտիրոսական, քահանայական ե մարգարէական տեսլեամք, ե հայրապետական փառաւորութեամբ, ե արինանիւրկ ծիրանեաւք, ե վարդակերպ կարճագոյն սրտա՛ռ լաւաւ զարդարեալ ես, ե քահանաւոր պայծառութեամբ ճեմեալ դասս, ե ջուշառգեառեալ հրէշտակակերպ քահանայապետական սքեստիւ պայծառացիք, ե առաքելական վերաբերեալ, զի իրանգալիս եղաք ի քեզ. Ուրախացիր ե դու ընդ աւաթութիւնս մեր, որպէս ե մեք

ընդ թոռախոսութիւնդ, և արդ ուրախ լեր և բերկրեալ, դի վարձք թոռազուհի
են յերկինս :

Իսկ մեք զինչ կարացուք զնա դո՛վութեամբ մեծաբերել, որ աւրինակք
երանելոյս աշխիսի վերաբերի : Ի յունաց զպատուեալն, ի հռոմայեցոց զմե-
ծաբաւն, ի Հայաստանեաց Մեծաց զերկրպագեալն :

Ասեմք և մեք զնա արք ցանկալի, զի ցանկալի եղև ամենեցունց ի ձեռն
բաղում և դժուարակիր տանջանաց իւրոց : Եւ աստք բարի արմատոյս այս, մով-
սէսական շնորհաւքն պայծառացան, ոչ եթե աստուածատեսութեամբն քողատու
քողեալ, այլ աստուածապիծ գրովն վայելեալ, ոչ եթէ գտանէր ժողովուրդն
յոսկի ձուլեալ դուրս խոտակերին, այլ գտախտակ սրտից բացեալ առ ի յըն-
դունել դաստուածապարգև գիրսն, որով բարբառն իւրեանց բոլորիւր, և այնիւ
զբանս լուսաշար, գոր քերթեալ ի յունական բարբառոյն թարգմանէին, և ընդ
դրունս լսելեաց արկանէին այնոցիկ, որք աշուճ պայծառաստիւն ի լուսաշար
աստեղանկերպ մատենից անտի :

Ասացից զսա կրկին կեփաս՝ քակելով զհիմունս մեհենից և գտածարս
զբաւշից, և հարտատեալ դիւարիսիս եկեղեցեաց աստուածային տեսչեանն հը-
րամանաւ :

Ասացից և կրկին Պաղոս, զի չըլելով ընդ աշխարհս Հայաստանեաց,
նեբեաց չարչարանաց, և դանաղան տանջանաց, մինչև դաւանողակ աշխարհ մի
ի մոլեգնութենէ կռապաշտութեան՝ դարձոյց ի լուսաւորութիւն աստուած-
պաշտութեան :

Եւ արդ որպէս զանազան առաքինութեամբ զարգարեալ է, այնպէս և
զանազան պսակաւք պայծառացեալ : Ուաւարելոցն կռապաշտութեան, սիւն լու-
սեղէն առաջնորդն, ռառուցելոցն հիւսիւսայլն հողմաւն՝ հարաւային ջերմամ-
բն ջեռուցանողն, իջելոցն ի խորս խաւարային կապարակիր բեւամբք, զգե-
ցուցանող թեւ վերաթիւշ լինելով յերկինս անթիւ բիւրուցն առաջնորդու-
թեամբ : Ընդ անթիւ բանակս հրեշտակաց դասաւորեալ յաշխտակութեամբ ի
ձեռաց անեցուցանողին զմախակողմանն, փոխափետուր գործելով զսեւակի-
գրն ջուլսն, ի ջահակիզն աւգեսայ կերպարանս, որով աշխողմանքն բազմանա-
յին յամալթ արարողին անդընդային բնակողին :

Եւ պայծառացեալ երեսուքն առաջի երկնաբնակ արքային, անասա-
նելի վէմն յուռնահարութեան նախանձողին մնալ անբեկանելի : Անդամանդեա
խարխիւն փչող ստո՛մացեալ ուռնացն ուժգնահարա(ն)ցն. մարմնաւոր վանո-
ղրն անմարմնոց, որով բազումք վանէին վահանն ամրագոյն. մանրոց աղեղան-
ցըն հզօւրաց, զբանն աստուածահիւս. փչող շնտիցն միսեւ չարին, և ամե-
նայն սպառազինաւք Այ. սպառազինեալ, և յաղթող ամենայն մեքենայիցն իշ-
խանութեանցն և պետութեանցն, և աշխարհակալութեան խաւարին այսոյն
պղծոյն : Եւ արդ եթե հրացեալ եմ յոյժ փափագանաւք, և երանէի զանձն իմ
լինելով ակնաստես առնն այնպիսոյ երկցս երանելոյ և լուսաւորչի :

Որպիսի երանութեամբ երանեցից զայնոսիկ, որք հաւատովք տեսին
զայնոսիկ, որ աստուածային կերպարանաւն, աստուածաստեղծ պատկերաւն
փառաւորիւր, որով լուսաւորեցան մոլորեալքն ի խաւարի, որոյ և թագազար-
դըն հաւանեցաւ, և երկրպագելին յանթիւ բիւրաւորաց, թագիւն այն լինէր
երկրպագու անարգելոյն յիւրմէ, հանդերձ երկրպագեցեցելովն իւրովք, մե-
ծամեծաւք իշխանաւք, կուռեակաւք, պետաւք և ամենայն զինուորաւք իւ-
րովք. որ վասն միոյ բանի, որ ելանէին ի բերանոյ նորա, բազումք կուտէին ի
վերայ նորա, խոշտանկելով հարկանէին, և բանից բերանոյ նորա անթիւ բա-

զուլմը հաւանէին, զանարգեալի ի նոցանէ մեծապէս պատուէին, զանդոսնալն զովէին, զբամբասանլն բարեբանէին, զատեցեալն սիրէին: Որք ձեռաւք իւրեանց կապէին զձեռս և զոտս նորս, գլխովն իւրեանց և երեսաւք շրջէին առ ուրս նորս, որ բբաւք հարկանէին զչլուխ նորս, թերանովք համբուրէին զդարչապարս նորս:

Կապաւղք ձեռաց նորս՝ կապեալ ձեռաւք կանգնեալ լինէին առաջի նորս. որք աչաւք արհամարհէին զոսելն նորս, իբր անարգող աստուածոց, այնիւ պատկառէին ի նմանէ իբրեւ ի պատկերէ Աստուծոյ. լեզուք՝ որք անարգէին զնա իբրեւ անարգող կողոցն, այնիւ գովէին և բարեբանէին իբրեւ զհրեշտակ Աստուծոյ: Զայնպիսի զայր փառաւոր, զիս՞ող կարացիք գովել անարժան իմով լեզուաւ զովէին երկնայնոց զուարթնոցն, այլ հայր զբլթասէր ի վերջայ որդւոց իւրոց, վասն թերախաւութեան տարահասակ լեզուաց մանկանց իւրոց, ոչ լինի դժկամակ, և հեշտանալովն ոչ լինի անարգեալ ի նմանէ:

Գթա՛յ, Հայր որդեսէր, ի վերայ թերալեզու բարբառոյ իմոյ, որ առեալ համարձակութիւն ի գովութեան քս ըլխել զբարբառ իւր, որ զամենայն կենցաղս քո կատարեցեր վաստակաւք, նախ մատենելով զանձն քո ի զանազան չարչարանս վասն փրկութեան անարգողաց քոց, և յետ այնորիկ շրջելովն և ուսուցանելովն, և կալ հանապազ ի հրովումն որպէս կանթեղ անշիջանելի, իբր պատարուզաւ մարմնոյ վաստակաւք, իբր ձիթոյ կերպարանաւ ողորմութեամբ, և իբր լուսով պայծառութեան վարդապետութեամբ:

Եւ զիտեմ զի աշխատանաւք այնքիկ, որով զբարի պատերազմ պատեալովնցար, զընթացան կատարեցեր, զհաւատսն պահեցեր, և փութացար ի վայելել զարդարութեան պրտակն, և վայելեցեր զոսելն ուր տունն է անդրանկաց, և ձայնս մաքուր տաժողաց, ուր և ցանկան ի խոնարհ նկատելով թանակք հրեշտակաց անտ տրեկեցաւ արմատանալով: Որ աստ չերչաւ սրով, հրով, ապտակաւք, թարլամեցուցեալ լինէին, և անդ իբրեւ արմանենի ծաղկէր, իբրեւ մանուշակ ծիրանանայր լըկալութեան արեամբն, և իբրեւ վարդ պայծառանայր, և իբրեւ խնձոր հոգւովն սրբով վարդագունէր յաստուածաստեղծ դարիտին, այսպիսի փառաւոր փառաւորիւր երիցս երանելին Գրիգորիոս, ի ձեռն աշխատանաց և վաստակոց մարմնոյ իւրոյ, և համբերութեան չարչարանաց, և ճգնութեան և աճեցուցանելով զհաւատս հովուապետին:

Կարծեմ եթէ ասէր ցհոյին աստուածադարդ մարմինն, ով կենդանութիւն իմ, զի ինեւ կենդանացար ի փառաց նորս, որ կարէ զանմահ գոյացեալդ, սպանանել իբրեւ զմահկանացու օտեղծեալս: Եթե որքան հանգիստ աշխատանաւք իմովք աւանդեցի ձեզ, կամ որպիսի սգեստիւ պայծառապէս զարդարեցի զեզք մեղկութեամբ և գելարանաւք իմովք, կամ որպիսի պատկաւք պայծառութեամբ պայծառացուցի զչլուխ քո զանահարութեան գլխոյ իմոյ, կամ յորպիսի փափկութիւն ծաղկապայծառ եղեմա զուարճացանեմ զեզք, կոչկոչմամբ իմով և զանազան տանջանաւք, որպէս թե զանցաւոր կենդանութիւնս վայելեցի, և զլոյսս արեգակնայն այս մտանելի, այնպէս և ես փութացայ զի ինեւ վայելեցես զանանցանելի կենդանութիւնն, և զլոյսն անմատոյց արեգակնայն արդարութեան:

Ով երանելի փոխմանն այն, ով ցանկալի, ոչ եթէ մահուան, այլ կենդանութեան: Ով փափագելի երթալոյս այս ի մէնջ, յերկրաւորացս յայս, առ երկնաւորսն, ի մարդկանէ առ արարիչն մարդկան, ով բաժանմանդ այդ ցանկալի, որ միաւորութեամբն ընդ մեզ լինի հանապազ: Ով բաժանումն արեւոտանելի մարմնոյ, որ պատճառ է ուրախութեան և ոչ տրամուլեան: Ով մահու մարմնոյ, որ արժանի է զուարճանալոյ, և ոչ արտաճախելոյ: Եւ ես իսկ փոխա-

նակ տրրոմութեան՝ ցանկութեամբ վառեալ պապականիմ, զի արժանի լինել տեսութեան, քլլ զվրիպունի մարմնոյ լողմութեան, ջիւղացոյ՝ հոգոյ վախճար մամբ, և արժանացոյ դանարժանս, զտարբութիւն մարմնոյ ի բաց մեղկանալ:

Ով մարմին, իբրեւ անմարմին ժուժկալող, թերեւ կարայց հեռատեւ լինել հոգւով քեզ, որ մարմնով կարի յետոյ եկեայս անտի, ուստի ըստ մարմնոյ արեղանդ լուսաւորիչ ծաղեցար, ուստի եկի որպէս դու, այլ ո՛չ իբրեւ զբեզ, այլ և դամ այնիւ որով [դ?]նացեր, իբրեւ զբեզ, այլ ոչ երևիմ որպէս դու:

Եւ արդ ոչ կարայց աղաչանս մատուցունել առ քեզ, զի քոյով բարեխաւսութեամբ զվախելցից մի յաւթիվանաց, որ են ի տան հարեւորաւ, զոր դու զշարաբանն և զմեռանքն՝ ճամարիտ Աստուած քարոզեցեր ի մէջ պաշտաւագաց անմահից աստուածոց. արժանաւորեցայց լինել ժառանգող, որ և մեծադուռին և պայծառապունին հասեր վախճման: Սակայն տաւնդոց քոյ յոր բարեխաւս առ Տէրն տերանց, և թաղուորն թաղաւորաց, թաղաւորաց զխաղաղութեան ժամանակս պարզեալ և նահատակողէն, յորոյ անուն նահատակեցար, և ամենայն զաւրապետաց և զինուորութեանց պաղատի նոցա յաղթութիւն ի վերայ թշնամեաց, յորոյ անուն զինուորեցար և յաղթեցեր զիմամարտին: Եկեղեցեաց և քահանայից, և ամենայն մանկանց եկեղեցականաց դանհերձուածական հաստատութիւն շնորհեց, և զիսորին խաղաղութիւն, ի քահանայապետէն երկնաւորէն, յորոյ քահանայացար բարեռք և սրբութեամբ և դամենայն հաստ րանաւորս պահել ասանց միտստ և յափշտակող պալլուէն:

Հայցեալ ի հովուապետէն բարի, որոյ ընտրեցար և կացեր հովիւ քաջ, և ալոսեցեր զվրտաւհացեան ի քեզ, զոչխարս, զխաշինս և զգոռիս, յալապս որոյ առաւելապէս սիրեցեր զնա, և առաւելապէս սիրեցար ի նմանէ, զի ամենեւեկան քահանայք և քահանայապետք, հարք և հալքապետք, կղերիկոսք և ամենայն դասք ստրկաւագաց և ժառանգք առաքելական և կաթողիկէ եկեղեցեաց, զթաղաւորս և զիշխանս, զմեծամեծս և զվտաակալս, զիմաստունս և ըզաւմիկս, զծերս և զտղարս, զայրս և զկանայս, և դամենայն հասակս պահել ի խաղաղութեան, և տալ նոցա հոգի գիտութեան, և ժամանակ զղջման, և ջերս ուրիշն ապաշխարութեան, զի մեղկացին յաղաւորութենէ յանցանաց, և ըզգեհուցուն դպաշտոնացեալ սպետոս ապաշխարութեան, որով ոչ անարկեացին յուրախալի հարսանեացն, այլ ընդ հրաւիրեալսն և ընդ կոչեցեալսն վախճանցն զանտրտում ուրախութիւնսն, որոյ լիցի մեղ ամենեցուն վախճել շնորհաւք և մարդասիրութեամբ Տեառն մերոյ և փրկչին Յի. Քի. որ շարձարանաւք իւրովք պատարապետալ ի վերայ խաշին, և ընդունեցաւ զքեզ առանց դիւրոյ պատարաղ շարձարակցութեամբ նորա, և քահանայացոյց զքահանայապետութիւն իւրոյ, նմա վախճել փառք և պատիւ և իշխանութիւն և երկրպարտութիւն, հանդերձ Հարբ ամենակալի անըկիղբն, և Հոգւոյն կենդանարարի և համապոյակցի, Սրբոյ Երրորդութեանն և մի Աստուածութեանն, վախճել զոհութիւն և փառաւորութիւն, անդադար ըստ հրեշտակական երեքորեան աւրհնութեանցն, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

Թարգմանեցաւ լուսազարդ և վախճաչար ճառս այս ի յունականէն ի մերս, հրամանաւ երիցս երանեալ հայրապետին Տեառն Գրիգորիսի Հայոց Մեծաց Կաթողիկոսի, ի ձեռն իմաստուն և հանճարեղ Թարգմանչին Թէոփիստէի: Զոր և մինչև ցայժմ ճրագս այս թաքուցեալ էր ընդ մահճաւք և ծածկեալ էր ընդ գրուանաւ: Իսկ ի հրաման Այ. յայտնեցաւ սա ի Սբ. Վանս յԱրքեպիսկոպոս:

Իսկ իմք անարժանիս յոգնամեղ և անպիտան վրաւնաւորիս Պաւղոսի

ըղձալի փափաղանաւք գրեալ եղի զսա ի հոյսեալ մայրաքաղաքացեալ Սր. Անաստատ Արքայիւղնիս, ի յիշատակ մեղաւոր հոգւոյ իմոյ և ծնաւդաց իմոց:

Իսկ համբաւ սորա իբրեւ զպսակազարդ թագաւորի, հասեալ ի յիրկնա-
նման Սր. և աստուածարնակ Անաստատն ի յԱկնկերն, առ լուսասդեստ սբ. և եր-
ջունիկ հայրն Ստեփանոս, և նորա առաքեալ որակս և հրամայեաց գրել և ա-
ւանդել զսա ի գրուեն սբ. Տաճարին Աստուածամաւրն, ի պայծառութիւն տաւ-
նի մեր Լուսաւորչին և յիշատակ հոգւոյ իւրոյ և ծնաւդաց իւրոց և իմոյ ամե-
նամեղի: Եւ ես ըստ իմում կարի գրեցի և առաքեցի:

Եւ աղերսալի պաղատանաւք աղաչեմ, ով սրովբէանման դասք լուսնե-
րամից, յիշեալիք աղաւթիւք զաստուածապատուեալ հայրն զՍտեփանոս, զա-
ռաջնորդ Սր. Ուխտիս Ականց Անաստատիս, և զծնաւդսն իւր և զիմաստուն երա-
ժիչտն զՄանուէլ, որ ուսով իւրով բերաւդ եղի ճառիս ի Վանս, և զաշխատաւդ
գրիչս զՊաւղոս և զծնաւդսն մեր և զամենայն ի Քս. հաւատացեալս: Եւ Քս,
առհասարակ յիշաւդացդ և յիշեցելոցս ուղորմեսցի, և նմա փառք յաւիտեանս,
ամէն:

Հրատ. Ա. Յ. ՍՐՃՈՒՆԻ

(Շար. 5)

ՀԱՅՍՏԱՆԻ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆԻ

Յ ՈՒՑԱԿ ՀԱՅՍՏԱՆԻ

ՀԱՐԹՖԸՐՏԻ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆԻ

Տարիներ առաջ Հարդֆրետ այցելութեան մը առթիւ կազմեցի ցուցակ մը հոն պահուած հայերէն ձեռագրաց հաւաքածոյի մը: Հաւաքածոն կազմուած է Հարդֆրետի Աստուածաբանական ձեռնարանին համար հանգուցեալ Փրոֆ. Մարտիրոս Յարութիւն Աննիկեանէ, որ կը դաստանդէր այդ ձեռնարանին մէջ: Ան հոս ցերեպայցուած ձեռագիրները ձեռք բերաւ Մերձաւոր Արեւելիք իր ուսումնական ճամբորդութեանց ընթացքին, ձեռնարանին նիւթական միջոցներով:

Թիւ 1

ՏՕՆԱՑՈՅՑ, ՏՈՒՄԱՐ ԷՆ.

1658

Թերթ՝ 315: Ծաւալ՝ 9-5×13 սմ.: Գրչութիւն՝ միասիւն, բոլորովին, 19 տող, սև մէլան: Նիւթ՝ մազաղաթ: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ, աստառուած մետաքս և բամպակ տպածոյ շահեկան կտորով: Մազաղաթ պահպանակ ունեցեր է, այժմ պոկուած: Հանգամանք լաւ, սկզբէն թերթ մը պոկուած:

Պարունակութիւն:

Էջ 1ա. հասարակ խորան և լուսանցազարդ: Կը սկսի «Աստուածայայտնութիւն ճարտարութիւն»:

Էջ 42բ. կիսախորան հասարակ: Կը սկսի «Պենտակոստէի գիշերն հըսկումն է...»:

Էջ 68ա. կիսախորանի տեղ պարապ: Ունի լուսանցազարդ և զարդագիր: Կը սկսի «Եւալթերորդ կերակին վարդավառ է...»:

Էջ 84բ.—86բ. նոր գրչէ յաւելումներ լուսանցքներուն: Նաև 90բ. լուսանցքի տակ:

Էջ 105ա. հասարակ կիսախորան էն. կը սկսի ձայնագրեալ «Թագաւորաց ալէլուք»:

Էջ 145ա. հասարակ կիսախորան էն.: Նոյնը էջ 212ա.: Կը սկսի «Շարական զգեստու. իորհուրդ խորին անհասըն»:

Էջ 238բ, 253բ պարապ:

Էջ 248ա. «Տաղ Յարութեան»:

Էջ 250ա. «Տաղ վառն մահուան Աստուածածինին»: Ուրիշ տաղեր մինչև էջ 256ա:

Էջ 256բ. Սկզբն տումարին:

Էջ 264ա. պարապ: Նոտր գրչէ. «Որ ևս Եկամենց պարոն Միհասըս գիր գրէ»: Գրչափորձ:

էջ 274ա. պարագ:

էջ 309բ. պարագ, քերթէն մասեր պատռած:

էջ 310ա—313ա. տոմարական շրջանակներ:

էջ 313բ. կր սկսի «Թվական Ռ22 (1637) բանալի առաջի գիրն, ձէն է»:
Թերթ 314ի ստորին մասը պատռած:

էջ 315ա. գլխաւոր յիշատակարան գրչէն: «Փառք... Որ ետ կարողութիւն փանաքի և տկարն անձին եղիսարեթի. հասանիլ ի յաւարտ տոսիս. որ կոչի տաւնացոյց, Թագաւորաց ալէլուբ. տուժարք. և այլ բաղում երգք: Արդ՝ գրեցաւ սա ձեռամբ յոգնամեղ և թշուառ անձին եղիսարեթի. ի նեղ և յանձուկ ժամանակիս վասն բաղմանալոյ (էջ 315բ) անուրէնութեան: Ի հայրապետութեան Տեառն Յաւորայ ընդ հովանեաւ Ըստաթէի. Լալիսկոպոսութեան Տէր Մեսրոպին և Տէր Պաւղոսին: Ի թվականիս Հայոց. ՌձԷ (1658): Արդ երեսն անկեալ աղաչեմ ըզմեղ ով մաքրամիտ բնթերցողք որք հանգիստիք սմա կարգալով կամ յաւրինակելով յիշեցէք և թողութիւն մեղաց խնդրեցէք զգարչ մեղաւթ խոցոտեալ հողոյս և գուբ լիջիք յիշման արժանի ի քրիստոսէ աստուծոյն մերոյ աւրհնելոյն յաւիտեանս ամէն:

«Դարձեալ աղաչեմ զձեղ ով մանկունք սոսնի. լի բե...»: Մնացեալը ինկած քերթով կը սլակսի:

Եղիսարեթ գրիչ մեր հագումադէպ կից գրիչներէն է: Եղիսարեթ ի Հուլիանոս գրած է 1654ին Երևանի քիւ 7113 Շարակնոցր: Այս երկուքը կարելի է նոյնացնել:

Թիւ 2

ԱՍՏՂԱԲԱՇԽՈՒԹԻՒՆ

1732

Մասալ՝ 7.5×12.5 սմ.: էջ՝ 260: Գրչաւրքիւն՝ միասին, մանր գեղեցիկ բոլորգիր, 30 տող: Նիւթ՝ թուղթ: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ: Հանգամանք՝ լաւ: Սկզբնաքերթին վրայ կարմուռ բալորգրով և նոսրգրով տա տիտղոսը. «Գուշակունն եղանակաց ի սմա պարունակին աստղաբաշխութիւն տուժարք և տօնացոյցք Լաթինացոյց. Հայոց, և Յունաց ըստ լուսնացոյցին: Յօրինեցեալն յԱնտօնէ վարդապետէ Կոստանդինուպօլսեցոյ: Գրեցաւ 1732: Մարտի 21»:

Ունի շատ խնամով և մաքուր պատրաստուած աղիւսակներ: Մազկուճ չունի:

Թիւ 3

ՇԱՐԱԿԱՆ

ԺԳ Դար

Մասալ՝ 9×13 սմ.: Գրչաւրքիւն՝ միասին, ճախագրեալ, բոլորգիր, գծուար ընթերցելի, 21 տող: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ: Կաշեպատ: Նիւթ՝ թուղթ: Հանգամանք՝ վատ: Բազմիցս նարագուած ըլլալով ունի ցանցաճախագրչաւրքիւններ: Վերջին սրահպանակին վրայ նաւթ գրչէ. «Եթէն ՌԷԶ (1657) իշեայ տէր, պատճառ գրոյս սէր է ար անէր Արդարեւնը տիրացուն կայծակեղեմիւն էրէ»:

Ձեռագրին սկիզբը, անգլերէն և ճեղքաբերած քիւ 7113 Շարակնոցր: Ս. Գ. Գ. Գ.

Թիւ 4 (հաւաքման A 195/201)

ՔԱՐՈՁԳԻՐՔ, ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

1302

Թերթ՝ 152: Ծաւալ՝ 13.5×17 սմ.: Գրչաւթիւն՝ միասին, տաքերը զրչւթեամբ բոլորգիր, հին, 23 տող: Նիւթ՝ թուղթ: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ: Հանգամանք՝ միջակ: Ծաղկում՝ չունի:

Ա. կաղքին ետևը գրչաւթորմ. «Յիշատակ է այս քարոզաց գիրքս Վարդերեսի և որդոց հանգուցեալ Սարգիսին հոգոյն որ ետ ի ձեռն»: Միշտ նոսրգրով. «Գեղզվանքի տէր Մինասի որդին Աբրահամ վարդապետին»: Նոյնը կրկնուել է վերջ. «ԹՎին ՌՄԽ (1791)»: Դարձեալ՝ «Հանգուցեալ Վառվառին հարսին Մարիամին զրեցաւ Մանուստուն գուշն մայիսի 2(6) օրն»: Վերստին. «Հանգուցեալ Ակոր կողակցին Անայ մէկ չապիկ Աննայ հանգուցեալ Կարապետ... Մարեմ»:

Յաջորդ էջին վրայ նոսրգրով. «Աղանայ խանըն տէրտէր Ուշադի Գրդգոր Նիկողոս»: Իսկ էջին ստորև ութանկիւն անընթեքնի կնիք:

Էջ 1ա. կայսրո նոսրգրով. «Վառվառին Մարամին Պաղտասարին Կարապետին ժամուց տիրացու Գրդգորն...ին Լուսիկ...ին...մէկ չապիկ Վառվառ Մարիամ Պաղտասար 1 ժամուց ալթուն, 1 չապիկ հանգուցեալ Առաքելին իւր կողակցոյն... Մարիամին: 1 ժամուց Մարթին 1 ժամուց սառայ 1 ժամուց Կարապետ 1 ժամուց Կուլիսաթուն 1 ժամուց Արութին 1 ժամուց Աթամօղի Ոստայ Կարապետ 1 չապիկ Շիրսայրեղն 1 ճանայայ 1 ժամուց տիրացու Վարդոկ 1 ժամուց Միսակ 1 ժամուց Պայրամ 1 ժամուց տէր Մկրտիչ 1 ժամուց Թորոս 1 ժամուց Աւետիս 1 ժամուց Ակոր 1 ժամուց Ուշահէս 1 ժամուց Կարապետ 1 ժամուց տիրացու Գէվորգ 1 ժամուց Պետրոս 1 ժամուց Պողոս 1 ժամուց Մելքոն 1 ժամուց Կուլվարդ»:

Բուն ձեռագիրը կը սկսի կարմրաւ. «Յաւսք իմաստասիրաց և ուղափառ վարդապետաց վասն զաղանաց և սողնոց և ոյք ի նոսա Թահմանեայ կոն»:

Էջ 60բ. գրչէն. «Արդ աղաչեմ զամենեւեռն զԱսի սարկաւազս և զծրնաւդսն իմ միոյ տէր ողորմելու յիշես: և զգրող գրիս զԱսի դպիր. և զստացող որա յիշես ի տէր և աստուած զձեզ յիշէ իւր»: Որմէ վերջ. «Յժշկական ատմութիւն: Մեկնութիւն չորից տարից: Ի նմանութիւն չորից յեղանակաց տարոյն խառնուածքին ի մարմնի...»: Կ'աւարտի էջ 64ա, ուր գրչէն կայ. «Եթէ կամիցիս զիտել յԱղամ մինչև յաւրն յորում ես եթէ քանի ամ է...»:

Էջ 65ա, գրչէն. «Այլ քառասնաւերեա դալստեան տեառն ի տաճարն»: Մինչև էջ 68ա կէտը, ուր կը սկսի «Գէորդ վարդապետի բանք վասն կանուխ և անագան զատկի»:

Այս հատուածը հաւանաբար Գէորդ վարդապետ երգնկացիի գրչէն է: Հրատարակուած չգտայ: Տոմարական շահեկան գործ մըն է:

«Գիշուց սող ինչ և վասն տէրուճական լըրմանցն յետ և յառաջ խաղալոյ: Զի թէպէտ և իմաստնոցն յայտնի է այլ բազում անգամ յաղապ անպատրաստութեան ընդ անձանաւթս առնեն զհաշ: Արդ բուն և ստոյղ պատճառ լըման գատկին կանուխ և անագան լինելոյն այսինքն զի կատարէ արեղակն ըզտարին յաւուրս ՅԿԵ(365) իսկ լուսին ՅՄԴ(354), ԺԱ(11) աւր պսկաս քան զի յամին այն ամաց կեսաւր թողու լուսինն. ի ԺԲ(12) ամիսն 2(6) աւր և Ե(5) աւելեացն որ ամի ամի բարդի ի վերա լուսինն և կոչի վերադիր և ըստ յաւելուածութեան յառաջ վարէ զատկին. մինչև յերեք ամի լինի ԼԳ(33) աւր յորում ամի ԺԳ(13) լուսին լինի. և կարի անագան զատկի: Իսկ հետագա տարին Գ(3) լինի վերադիրն, և լինի կանուխ զատկի: Եւ ի մատչիւր այսպէս: Զորաւրինակ

Թաղաւորք, երկուս սպասաւորք կարգէ, հաց և դինի պատրաստել ի պէտսն, և որոյ հաց կրելն դործ անփոփոխ ի Դ(4) աւրն կատարէ զերթն ու դարձան: Իսկ զինեբերն երբեմն յերեւո, և երբեմն ի Դ(4): Եւ զի ի հինգ ևս և ի վեց կամեցեալ Թաղաւորին խրախճանութիւն առնել, առաջէ դնոսա բերել զհաց և զինի և թէ զուգապի գիպեցի երկուցն ճանապարհն. դրեթէ առաքեալք ի շորերշարթի ոչ դարձան ի շարաթու, և իսկոյն ընդ աշգանայ կիրակէին առնէ խրախճանութիւն, իսկ և թէ զինին յամեաց հարկ է մնալ մինչև եկեաէ, ի հինգերորդ կամ ի վեցերորդ աւուրն անագան կամ ևս անագան: Ի վերայ այսորիկ և կիրակէի ևս հարկ է մընալ խրախճանութեան: Արդ է Թաղաւորն աստուած և արքունիք աւստի ընթանան դարնանամուտն խրախճանութիւն սուրբ դատին, և սպասաւորն արեգակն և լուսինն հացակերն անհաւասար, վասն ժԱ(11) աւուրցն թողլոյ առնէ զտարին աւուրս ԾԾԴ(354), ԾԿԵ(365), ԾՀԶ(375), ԾԶԷ(387): Գիտեմ զի առաջ ինչ զոնադանի ի գրելոցն զոր ասեմս այլ վասն նոր աշտնիցն զիւրահասութեամբ այսպէս եղի: Եւ զի նախ պարտ է դարնանամուտն լինել և տալ լրումն զատկի զի տարոյն մուտ դարունն, և աշխարհիս լինելութեան ժամանակն երթիցուք մտաւք աւրն յորում եղեն լուսաւորքն որ է քսանն Մարտի ամսոյ յորում աւուր սկսան զընթացս տարոյն: Արդ եկ դու ինձ աստուաւր ըստ առաջին պայմանին նկատեալ զՄարտի քսանն սկիսքն ընթացից արեգականն և լուսինն աւր առաջին, որ թէպէտ ի միում աւուրս սկսան, այլ վասն կէսկէս աւուրցն թողլոյ ամսոյ ամսոյ ժԱ(11) աւուրք յառաջ կատարի լուսինն զտարին երկոյտասան լրամբ: Սկսեալ ընդ արեգականն ի քսանն Մարտի կատարէ շրջապատեալ հասեալ ԻԸ(28)ն Մարտի, և առեալ ծնունդ Ի(20) յինն Մարտի. սկսանի նոր տարի յառաջ քան դարեգակն:

«Գայ և արեգակն զինի նորա և կատարի զտարին ԺԹ(19) Մարտի և սկսանի ի քսանն նոր տարի: Լուսինն զի կանուխ սկսաւ լինի յայնմ աւուր միտասանաւրեայ այսինքն ի քսանն Մարտի, յորոյ ի քսանն և հինգ լրացեալ առնէ զատկի. Ժողովի ապա ի վերա նորոյ առաջին և երկրորդ ամիսն վերադիւրքն այսինքն է աւուրք ԻԲ(22), և թէպէտ և փութայ զարձեալ և զտարին զոր ըստ կուս լինն Մարտի, ԺԲ (երկուտաս)ան լուսնով կատարէ ի ԻԷ(27) Փետրուարի, այլ զի կարի կանուխ է քան զհասարակածն, յաւելու ի վերա նորա և երկրորդ ամիսն յաւելուածն, որ նա ինքն վերադիրն, այսինքն ԼԳ(33). հարկ առնէ ի ներմայ յայնմ տարով ԳԺ(30) առնէ զլուսին վասն ամի ամի յաւելուածին իրթոս լինելոյն նմին իրի թէպէտ կարի կանուխ էր ԲԺ (երկուտաս)ան լուսնին զոր կատարեցաք ի քսանն Ե(5) Փետրուարի, այլ յաճին ի վերայ նորոյ ամսոյ միոյ կարի հեղպանայ քան զարեգակն, զի զծնունդն զոր առնէ, ի ԻԶ(26) Փետրուարի լրացեալ ԺԲ(12) Մարտի, և բոյանդակեալ զայն ի ԻԶ(26) Մարտի զկնի հասարակածին, և ԻԷ(27) Մարտի առեալ ծնունդ, սկսանի իւր նոր տարի, և լրացուցեալ զինքն ի ԺԲ(12) Ապրիլի կարի հեռացեալ ի դարնանայմտն առնէ ի դուրս զատկի: Բայց պատճառ կիսոցն զորս թողու լուսինն է այս: Զի որպէս տսի բան դարեգակն ընդ առաւաւտն է ստեղծուած և զլուսինն ընդ երեկոյ, և ի ստեղծման լուսնին ժԱ(11) մասն պակաս էր յերկուտասան ժամուց արեգականն, և այն ժԱ(11) մասն ամենայն աւուր Ժողովի ի վերա լուսնին. և լինի ի յամիսն ժամս ժԱ(11) և ի տարին աւուրք ժԱ(11), և այս է պատճառ նախասացեալ լրամեցըն կանխելոյ և անագանելոյ: Բայց զոյ տարաբոյս՝ զի թէ յարեգականն էր ժԱ(11), մասն պակաս ի վերա լուսնին է՞ր ան:

«Զի զայնքան մասունսն թուոյից լուսնին զեք ևս արեգակն ի ինքն՝ և ոչ լուսնին: Վասն որոյ զոր ընդ լոյս արեգականն եկն յիւրն պակասեցոյց յիւսնանութենէ, զի զերկուտասան ժամք ի լրոյն ո՞չ ժամանեաց լուսաւորին. զի

մինչ դեռ ԺԱ(11) մասն պակաս էր ի դիւերոյն ի մայր էմուս չև ևս ծագեալ ամբողջական, և խաւար մնաց դիւերոյն մասունս ԺԱ(11), որ և աւուր աւուր ժողով-
եալ ի վերս նորա լինի յամսեանն ժամս ԺԱ(11) որ է կեսաւր սուղ ինչ պակաս
րոտ ԻԴ(24) ժամուց աւուրն» :

Էջ 93ա. «Վասն ցանկութեան» :

Էջ 96ա. «Երաներոյն Եփրեմի» :

Էջ 97ա. «Յոհանու Ոսկերերանի յաղազս պահոց և աղաթից և խոստո-
վանութեան» :

Էջ 117բ. «Ի Հարանց մարուց» :

Էջ 127ա. «Պատճառ աւուրց արարչութեան» :

Էջ 134բ. «Յաղազս սուրբ մարտիրոսացն» :

Էջ 143ա. «Պատճառք երկրորդ Գալլստեանն» :

Էջ 147բ. «Վասն թուականաց անցելոց . . . ի քրիստոսի ծննդեանէն մին-
չև ի սուրբ Գրիգոր, ամբ. ՅԶ(306) . ի սուրբ Գրիգորէ մինչև ի Հայ թուականն
ամբ ՄԽ(240) . յԱղամայ մինչև ի Հայ թուականն ամբ ԵԻԶԿԱ(5751) : ՅԱղա-
մա մինչև յայս տարիս որ է ԶԿԱ(1302) , և ԶՌԷԺԱ(6701) տարի է : Ի քրիստո-
սէ մինչև ի յայս ՌՄԴԶ(1296) . ի սուրբ Գրիգորէ ամբ ԶԴ(990)» : Հոս նկա-
տեմք որ Քրիստոսի ՌՄԴԶ(1296) չի համապատասխաներ Հայոց ԶԿԱ(1302)-
ին : Քրիստոսի թուականը մեր գրիչներէն սովորաբար գործածուած չըլլալով
նման սխալներ կը պատահին : Մեմք գրչութեան թուական ընդունցինք ԶԿԱ
(1302) :

Շարունակելով «Գրեցաք մասն յետին թուականին» և կը տրուի հե-
տեալ ժամանակագրութիւնը : «Ի Թվին ԿԷ(618) ելն սոսկեաց ի Հայք . ի Թվին
ՇՃԷ(1106) . ելն սուլտանացն որ սալշուքիկ կոչեցան . ի Թվին ՈկԹ(1220) թա-
թարին ելն . ի Թվին ՈՀԴ(1225) խորազմին ելաւ . ի Թվին ՈՀԷ(1228) . սուլդան
Յայատինն էառ զգնկան : Ի Թվին ՈԶ(1231) . Սոխնոցին կոտորուին ի թաթ-
րէն . ի Թվին ՈՂԱ(1242) . սուլդան Յայատին մեռաւ և նստաւ Ղիաթատինն .
Պաչան էառ զԿարնու բաղաք . ի Թվին ՈՂԲ(1242) . էառ զԱնաստ և զԿեսարիա
և զգնկան . ի Թվին ՁԱ(1252) . մորեկն կերաւ զվաստակն որ սով եղաւ սաս-
տիկ . ի Թվին ՁԳ(1254) . չարժ եղև սաստիկ որ Եդնկան անցաւ . ի Թվին ՁԴ
(1255) . Պաչան եկն և զնաց ի Հոռամք (Սելմուզներու երկիրը) և կոտրեց
դռուդանն . ի Թվին ՁԵ(1256) . խառաղան եկն յեդնկան . ի Թվին ՁԶ(1257) .
սուլդան Յաղատինն և Հոռուզնատինն կովեցան ընդ իրար . ի Թվին ՁԺԴ(1265) .
աղի որ սատղն էլաւ յարեկը . մեռաւ Հոռուզն և նստաւ Ապաղան . ի Թվին
ՁԺԴ(1265) Տէր Սարգիս սուրբ եպիսկոպոսն Եդնկային զնաց ի թագաւորու-
թիւն ի Ստրմպաւն Հրամանաւ Հոռալունին և էրբր գիէսպինան . ի Թվին ՁԻԲ
(1273) Տէր Ներսէսի նշխարքն երևեցաւ . ի Թվին ՁԻԵ(1276) . Տէր Սարգիս ըս-
պանաւ ի Տութարէն ու ի Չալապուն . ի Թվին ՁԻԶ(1277) . Ապաղան եկն յեդն-
կան բաղում Հեծեկաւ . ի Թվին ՁԼԱ(1282) . Ապաղան մեռաւ և նստաւ ԱՀմատն
դան . ի Թվին ՁԼԳ(1284) զփոքր սուլդանն սպանին յեդնկան . ի Թվին ՁԼԳ
(1284) . ԱՀմատ դանն սպանաւ յԱրդունէն և նստաւ Արդունն դան : Ի Թվին ՁԼԳ
(1284) . Հուլաղուն և Քեղաթուն յեդնկին դաշտն ձմերեցին . ի Թվին ՁԼԸ
(1289) չարժ եղև յեդնկան և բաղումք կորեան և Եդնկան անցաւ . ի Թվին ՁԽԱ
(1292) Արդանն դեղով մեռաւ ի մեծամեծաց իւրոց . ի Թվին ՁԽԱ(1292) . Ծը-
ռազատինն . ի Թվին ՁԽԲ(1293) . Հոռոմկլան առաւ ի մարցուն և աւերեց . ի
Թվին ՁԽԴ(1295) . Քեղաթուն սպանաւ և նստաւ Պալունն : Ի Թվին ՁԽԴ
(1295) նստաւ խաղանն դան և Հրամանք ելաւ ի խաղանէն և ի Նաւուդէն . վա-
սրն աւերմանց եկեղեցացն . և խոցատել զքրիստոնեայս . ի Թվին ՁԽԵ(1296)

Ուրեթու զանն մեծ հեծելաւ ի հռաւմբ էմուտ որ զՊալթան բռնէր. և Պալթան փախեալ և զսուրբան բռնեց և տարաւ. ի թվին 2102(1297). Սբմբատ թաղաւորն գնաց ի Նազանն. և կին էառ թողգէն զանին: ի թվին 2103(1298), լուսինն խաւարեցաւ սաստիկ որ Բ (Երկու) պահ չերեցաւ. և ասող մի երեւցաւ աղեւոր: ի թվին 2104(1298). Պաշխարտն երեկ վասն թուրքմինն. ի թվին 2105(1299). Սուրամիչն մտեց ի Նազանէն և սպան զԲայանչարն և զՊիտոսն որ ի հոռոմբ արդուճիք էին. և հրամանք ելաւ ի զանէն որ շարժեցաւ թաթարն. և վրացին. ի թվին 2106(1299). եղև յերկար և պինդ ձմեռն որ պտղաբերքն մտեցան. և հեծելն թաղոով անցոյց դերկիրս և ապա գնաց ի հոռոմբ վասն Սուլամիչին. և Սուլամիչն փախաւ և հեծելն դարձաւ ի զանն ի թվին 2107(1302) ի Նաւասարդի ամսոյն ի ԺԵ(15). բռնվեցաւ լուսինն: ի թվին 2108(1304). Պապան խանն մեռաւ. և նստաւ ի յաթոռն Պարթաւդան խան ի թվին 2109(1305). Պաթախու ջուրն երեկ յեղնկան և բազում մնաս արար. ի թվին 2110(1310) արաւ երէկ մեծիք եղնկիւս. ի թվին 2111(1309) Պուլար զան երեկ եղնկին մեծիք. ի թվին 2112(1313) Հալաուսն խան Ինուրուսին թաթարն յայսդիս անցաւ ի թվին 2113(1315). զՄելիտինի աւերեց շաճցին (Դամասկոսցիմ) և շատ հոտորեց. ի նոյն ամի Լուլուն եղնկին մեծիք էր. զտանուէր քաղաքին ի մասնանն էհար սրով. և բազումք մեռան և այլք կիսամահ եղան. Ղաւթան երեկ ի զանէն ու բռնեց զԼուլուն ու շար չքեց ու քի սուֆրան ի դիր ու ի կախարն էր դիչերն. թվին 2114(1316) Պարապանդա զան մեռաւ և նստաւ Բուսաիդն զան. թվին 2115(1317). ի թվին 2116(1321) թուրքերն ի յեղնկան դիրենց մղկիթն աւազանեցին վասն թասիպուլթեան և աստուած խափանեց. ապա վասն թասիպուլթեան զպարոն Ֆուսնկն սպանին և ի նոյն ամս Դամուրդաշն եմուտ Կիլիկէ և աստուածային զաւրուլթեամբն պահեցաւ երկիրն Հայոց: Եւ էր յեղնկառ մեծիք Լուլուն և եղև խիստ խաշնամահ:

Տարբեր գրչէ: «Դամուրդաշն և բազում զառնութիւն անցոյց յաղգս Հայոց հարկապահանջութեամբ և վասն հաւատոյ սասանէր աղգս Հայոց. իսկ արարչին ողորմածութեամբ հայեցաւ ի տկարութիւնս մեր և յարոյց ի վերա որդոյն զհայրն զՋաւապանն: ի թվին 2117(1324)ն որ երեկ ի մէջ ձմեռն բազում զարաւք ի հոռոմբ բռնեաց և տարաւ ի յորտուն և էր մեղիք յեղնկառ Փերաւաժըն: ի թվին 2118(1325) գնաց Ջուպանն բազում զորաւք ի ներք ի թաթարն և ջոյա դարձաւ վասն ահի: ի թվին 2119(1326) դարձեալ երեկ Տամուրտաշն ի հոռոմբ ի վերա իր հակառակացն: ի թվին 2120(1327) Ջուպանն գնաց ի Պարաւսան դիմացն ներքս ի տաթրին (թաքարիմ) և նոյն ամն զհնդեղն զթաւթէժ տաքաւ. և ի նոյն ամն Ջուպանն ի Պուսայիդ խանէն փախաւ և մեռաւ: Եւ նոյն ամն Տամուրտաշն ի հոռոմբ բազում չարիս գործեաց և զեղնկին կէս երկիրն աւերեցին և փախաւ ի Մար (Եգիպտոս) և անդ սպանաւ ի սուղնայ: ի թվին 2121(1328) բազում չարիք հառուցին Եղնկիս հոռոմաց պարոնայքն, զՄիւր Մահմադուն որ ի Տամուրտաշին տեղն էր՝ և Մուստափարն և Ղաթին որ Սահպ Դիւաշէն և հոռոմոց»:

Դարձեալ հիմ գրչէն: «Ի թվին 2122(1329) Եղնկիս տանուտերքն ի վեր ի խանն գնացին ու զխաբաճն ու այլ շատ չարեր բարձին Պուսայիդ խանին բանիւ և ոչ գնաց յառաջ ի չար զարոնացն ձեռաց: ի թվին 2123(1330) Էպիսկոպոս Տէր Սարգիս ի վեր ի Պուսայիդ խանն գնաց: ի թվին 2124(1331) դարձաւ Եպիսկոպոս պատուով. ի թվին 2125(1331) երեկ ի յեղնկառ հոռոմաց Սահպ Յապաւին քաշին ու խաննով շատ մալ էաւ: ի թվին 2126(1332) երեկ ի Կամախ Ազնատան ու Շեխ Հասանն իր օրդին»:

Տարբեր գրչէ: «Ի թվին 2127(1333) Տամուրտաշին օրդին Շեխ Հա-

աանն եկն ի յնշնկաս և խոստ Հարկապահանջութեամբ նեղեաց զաղկս քրիստոնեէից. ի սոյն ամ զնաց ի Հոռոմք և տրեհաց Հոռոմաց. ի Թվին 226(1336) մեռաւ Պուսայրիզն զանն և նստաւ ի տեղի նորա Արփաբայունն կիսամ և սպանաւ ի զաւրաց իւրոց և եղև խռովութիւն ի մէջ նոցա: Ի սոյն ամ նստաւ ի տեղի նորա Մուսայ խանն Գ (նրեք) ամիս: Ի սոյն ամ զնաց Շեխ Հասանն որդի Ալեքսային ի յաւրդան և եբարձ զՄուսա խանն և ետ իր զԱճմատ խանն տարի մի և էր յնշնկաս մելիք Այնա պակն: Ի Թվին 227 յայտնեցաւ... Տամուրտսն Համբաւով և ինքն և իւր որդին Շեխ Հասանն միաբանեցան և եկին ի վերայ Եզնկին և սղարեցին (պաշարեցին) զամիս Դ (չորս). և դարձեալ զնացին յաւրտուն և եղև պատերազմ և սպանաւ Աճմատ զանն և կայր աշխարհ ի ստրակոսի վասն անխախտութեան և Եզնկա ի մեծ տաքակուսի: Եւ ի սոյն ամ Յաթման սղարեց զՍևաստ մինչ ի սոյն և նեղեալ տուին զբաղաքն:

Տարբեր գրչէ: «Ի Թվին ՆՀԸ(1029). եղև ահաւոր նշան ի Ե (հիմզ) Հսկտեմբերի. պատճառեցաւ Հաստատութիւնդ և Հերձաւ երկինք, յարեկից մինչև ի մարս և լոյս Հոսէր յերկիր. և եղև ահաւոր դոշիւն և խաւար. երեւէին աստեղք որ պատմեաց. Կողէրն...»: Քաղում Մատթէոս Ուռնայեցիի պատմութեմն, իսլաւիստքեան մասին: «Եւ այս էր պատճառ յերանելոյն, քոնդի մինչ տրեւին սկիւթացիք յերուսաղէմի, և առնուին վարձս ի մտերոցն ի սուրբ Գերեզմանն. զիպեցաւ (էջ 150բ.) կոմս Փռանդ աղկաւ: զի անչափ զանեցին զնա (մանմեռակամք) մինչ իպեցաւ ակն նորա զոր առեալ պահէր, և դարձեալ ի Հոռոմ ցուցանէր, և ի նախանձն շարժեալ երանէին փառօր զլիաւորքն բաղում զօրաւք. և եկեաւ յաղթեն, զնրիճ Ասլան սուլդանն. Բ (երկու) անգամ: Առին զնրկիայ, և ետուն յկէքսն: Առին զերուսաղէմ և եղին թագաւոր ի վերայ նորա որ է Թագաւոր յերուսաղէմի ՅՌ(300,000) ձիաւորով եհար զՍալաւատինն ի գուռն Երուսաղէմի. զօրութեամբ սուրբ խաչին որ էր ձնՌ(140,000) զօրքդ զի առնոյր զերուսաղէմ. ԿՌ(60,000) ուղա ջրաբեր էին զհետ նորա. յառաջ Ուսուֆ էր անունն»:

Տարբեր գրչէ: «Ի Թվին 228(1300) եղև ողով ռաստիկ յաշխարհն Հոռոմոց, ևս առաւել ի Սևաստ զի եղև չինիկ մի ցորենն Յ(300) սպիտակ. և նուկի մի և կէս Հացի Ա (մէկ) սպիտակ: Գարշելի իրք ու զշունս, և զկատուս և... զմիս մեռեալ մարդոյ. ոճ դառնութիւն ի Կեսարիա ըմպունեցին կին մի որ հերիս արարին. Ի2(26) լիտր մարդոյ եղ իր ծախելն և յերկարեց սոյն տարի մի և կէս»:

Ասիլ սարկաւագ կամ դպիր գրած է Երեւանի թիւ 1098 Ժողովածուն 1320ին և թիւ 1275 Մեկնութիւն Եզնկիէլի 1322ին: Հիմ բաղորդով այս մեռաւ գիրն ալ՝ 1302ին:

Թիւ 5

ՇԱՐԱԿԱՆ

ԺԳ Դար

Մաւալ՝ 11×16 սմ.: Գրչութիւն՝ միասին, նոտր դրչութեան նմանող հին բոլորգորով, 25 տող, ձախագրեալ: Նիւք՝ թուղթ: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ, Մաղկաւմ՝ Հասարակ: Հանգամանք՝ թէև սկիւրէն և վերջէն պակասաւոր, սակայն լաւ: Սկիզբն ու վերջը երկուական թերթ մազաղաթ, լատիներէն:

Թիւ 6
ԱՒԵՏԱՐԱՆ

1299

Գրչուքիւն՝ երկսիւն, համարարառեալ, 19 տող, բոլորգիր: Նիւթ՝ թուղթ, կազմ՝ կաշեպատ տախտակ: Պահպանակ՝ սկիզբն ու վերջը երեքական թուղթէ Աւետարանէ մը: Համգաւանմէ՝ ըստ երևոյթի կրակէ աղատուած: Խոնաւութենէ վնասուած: Վերակազմութեան տառն լուսանցքները կտրուած: Մամբրանկարչութիւն՝ շահեկան է Յովհաննու սկիզբի խորանը, և քանի մը լուսանցազարդեր: Մնացեալը վերանորոգութեան տառն կանաչով և մութ կարմիր, յոյ պատրաստուած, Աւետարանիչներու նկարներ, խորաններ և այլն:

Պարունակութիւն:

էջ 1ա. պարայ:

էջ 1բ. Մատթէոսի նկարը:

էջ 2ա. սկզբնախորան, և այլն:

Ղուկասի վերջը, գրչէն կարմրու: «ՉՄարդարէ գրիչ որ բազում աշխատութեամբ գրեցի զսուրբ աւետարանս յիշնջիք ի տէր քրիստոս և աստուած որ աստեռն է ողորմութեամբ...» և այլն:

Յովհաննու վերջը գլխաւոր յիշատակարան բուն գրչէն: «Տէր աստուած... յամա Հայկազեան թուարեութեան տումարին յորում էր թիւ համարաց թուականին թորգոմեան տոմարն 210Ը(1299) աւարտագործեալ եղև սուրբ և կենսատու աւետարանս... (կը տրուի անտարանմանը գրուելուն տարեթիւնը) ...զոր իմ անաբժանի և անպիտան և սուտ անուն կրանաւորի. որ տեսի զաւրինակ գովելի և անողալ վկայեալ ի բազմաց. և ցանկացող հղէ որպէս պատուական մարգարտի և զրեցի զսա իմ անիմաստ և տկար մտաքս, ընդ հովանեաւ սրբոյ Աստուածածնին. արդ աղայեմ զամենեւեան որ հոնդիպիք սուրբ աւետարանիս, զմեղապարտ զծոզս Ստեփանոս, և զծնողսն իմ, և զեղբարսն իմ յիշնջիք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր:

«Նաև զհոգեւոր եղբարս իմ զՄովսէս կրանաւոր և զծնողսն Նորա, և զեղբարսն իւրայաւքն հանդերձ ամեն, և զհայր վանիցս զԹովհաննէս քահանայ և զայլ կրանաւոր եղբարքս, և զմիաբանք սուրբ ուխտիս և զառաջնորդ պաւսոսի զառաքելութենոր և զպատուական հայրապետս մեր զՏէր Միխիթար և զծնողս Նորայ որ հայրական գթութեամբ իւրով զաւրինակս պարգևեաց: և է յայտ երախտաւոր մեզ: Յիշողացդ և յիշեցելոցս ողորմեցի: Քրիստոս աստուած բարեխաւսութեամբ սուրբ ծնողին իւրոյ, և սրբոց հրեշտակապետացն ուրոյ այսեր էր յիշատակս, յաւերն համառատի և նմա փառք նաև զիտհմաւ միտ առաքելաշնորհ և զաղծալի և զանյախթ բարունիս մեր որոյ անուն Պսակ ճանաչի. որ բաղում աշխատեցաւ ի սուրբ աւետարանս զոր մեք յրացաք և հարկեցաք զսա որ գրեաց գլխաւոր գիրս. Խ. և ՃԿԲ(1162). յիշատակ իւր հռոյն և ծնողաց իւր և զարմաց կենդանեաց և հանգուցելոց»:

Թիւ 7

ԿԻՒՐԵՂԻ ԿՈԶՈՒՄՆ ԸՆԾԱՅՈՒԹԵԱՆ

1708

Ծաւալ՝ 16×26: Գրչութիւն՝ նստրգիր, սկիզբը երկսիւն մինչև Ե պրբակ և անկէ վերջ միասիւն, սև մեկան, գրչութիւնը բաժնուած լուսանցքներէն

կարմրագիծով : Տոզ՝ 30 : Նիւթ՝ թուղթ : Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ : Համ-
լամանի՝ քայքայուած, թէն լաւ :

Պարունակութիւն :

Կը սկսի ռսկեցիծ գունագեղ խորանով և լուսանցաւորով :
Գլխաւոր յիշատակարան գրչէն ձեռագրին վերջը : «Փառք... պրեկի և
կատարեցի զծաղկահաւաք մատենան սրբոյն Կիւղդի ու Կոչլի Կոչլումն Ընծալու-
թեան . որ էր դրած ի սուրբ արանց ի Հին ժամանակի և անուրդ ընկեցեալ կայր
ի մէջ աղբիւսաց եկեղեցոյ . և իմ առեալ թափ տվի ի յաղրէն, և տեսի փտտեալ
և ցեց կերեալ . և զիրն անուպո երկաթագրին յանհարմարն . մնամ թէ վասն դը-
րին անընդունելի և ընկեցիկ եղեալ էր . և ես ետեսեալ և մեղաւորս և անպիտան
Հաչին Կիլիկեցի փառաքանօք զսայ գրեցի . ոչ եթէ զկատարեալն, և ոչ մէկ գը-
լեւն միւսն ի չորսն չկայր . ի Հինդ գլխէն ըսկեցի գրել . չորս մնաց առաջնոցն .
եթէ ի գիւղող ժամու գտանեմ զան ևս ի վերջն, գրելոց եմ պատուծով : Ո՛վ իմ
խոհեմ եղբայր զայս գիրքս որ ես գտի գրեալ էր վաղուց ժամանակաց ի յառա-
ջին թաղաւորաց Հայոց և յիշատակարանս նորա գրեալ էր թէ երկրորդ նորո-
ւումն գրոյն եղև ի թվին ՆՂԸ (1048) . և դարձեալ գրեալ էր թէ երրորդ նորո-
ւումն եղև գրոյն ԸԾԸ (1359) և չորրորդ նորուումն էր ՌՀԴ (1625) թվին այս-
պէս աննման մատենան ո՛չ կարդացող կայ ո՛չ ըննող . վայ մեզ որ յամենայն
գրեալ եմք վասն մեղաց մերոց և անաւրջնութեան մերոյ . անտէր և անայցե-
լու լինելով... : Դարձեալ անպիտան յետեսալս ի յամենայն բարեաց Հաչինս
գրեցի զսա յեռափափաք սիրով ի թվին Հայոց ՌՃԾԷ (1708) ի Հոկտեմբերի ԺԴ
(14) օրն ի վայելումն անձին իմոյ : Դարձեալ ով իմ սիրելի եղբայր յիշեցէք ի
ժաբարփայլ յաղօթն ձեր . զեղկելի գրիչս և զկողակիցն իմ զնանդադէն, և
զորդիքն իմ զԱլթունն և զՊողոսն և զամենայն մերձաւորս իմ . Դարձեալ յիշեա-
ցէք երկնաքնաց յաղօթն ձեր զհանգուցեալ Հայրն իմ զՊողոսն և զմայրն իմ ըզ-
Մարիամն, և զպապս իմ զմահտեսի Հաչին և զմամն իմ զԱլսմինն և զամենայն
հանգուցեալսն մեր միով Հայր մեղալիւ, և յոսկի ետոյ զՀաչին գրիչս յիշեցէք
և զմեղացն իմ թողութիւն Հայցեցէք, և կողակցոյս իմոյ ինչնդատէին և որդո-
ցոյ յԱլթունին և Պողոսին և զմեզ յիշողդ յիշեալ յիշիք յառաջի առաջի մե-
ծին աստուծոյ ամէնք :

Լաչին գրիչ գրած է երևանի թիւ 1453 ժողովածուն 1692ին ի թախաթ :
Իսկ մահտեսի Լաչին մը ստացած է 1616ին և 1624ին գրուած երևանի թիւ 7369
և 7370 Ցայսմաւուրքնը, Կափա գրուած : Յիշատակարանը կը յիշէ Մահտեսի
Լաչինի Յսեցի բլլալը . քան մը որ մեզ կը փափայրէ զինքն Առնաշենի մեր վերի
գրչին՝ Լաչին Կիլիկեցիի պապուն հետ, որ կը յիշուի իբր Մահտեսի Լաչին
իւր թռուած յիշատակարանին մէջ :

Թիւ 8

ՇԱՐԱԿԱՆ

Փէ Դար

Մաւալ՝ 8×11 սմ . : Գրչութիւն՝ միասին, բոլորգիր, 19 տող, ձախա-
գրեալ, Նիւթ՝ մապաղաթ, Կազմ՝ կը միան միայն տախտակները, Հանգամանք՝
խոնարհութիւն՝ գրութիւնը, նկարներն ու ծաղկումները տեղ տեղ փնայած,
աւրելած :

Թիւ 9
ԱԽԵՏԱՐԱՆ

1658

Մաւալ՝ 16×22 սմ. : Գրչութիւն՝ բոլորգիր, երկսին, 23 տող : Նիւթ՝ մագաղաթ : Մանրամկարչութիւն՝ ճոխ կերպով, թէ՛ն սովորական ոճով :

Գլխաւոր յիշատակարան գրչէն Յովհաննու վերջը : «Փառք... : Արդ այսմ աստուածապատումն և քրիստոսաւանդ տառիս ցանկացաւդ եղեալ այլս այս ամենայն առաքինութեամբ զարդարեալ խոճայ Կարապետն ետ գրել զսա յիշատակ հոգաւ իւրոյ և իւր ծնողաց, և իւր եղբարցն ի պաշտառութիւն սըրբոց եկեղեցւոյ : Ի թուարեւութեանս Ասքանազեան և Յարթական տումարի ՌՃ և Է. (1658) և Լ(30)ս նորում շրջանի. ԽԱ(41) և ի գալստենէ կենարարին. ՌՌԾԸ(1658) և յեկեցն Այսամայ ի դրախտէն ԻԶԱ(7081) . ի հայրապետութեան Տեառն Յակոբա. և յառաջնորդութեան ամենայն հիւսիւսական կողմանս Տէր Գրիգորի աւրհնաշունչ քահնայապետի զոր տէր աստուած պահեսցէ ի կամս ողորմութեան իւրոյ : Բայց զրեցաւ ապ յաշխարհս Հոնաց և յերկիրս Ղրիմի ի հոյակապ և ի հռչակաւոր քաղաքիս որ կոչի Կաֆա ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին և սրբոյն Սարգսի զաւրաւարին, և այլ քաղմահաւաք սրբոց ձեռամբ Նիկողայոս ոմն անարժանի : Այժմ ազալեմ դամենեսիան զդասս լուսեարմից . որք հանգիլիք այսմ աստուածային խրախճանութեան յիշեսլիք ի մաքրափայլ յազաւթս ձեք զփափաքմամբ ստացաւդ սորա խոջայ Եսակելիլն զեղբայրքն իւր զնահապետն, և զկարապետն որ պատճառ եղև ի գրելն սորա . և զվսկանն և զեղբարորդիքն իւր զՀայրապետն և Զաքարիան և զԲարդաւմն, և զՃլաւսանն, և զԾնաւդսն իւր Զաքարիան և զԵլիլիճիճանն եղբարց կողակիցն իւր զԵլիլտառնան, և զԱղամն և զԵթերն և զամենայն արեան զմերձակայսն իւր : Նաև զուսուցիչն իմ զՀոգոյ զՏէր Զաքարիա սրբազան քահնայն յիշեսլիք ի տէր սէռն սիրով որ բազում աշխատանք կրեց ի վերայ մեր, զոր տէր աստուածն ամենայնի և նմա ողորմեսցի ի միւս անգամ զալստեանն ամէն : Նաև թէ արժանի համարիք անարժան գծաւդս զՆիկողայոս մեղապարտ ծառայ ծառայիցդ աստուծոյ և զԾնաւդս իմ ցաւակցաբար յիշման ի փառաւոր և ի սոսկալի ատեանն ...» և այլն :

Ներքին կողքին վրայ մատիտով : «Բարեբախտութիւնը ունեցանք տեսնելու այս բնտիր և սուրբ մատեանն 1887 Հոկտեմբեր 17 Բերդակ : Պօղոս Պաշեան Բաղուցի» :

Նիկողայոս գրիչ, որ իմգիմք այլուր Մեկանաւոր կը կոչէ, քաղմավաստակ գրիչ մըն է որմէ երկու տասնեակ և աւելի ձեռագիր հասած է մեզի : Զեռագիրը ժամանակին հաւանաբար արծաթապատ էր :

Յ. ԳԻՐԻՍԵԱՆ

(Շար. 1)

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՎԻՊԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՆՑԻՑ ԵՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՔԱԶԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆՑ ԽԱՐԱՊԱՂՑԻ ԽԱԶԱՏՈՒՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

(Անտիպ)

Լուս Աննեյուսի Գալիֆորնիայ Համալսարանին հայերէն ձեռագրաց ճոխ հաւաքածոյին մէջ կը գտնուի «Ժողովածու» մը, որ, ի միջի այլոց, կը բաժանա- դակէ հարապաղցի հաշատուր Վարդապետի վիպասանութիւնը՝ հեղինակու- յեամբ խիփայեցի Մանուկ Շահնագարեան դպրի:

Նախքան յիշեալ բնագրին հրատարակութիւնը, անհրաժեշտ կը նկա- տենք հակիրճ տեղեկութիւններ տալ ձեռագրին և ամբողջ բովանդակութեան մա- սին:

Մատենան գրուած է թուրքի վրայ եւ կը բաղկանայ մատիտով համա- րակալուած 190 էջերէ: Ձեռագրին մեծութիւնն է 21.5×17.5 սմ., գրուած միասին ճօղգրով, իւրաքանչիւր էջի վրայ 22 տողով: Հետագային՝ բուն ձեռագրին կցուած են ճակ 17 թուրքեր (էջ 203-236), որոնց մեծութիւնն է 21.8×18 սմ.: Այս մասը ևս գրուած է միասին ճօղգրով՝ տարբեր գրիչի մը ձեռով, իւրաքանչիւր էջի վրայ 29-30 տողով:

Ձեռագիրը կազմուած է թուի կաշիով, առջևի և ներքևի կողմերը դը- րաշմագարդուած են: Մատենան սկզբնաւորութեան կայ միէջեայ գումարտ մանրանկար մը, որ կը ներկայացնէ հարապաղցի հաշատուր Վարդապետը՝ ձիու վրայ նստած: Ասկէ զատ՝ ձեռագրին մէջ որևէ նկարագրողութիւն չկայ:

Հաշատուր Վարդապետի վիպասանութեան վերջաւորութեան (էջ 27) կը գտնենք հետևեալ տեղեկութիւնները բնագրի հեղինակին եւ ձեռագրի գրը- յութեան մասին. «...Ձայս պատմագրութիւն գոր համառօտ ի գիր արձանա- ցուցի՝ անձամբ անձին ակամատես եմ եղեալ իրագործութեանց, եւ անարժան մահտեսի Մանուկ դպիրս խիփայեցի Շահնագարեան, հանգուցեալ Յօհաննէսի որդի, որ այժմ ի սուրբ Կարապետի հրաշալի վանս, որ ի Կեսարեայ...»: Ձե- ռագրին յաջորդ բնագրի վերջաւորութեան ևս կայ հետևեալ յիշատակագրու- թիւնը. «Գրեցաւ և բաղդաստեցաւ ընդ բուն օրինակին, որ ի սուրբ Կարապետ Կեսարիոյ, 1836, օգոստոս 25. ձեռամբ խիփայեցի Շահնագարեան մահտեսի Մանուկ դպրի» (էջ 74): Այս տուեալներէն կը հետևցուի, թէ «Ժողովածու»ն գրուած է խիփայեցի Մանուկ Շահնագարեան դպրի ձեռով 1836 թուականին, Կեսարիոյ Ս. Կարապետ վանքին մէջ:

Ստորև համառօտակի կերպով կու տանք ձեռագրին բովանդակու- թիւնը.

էջ 1—28. *Վիպասանութիւն անցից և պատմութիւն քաջագործութեանց իտա-*

պաղցի խաչատուր Վարդապետի. և և վկայօրէն վասն որ ռո Քրիստոս հաւատոցս կատարումն բարի մահուան նորա և դասաւորութիւն նորա ընդ նահատակս. «Գիտել արժամ է աստեմօր. նախ պատեարգովն. որ ի հաւատոյ մասին կրկին տեսնանի ի քաջութումն վարդապետաց...» :

Էջ 29—74. Մխիթար քահանայի Սկեռացոյ որ պանդխտութեամբ ի Սկեռիայ, Յաղաղո համապատուութեան երկոտասան անաքելոցն ասացեալ բան ընդդէմ այնոցիկ՝ որ նուազ ասեն զմկտասանն ըստ իշխանութեան քան զայրս : Եւ որք զպատիրարգն մեծ ասեն քան զկաթուղիկոսըն : Ի հրամանէ Թաղաւորին Հայոց Հեթմոյ. և յորդորմանէ եպիսկոպոսին Կոստաղոնոյ : «Անհասանելի և անմաթօք ծոցոյ ծնունդ միայնոյ հօր միածինն որդի...» :

Էջ 75—88. Գլխաւոր պատճառ որոշման եկեղեցւոյն Հոսմայ ի Հայոց. «Պարտ է ամենայն քրիստոնէից հաւատալ և խոստովանիլ գառափեայն Պետրոս...» :

Էջ 89—104. Զուարճալի կրթութիւն քերականութեան իբրու պատերազմ մասանց բանի ընդ միմեանս վասն նախազանութեան : «Զիմանալի սահմանն մ. ին. կոչեցեալ քերթողութիւն կային աւր տիրապետ...» :

Էջ 105—139. Հարցումն Փիլոնի և պատասխանն Պրոխորոսի. «Յորում ժամու կամեցաւ Փիլոն եւ պատասխանեցաւ Պրոխորոսն, ի Պատմոս ի քանաւոր քաղաքի...» :

Էջ 140—167. Զուարճալի պատմութիւնք ի տարնեակ դրքուկէն հաւաքեալ. (Այս բաժինը կը բովանդակէ երեսուն գլուխովի պատմութիւններ գրքաւորաբար արձակ ձեով. նոյնպէս՝ երեք երկար չափածոյ պատմութիւններ :)

Էջ 168—169. Ամենապատիւ եւ գերափառ տէր (ստանաւոր). «Քաղղն անագորայն./ Յետ քեցելոյ ըզմեզ ուրոյն./ Ի մեր ծնողաց գորովաշատ./ Իւր դառնութեան ոչ ասաց շատ...» :

Էջ 170—171. Յիշատակարան սենեկի երկոց աքսորակաճաց, Կարապետի, Յակոբայի և Պողոսի. (ստանաւոր). «Յարափոփոյ և կայր բազդին թելադրելով./ Մեր հայրենիք վտարեցին զմեզ ազգով...» :

Էջ 171. (Ստանաւոր. անվերնագիր). «Յօրինինուած պայծառ, յարկիս նորաւ քան./ Արամեանց ծագեալ, քիմջ արեւոյ ճաճանջ...» : (Ստանաւորին սկզբնատետերը կը կազմեն «Յովսէփ» անունը :)

Էջ 171—172. Ի վերայ ութից մասանց քերականութեան (Ստանաւոր). «Համդէս կարգեա՛, ատեան կանգնեա՛ գարմացական./ Սեղան քամբեա՛, խնջոյս կազմեա՛ արարժական...» :

Էջ 172. (Ստանաւոր. անվերնագիր). «Ո՞վ դու տեսնակ պատասպարամ, որոց ի քեզ բազմեցան./ Տեսեալ գեղ զմիշտ սեպեական՝ ապա հերքեալ մերժեցան...» :

Էջ 173. (Ստանաւոր. անվերնագիր). «Աշխարհի չիք հանգիստ, չիք արդարութիւն./ Մինչ բարձեալ ի միմեանց՝ սէր ընկերութիւն...» :

Էջ 173—174. Մակրեր (Ստանաւոր). «Ո՞չ է պատեհ մկան գառիւծ ծնանել./ Եւ ոչ արժան առիւծ զմուկ արտադրել...» :

Էջ 174—175. Մակրեր (Ստանաւոր). «Ո՞ւր գեղ և կեանք, ո՞ւր ինչք և փառք./ Գնաց բարձաւ ի բէն համայնք...» :

Էջ 175—176. Մուստեփ (Ստանաւոր). «Ե՛կ դու գրրիչ՝ խօսեա՛ կրկին./ Խուսեա՛ ի շար գիմաստ քանին...» :

- էջ 176—177. *Մակրեր* (Ոտամաւոր). «Մի՛ կարծեսցես թէ գուր գործես, /
 Եւորջ եղիւոց մընալ անոնս...»:
- էջ 177—181. (Ոտամաւոր. անվերնագիր). «Մ'անուկ գի՞նչ է քր զքեզ նեղէ, /
 Ընդէ՛ր իսկ լաւ ածնին ռաբաս...»:
- էջ 181—183. *Զարդեան աշխարհի դիպուածք, փոխարեւոյն հայկաբանեալի* /
 Յօհան փարժապետէ (Ոտամաւոր). «Նապաստակաց երաւ կազմեալ՝
 ապօրինակ խորհուրդ առնեն, /
 Հովտաց իւրեանց զպետութիւն՝ ի
 ձեռս ածել հետազօտեն...»:
- էջ 183—184. *Տապանադիր ի վերայ Գեորգեայ պատեւոյն* (Ոտամաւոր). «Է՞ր
 դառնահամբոյր ծայն եղերերգուաց, /
 Պատէ տխրութեամբ ըզգաշտ
 դարբանաց...»:
- էջ 185—187. *Հաղեհրդութիւն մաղթողական ձօնեալ ի նուէր տեառն Աստու-
 ծապատիւ և գերիմաստ Պողոսի արհի եպիսկոպոսի և բարեկարգ
 Պատրիարքի կոստանդնուպօլսեցւոյ* (Ոտամաւոր, որուն հեղինակն է
 Յովհաննէս Եղեկեան). «Ո՞ւր Թրակացւոյն, քնար քաղցրախօս, գ-
 վիչ քաջազանց, /
 Գեղգեղել այսօր պանծալի վեհիդ դրուատ մեծա-
 պանծ...»:
- էջ 187—188. *Պայքար ճակատամարտիլ* (Ոտամաւոր). «Սարսափ կրից, դաշին
 կենաց, ալիք ծովու ծփական, /
 Ի յարտափն տեսանելեաց, ի ներգ
 ի խոր արեաւիթ...»:
- էջ 188. (Ոտամաւոր. անվերնագիր). «Տարսն փոքրիկ, տարեալն անհուն, /
 Տունն ճնջօղ, բնակեալն անհուն...»:
- էջ 189. (Թրքերէն Ոտամաւոր. անվերնագիր):
- էջ 190. (Դատարկ):
- էջ 191. (Ոտամաւոր Թրքերէն լեզուով):
- էջ 192—202. (Դատարկ):
- էջ 203—218. *Համառօտակի բանք յօրինակ ծանուցման. հանդերձ բընարանիւք
 և ձեռնարկութեամբ*. «Հանճարեղ հոգով՝ իմաստութեամբ տայ
 զպատասխանին...» (Բովանդակութիւնը Թրքերէն լեզուով):
- էջ 219—234. *Գիր օրհնութեան* (օրհնութեան գիրերու գանազան օրինակներ.
 վերջաւորութեան թուրք ինկած է):

Ինչպէս վերեւ տեսանք, մեզ շահագրգռող բնագիրը, որ կը կրէ «Վի-
 պաստանութիւն անցից և պատմութիւն քաջագործութեանց հարապալցի հաշա-
 տուր վարդապետի. և ՝ խորագիրը, հեղինակութիւնն է Խլփայեցի Մանուկ
 Շահնազարեան դպրին, որուն ինքնութիւնը անյայտ է մեր մատենագրութեան
 մէջ: Մանուկ դպիրը ինքզինքին իմաստ կը գործածէ *մահտեսի* մակդիրը, առ-
 կայն անոր ուխտաւորութեամբ նրաւազէմ այցելութեան մասին որեւ տեղե-
 կութիւն չենք գտներ Մկրտիչ Արքայս. Աղամունիի Միարտք և Այցելուք Հայ
 Երուսաղէմի (Երուսաղէմ, 1929) երկասիրութեան մէջ: Մանուկ դպիրը, որ
 ըստ երևոյթին անգամ էր Ալաշկերտի գաշտին մէջ գտնուող Բագաւանի Ս.
 Յովհաննէս կամ Խլփիլիսէ մեծախոյակ մեծատանին և իբրեւ ակամատես գրած
 է հաշատուր վարդապետի քաջագործութեանց պատմութիւնը և մահուան
 պարագաները, հետագային միաբանակցած է Կեսարիոյ Ս. Կարապետի ուխ-
 տին, ուր և գրած է մեր բնագիրը 1836 թուականին:

Պատմութեան հերոսին՝ հաշատուր վարդապետի նկատմամբ մանրա-
 մասն տեսակներ կը պակսին մեր եկեղեցական գրականութեան մէջ: Մանուկ
 դպրի հայրաբայած տեղեկութեան համաձայն, վաճառար Սահակ Արքեպիսկո-
 պոսի օրով՝ հաշատուր մատաղ տարիքին պարսկական գրաւման տակ գտնը-

ւող հարապաղ քաղաքէն կու գայ Ս. Յովհաննէսի կամ Իւշիիսէի մեծատա-
նը: Իր ուշիմութեան և յաջողակ ընթացքին բերումով, Սահակ վահագնաշար
գայն կ'ընդունի որպէս իր հոգեպաւկը, և ամբար կրօնական դաստիարակութիւ-
նը կը յանձնէ մեծատանի «Քաջիմաստ և աշակերտ գրեց» Գալուստ վարդա-
պետին: Վերջոյն շունչին ներքև, հաշատուր կը յառաջանայ «Բերքողական
արհեստի» հիմ և ձոր կտակարանօք հանդերձ, մինչև ջատագովի բազմաց ըզ-
սորա գատեմաքանութիւն. յետ որոյ էառ գատիման վարդապետութեան, ի
Սահակ Արքեպիսկոպոսէ, իրեն գերեւելի ում ի յատակ քարոզաց: Միջա-
վայրին պահանջներուն համաձայն, հաշատուր վարդապետ շայտի ի սորա ըզ-
ճիւղավարժութիւն և գորսորդութիւն, յորս պարապէր երբեք երբեք ըստ տեղոյն
գործածութեամբ, յատկապէս ամբար համար որ Քիւրտ աշունձին յանձնարակի
ապագատակութիւններով ծանր կորուստներու կը մատնէր երկրին բնակչութիւ-
նը և պարբերաբար վամբը ինչպէս Յոսէ մեծատանին կալուածները կողոպտուի
կ'ենթարկէր: Այնուհետեւ՝ Մանուկ դպիրը մանրամասնօրէն կը նկարագրէ
Քիւրտ ապագատակներու դէմ հաշատուր վարդապետի կատարած սիրագործու-
թիւնները:

Բնագրիս վերջաւորութեան, Մանուկ դպիրը կը հաւաստէ թէ Երեւա-
նի Պարսիկ իշխան Հասան խանը՝ Ս. Յովհաննէսի վամբը կողոպտելէ ետք՝ կը
կալանաւորէ հաշատուր վարդապետը և իր հետ կը տանի Երևան, ուր կը փոր-
ձէ բռնադատել հաշատուրը որ ուրանայ քրիստոնէական հաւատքը և կը խոս-
տանայ իրեն տալ «Իշխանութիւն և ավագութիւն յառաջանալ և ստանալ գա-
նուն, որ մեծ է քան գէոյղ հաւատ. ապա թէ ոչ երդուեալ է իմ չքողով գրեց
կենդանի»: հաշատուր վարդապետ, սակայն, կը մերժէ հաւատարաց դառ-
նալ, պատասխանելով լաւ է իմն մեռանիլ, քան երեւիլ յազգի իմում վատա-
հուն»: Այս մերժումին հետևանքով, հաշատուր վարդապետ բանտարկուելով
կ'ենթարկուի բազմապիսի չարչարանքներու: Տարի մը ետք, սակայն, միջնոր-
դութեամբ Հասան խանի քարեկամ երկու Հայ աղաներու, այսինքն՝ Արտագի
Ալան Սիրունեանի և Օսկանի, հաշատուր վարդապետ ազատ արձակուելով կը
վերադառնայ Ս. Յովհաննէսի վամբը: Մեծատանին աւերեալ վիճակը և ուխ-
տին միաբաններուն չխառնութիւնը կը հարկադրեն հաշատուր վարդապետին,
«վերադառնալ մարմնով կառ տոխէ ի վերայ երկացունց փայտից», շրջիլ աստ և
անդ և մուկտաբերութեան շնորհիւ վանականներուն ապրուստը հոգալ: Այս
շրջագայութիւններու ընթացքին է, որ ան կը վախճանի Կորայի Ս. Դանիէլի
վամբին մէջ: Մանուկ դպիրը կը հաւաստէ թէ, նոյն վամբին մէջ թաղուելէ
ետք, «տեսին վանահայրն և բոլոր միաբանք գոյս պայծառ ծագեալ և իջեալ ի
վերայ գերեզմանին»:

Կենսագրական այս հակիրճ տեղեկութիւնները կը հաստատեն, թէ
Մանուկ դպիրն երկապիրութիւնը կարելի չէ, բառին տառացի իմաստով, *վա-
յաբանական* գրականութեան շարքին դասել: Արդարև, հեղինակը իր գործը կը
բնորոշէ որպէս «վիպասանութիւն» քան թէ «վկայաբանութիւն»: Այսուհան-
դերձ, իր նախաբանին մէջ, Մանուկ դպիր հաշատուր վարդապետը կը դասէ
մարտիրոսներու շարքին՝ առարկելով. «...Այլ հակառակ այս փորձութեանն
որ ինքնին ի թշնամեաց դիպի ի փոքր ինչ պատճառաց եւ ընդ երբայն մեծա-
նայ, և մասն հաւատոյ անկեալ ի մէջ և ի պատճառս մարա գրաւէ ոք ի կենաց՝
դասէ ասեմ ընդ մարտիրոսս և ընդ մահատակս, որպիսի եղև երջանիկ վարդա-
պետս այս հաշատուր...»: Նոյնպէս, իր վերջաբանին մէջ, Մանուկ դպիր կը
հաւաստէ, թէ հաշատուր վարդապետ շայտն էառ գնահատականութեամբ ևս մե-
ռանիլ. «Գի տեսի մահատակութիւն, ոչ միայն է հեղմամբ արեան, այլ կամա-
ւոր չարչարանօք գրեալ յանձն առնուլ, որ է գործ մեծ ի սէր Քրիստոսի...»:

Պէտք է դիտել տալ, թէ մեր «վիպասանութեան» բնագիրը ծանօթ չէ եղած Հրաչեայ Աճառեանին և Յակոբ Մանանդեանին, որոնց խմբագրութեամբ հրատարակուած են 1185-1843 բուականներում քրիստոնէական հաւատքի համար գտնուած Հայ մարտիրոսներում վկայաբանութիւնները (տե՛ս Հ. Աճառեան և Յ. Մանանդեան, *Հայոց հոր վիպերը*, 2 հատոր, Վաղարշապատ, տրպարան Ս. Էջմիածնի, 1902) : Խաչատուր Վարդապետի սխրագործութիւնները ; սուկայն, բառարանի անծանօթ չեն մնացած : Հ. Սուփիտ Էփրիկեան (տե՛ս *Բռնաշխարհիկ Բառարան*, Հատոր Ա, Վեներտիկ, 1903-1905, էջ 359-360), «Բագաւան կամ Բագուան» յոգուածին տակ հետևեալ ակնարկութիւններ կ'ընէ Ս. Յովհաննէսի (= Իւլիիսէ) վանքին կապակցութեամբ. «...Ուխտական տեղ մը լինելում համար թէև շատ նուէրներով կը ճոխանար և կը բարգաւաճէր վանքս, բայց միանգամայն շրջապատուած լինելով Քրդերէ, շատ անգամներ կը կոզմայտէր : Անցած դարու մէջ ևս անկախ տնտիւր դէպքերու հանդիսատես եղած է վանքս, և ամբողջ լինելում սրտմառաւ, շրջակայ գիւղերու բնակիչներն ևս վտանգի ժամանակ իւր մէջ կ'ապաստանէին : Երևանի խանը 1821ին Այաշկերտի վրայ արշաւած ժամանակ, մեծ դէր խաղաց ձուհանցի Խաչատուր վարդապետը, որ օգնական էր վանքս առաջնորդ Սահակ Կալիկապոսին, ոչ միայն մէջը ապաստանողները այլ և գերի բռնուողներն ազատելով. թէպէտ : յետոյ բռնուելով տարի ու կէտ երևանի բանտը մնաց. բայց վերջը ազատեցաւ : ...1808 թուին 1829 տարիներու մէջ հանդիպածներու երկարօրէն գրած է *Պաշտօն Յ. Մուրատեան*...» : Վերջին նախադասութիւնը դառնելով, Խաչատուր Վարդապետի վերաբերեալ տեղեկութիւնները Էփրիկեան քաղած ըլլալու է Մուրատեանի գրութիւնը : Դժբախտաբար, Էփրիկեանը անհրաժեշտ մանրամասնութիւններ չի հայրապշբեր Պաշտօն Յ. Մուրատեանի ինքնութեան և անոր հեղինակած երկասիրութեան մասին : Ստույգ չէ նաև, թէ այս աշխատութիւնը հրատարակուած է կամ ոչ : Այս կամ այն պարագային, Մուրատեանը արդեօ՞ք ծանօթ եղած է Մանուկ դպրի «վիպասանութեան» : մեր կարծիքով՝ ասիկա հաւանական չի թուիր :

Բացի Խաչատուր Վարդապետի կեանքին, սխրագործութեանց և մահուան պարագաներու վերաբերեալ շահեկան տեղեկութիւններէն, Մանուկ դպրի հեղինակած «վիպասանութիւն»ը կը հանդիսանայ նաև որպէս պատմական կարևոր սկզբնաղբիւր մը : Այս վաւերագրին մէջ հետաքրքրական տուեալներ կան Օսմանեան և Պարսկական տէրութեանց միջև ազգական բնդհարումներու, Քիւրտ իշխաններու և ասպատակներու բռնաբարութեանց, և վանական հաստատութիւններու, յատկապէս Բագաւանի Ս. Յովհաննէս մենաստանի և վանականներու, կրած ռոնձգութիւններուն մասին :

Համոզուած որ մեր բնագիրը շատ կարևոր սկզբնաղբիւր մըն է Հայ եկեղեցական գրականութեան և Մերձավոր Արևելքի քաղաքական պատմութեան համար, գայն առաջին անգամ ըլլալով կը յանձնեմք շահագրգռուող պատմաբաններու և հայագէտներու ուշադրութեան :

ՎԻՊԱՍԱՆՈՒԹԻԻՆ ԱՆՑԻՑ ԵՒ ՊԱՍՄՈՒԹԻԻՆ ՔԱԶԱԿՈՐԾՈՒԹԵԱՆՑ ԽԱՐԱՊԱՂՑԻ ԽԱԶԱՏՈՒՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ. ՈՒՐ ԵՒ ՎԿԱՅՈՐԷՆ ՎԱՍՆ ՈՐ ԱՌ ՔՐԻՍՏՈՍ ՀԱՒԱՏՈՑՍ ԿԱՍԱՐՈՒՄՆ ԲԱՐԻ ՄԱՀՈՒԱՆ ՆՈՐԱ ԵՒ ԴԱՍԱՌՈՐՈՒԹԻԻՆ ՆՈՐԱ
ԸՆԴ ՆԱՀԱՏԱԿՍ

Դիտել տրժան է աստանօր. նախ պատերազմն, որ է հաւատոյ մասին

կրկին սահմանի ի քաջութեամբ վարդապետաց, առաջին որ մասն հաւատոյ, և երկրորդ ընդ անհատաւորս :

Պատերազմն հաւատոյ այն է որ ընդ հակուռակիլ թշնամոյ վսպն քրիստոնական հաւատոց մինչ մասնդ կայ առաջի. որչափ կար իցէ ջանայ տրժտն է մանեկ զվանկալսն խաշխն Գրիգորոսի, յի ներգործութեամբ իսկ զինուոյ. մինչև զնեկ զանձն ի վրասն մահու և փոխանակիլ զկեանս ընդ մահուն Գրիգորոսի համարձակ խոստովանելով զանուն նորա. այս է կատարեալ սէր որ մերմէ գերկելդ. որոյ սակս իսկ և զնա ունի խոստովանել Գրիգորոս առաջի հօր իւրոյ որ յերկինս է ընդ անսոստ վճռոյ աւետարանական վարդապետութեան :

Իսկ ընդ անհաւատս՝ այս է մինչ հեթանոս տէրութեան ոք. (որպիսի եղև բազմիցս ի ժամանակս պարսից և կռաշտից տէրութեանց) հալածէ և նեղէ զհաւատացեալս զարժուցանել և տալ ուրանալ զհաւատս նա յայնժամ ոչ միայն պատերազմաւ վրանի զթշնամին է քաջութիւն, այլ և կատարելն բարի մահուամբ ի զատճառս հաւատոց՝ է նահատակութիւն ի իրաւ Աստուծոյ :

Իսկ արտաքոյ այսոցիկ երկուց ճանապարհաց է միւս ևս ինքնին առանց ուրուք զբովելոյ զնա նա ինքն հետամուտ լինի զգրգուլ զթշնամին ի վերայ իւր. բոտ թոաց իւրոց համարելով իէ ընդ նահատակս ունի զասիլ աչն է ի գուր. և բացայայտ կամելով ասել յխմարութիւն յորոց զբազմս յեմք եթէ միջմուռն լիտայ. հայհոյեն և նախառնեն զանհաւատս ի փոքր փորձութեանց զիւրից զայս ճանապարհ ոչ կամի Աստուած ի տարապարտուց մատենել զանձն ի մահ :

Այլ հակառակ այսր փորձութեանն որ ինքնին ի թշնամեաց դիպի ի փոքր ինչ պատճառաց և ընդ երդալն մեծանայ, և մասն հաւատոյ անկիւս, ի մէջ և ի պատճառս նորա զրուէ ոք ի կենաց՝ դասէ ասեմ ընդ մարտիրոսս և ընդ նահատակս որպիսի եղև երջանիկ վարդապետս այս Պաշատուր՝ որովք ունիմք պատմել զճննդեկն զաւանդեկն զքաջութեանց, և զմահուանէ նորա եւ որ մեծն է հրաշքիւ իմն գծազմանէ լուսոյ ի վերայ նորա :

Պ ա տ մ ու թ ի լ ճ

Ի ցանկալի մենաստանն արեւելեան Բագրևանդ առճայեալ և բոտ սովորական լեզուի Իււջերիյոսէ մեծահոգակ մանք, որոյ ի կառավարութիւն և ի յիւրառանցութիւն նստէր Սահակ Արքեպիսկոպոս :

Ի ժամանակս նորա հետեւեցաւ Պաշատուր վարդապետ ի կրօնաւորութիւն ի նոյն վերոյիշեալ մասն մանուկ տիւք, ի պարսիկ յաշխարհէ ի Պարապաղ քաղաքէն և ի տիս անդ մատաղ հասակի զմովսիսեանն բերէր օրինակ կայսառ զիմօք :

Տեսեալ զսորայ ծննդական միտս և զուշիմութիւն և զյաջողակ շարժմունս վանահօրն, կալաւ իւր ինքեան հոգեղատկ. և պատուիրեաց միանգամայն զՊարապետ վարդապետն (որ էր քաջիմաստ և աշակերտ զբոց) իր զի առնոս նորա կրթեացի բոտ մասին զխտութեան, որոյ հովանաւորութեամբ անցանէր զանձանէր զբէ թէ յառաջացեալ ի լաւ անդր քերթողական արհեստիւ՝ հին և նոր կտակարանօք հանդերձ, մինչև ջատագովել բազմաց զսորա զատենաբանութիւն. յետ որոյ էառ զաստիճան վարդապետութեան, ի Սահակ Արքեպիսկոպոսէ, իբր գերեւելի ոմն ի յատուկ քարոզչաց :

Եւ ի վերայ այսր ամենայնի բնութիւնն որ երբմն երկոքում տայ թիւօք թոյիլ հոգեւորաւ ասեմ և մարմնաւորաւ, յաւել ի վերայ սորա զճիւղավորութիւն և զորսորդութիւն, յոր պարապէր երբեք երբեք ըստ տեղոյն զբոժանութեամբ :

Առաջի ըստ տեղոյն, վասն զի երկիրն այն որպէս ստուգեալ եմք ի բազմաց ականատեսն անձանց, չթողուն հանդարտ քիւրտ աշրուճիք, մանաւանդ տան բազմիցս միտս մինչև կողոպտել զինչև վանուց. որոց ի պատճառս ըստ մեծի մասին կրթեալն էր առ խաչատուր վարդապետ զիւր ինքն որոց ընդդէմ յոլով քաջութիւնս արար. որպէս ունիմք պատմել փոքր ի շատն :

Արդ յամի տեստն 1814 :

Մահմուտ բղեշխ որ իբր իւր սեպհականեալ նստէր ի Ծաւարչան, որ է Բաեադիտ քաղաք, տեսեալ զմարդադիմի և զազդի ազդի անխրաւութիւն Մարաց զոր հանապաղ գործէին յայտնի եւ ծածուկ երթեակ ճանապարհորդաց. ոյր սակրս չհանդուրժեալ ընդ ոճրագործութիւն նոցա կալաւ զգլխատարս ի նոցանէ զԱպտալ աղայ և զԱլի աղայ, և եղ զնոսա ժառանգի կապանօք ի բանտի դամ մի բոլոր :

Եւ ի լինելն այսր ալսպէս, գթացեալ յԱպտալ աղայն՝ աղատեաց զնա. և զմիւս զԱլի աղայն քանի մի երեւելի արամբք ինխդամաւ արար :

Եւ ի յաջորդել միւսոյ ամի մեռաւ Մահմուտ քաջ բղեշխն. և կալաւ զտեղի նորա կրտսեր որդի նորա, որ էր այր և հոնր իբրեւ զհայր իւր, որ տեսեալ թէ ըստ առաջնոյն վնասս բազումս առնեն Մարք՝ որոց բնակեալ էին ըզկողմարբ լեռանց, հայ ազգի անձանց և ուրոց ի ճանապարհի վաճառականաց : Ետ հնարիւք իմն կաշնուլ զարս վեց երեւելիս Մալպաթի՝ որ է Պէկ անուանեալ ի նոսա. և հրաման արար սպասաւորացն իւրոց վեստ արկանել յոստ նոցա Լոկաթիւ՝ ընդ ներքան ռոխց նոցա, և այնպէս այսր և անդր չըջեցոյց և մահացոյց զնոսա :

Իսկ մինչ բղեշխորդի Մահմուտ փաշային մեռաւ ի միւս ամին, յաջորդեաց ի տեղի նորա Բադահին(մ) փաշայ, եղբայր Մահմուտ փաշայի, որ էր թէպէտեւ այր հրոկայ և անձեռնայ՝ բայց ըստ քաջութեանն աչ իբրեւ զնախնիս իւր : Ուստի յաւուրս սորա ապստամբեալ Մարաց տարածեցան և ընդարձակեցան նախ ի գիւղն Յըլֆոյ, ուր կային շտեմարանք և ամբարանոց ցորենոյ բըղեշխին, ուր պատերազմեալ առին զառ և զսպուռք. և սպանին զարդումս, յափշտակեցին զցորենանն. և եղև զիւղն այն ստեակոս ի նոցանէ, և աւերակ :

Եւ այնպէս ցրուեցան ի շէնս և ի զիւղօրէս և ըստ կամաց իւրեանց կողոպտելով լծուին զցանկութիւնս սրտից իւրեանց. և ո՛չ այսչափ միայն՝ այլ և միաբանեալ որ ի նոցանէ գլխաւորք Ապտալ աղայ Սիպրքի, Հիւսէն աղայ Զիւլանցի, Ղասրմ աղայ Հայտարցի, և Սալիհ աղայ Մէմանցի : Սոքա սկսան աւերել և խանգարել զինեղ թնակիչս և զերկիրս, մինչև առ ահի երկիրդին ոչ ուրուք գնալ այսր և անդր :

Իսկ ի Զիւճան անուանեալ գիւղ՝ յոր բերեալն էր Արակիլ թագաւոր ըզխաչափաթոն, ըսաւ իսկ ոչ կարացին զմուրտ ունել, ընդ սրում և որ ի նմա եկեղեցին յանուէ սրբոյ Տիբամօրն էր կառուցեալ հրաշիւք իմն երեւեալ ի կերպարանս կնօջ, ընդ իւր նաև երիտասարդ մի նստեալ ի ձի, վանէին զորս միանշամ մտանել կամէինն ի թշնամեաց. և որչափ արձակէին սոքա յարսաքուտ հրանանս և ոռմբս, վերադառնայր հուրն առ ինքեանս, վնասէր և հրդեհէր զնոսա :

Եւ յաւուր միւրմ եկին արք իբրեւ հարիւր և տասն ի Մարաց, և հարին զմիւսն առ եղր Պօթուն ջրոյ, և սկսան վնասել զարդորայս, և հովիւք հոցս ետուն արածել խաչանց իւրեանց ի կրտավատի աղաբակն վանուց :

Նա յայնմամ գործակալք և մըշակք վանուց աղաղակ բարձին զնօքօք ի քիւրտ լիզու և յանէ. հէ՛ջ քուրմանէ՛ք քէք հուս չըմայորեմէրինին զգլխախան, որ է ասել, Վո՛ր է՛չ Մարք, ընդէ՛ր է՛ ձեզ արածել զհոստ յարտորեայս մեք՞ :

Իսկ նոքա թէ՛ չէ՛ այս ազարակ ցորենոյ և դի՛նչ վնաս իցէ թող արածեսցին ոչխարքը» :

Եւ իբրեւ տեսին մշակքն եթէ չսնսան ինքեանց՝ եկեալ ի վանս և պատմեցին վանաօրն և Սաշատուր վարդապետն զայս լուեալ վերստին առաքեցին և ասեն՝ «Ի բաց չանէ՛ք զոչխարսդ» և հովիւքն ընդդէմ նոցա պատասխանին, «բարձէ՛ք դուք յառաջոյ ոչխարացդ զարտս ձեր պի մի արածիցին ոչխարք մեր» : Իբրեւ ետես Սաշատուր վարդապետն եթէ ոչ ինչ օգտեցաւ, ի բաց հան զվեղարն, և եդ զգլխովն զծիրանեայ փիսկ և առ զսովորականն ղէն, և նստեալ յերկվար, դիմեաց ի վերայ Մարացն :

Զայն տեսեալ թշնամեացն թէ՛ զայ ի վերայ նոցա քաջ ոմն նստեալ ի ձի, և ստուգիւ զխտացին եթէ հանդերձեալ են լմպել զգան, յապճեպս ընթաց-
 ևսլ հասին առ որս ի վրանի մեծամեծք և զլխաւորք նոցա, և բողոք բարձին և թէ՛ ճշարին զմեղ. ասչառախի թողեալ զհնաւ մազապուրծ ճողոպրեալ հապիւ ժամանեցաք այսր» : Եւ որպէս կարծեմքս ոչ թողին քնաւին յոչխարացն դորս ոչ զանեցիկն և վերաւորեցին :

Եւ իբրեւ այն եղև՝ էր անդէն ի Մարաց ոմն համբաւաւոր ի քաջութեան փռթով առ ընդ իւր զարս իբրեւ քառասուն, ընթաց առ Սաշատուր վարդապետըն, ուր էրն տեսանել զերկոցունց քաջաց զմիմեամբք հանդիպումն աստի և ունտի. մինչև լատ հեծելոյցն ի նոսա արեականաց. և նոյնդ երկվարաց անգամ կուրծդ դիւրծովք մերձիւ և հալիլ. ուր քաջ դինքն ցուցանէր Սաշատուր վարդապետ քան զմիւսն. մինչ որ ի ձեռին ունէր տիգաւ խոցեալ զամոյալիս նորա հանդերձ երկվարաւն անպատա յերկիր արեկանէր կործանէր. և որոց ընդ նմա էինն, տեսեալ զայն և ընդ իւրեանց առեալ զոչխարս փախստեայ հաղիւ ժամանեցին ի վրանս իւրեանց :

Իսկ այրն վիրաւորեալ յետ ժամանակաց ինչ իբրեւ ողջացաւ՝ եկն ի վանս ալլով իւրք պատճառաւ, առ ի տեղեկանալ թէ ո՞վ այն իցէ որ վիրաւորեացն զնա : Եւ այն ինչ իբրեւ դիտաց եթէ Սաշատուր վարդապետ է՝ երդմամբ ասէր եթէ չյորէ յայնմանէ՝ յորում գիպէր ինձ ձիավարել և կռուիլ ընդ բազմաց, ո՛ր ոք քնաւ կարաց ինձ համբաւեալ զձեռն և շարժել զգէն, արդ որո՞վ յողթեցիր զօրութեամբ» : Զայս ստացեալ յորդորէր զնա բարեկամանալ ընդ նմա. իսկ Սաշատուր վարդապետ ի ցոյց և ի նշան այնր կապակցութեան՝ ետ ցնա զմեռաքեայ գեղեցիկ լօգիկ ինչ վասն պահելոյ զսէր մինչև ցմահ :

Եւ մինչ լինէր այս յամի տեսուն 1815 :

Պատճառս առեալ Մարաց ազգին յայսմ իրագործութեան յաւուր միում ի կելբակէի այն ինչ զսուրբ պատարագին կատարէաք զխորհուրդ, թափեցան հովիւք վանուց ի դուռն սրբոյ տաճարին, եթէ քառասուն արք ի դարանի կացեալ զհնաւ վանուց վարեցին ի նպաստ (հաւանաբար՝ նպաստ) լեռնէ անտիւի :

Զայն լուեալ Սաշատուր վարդապետի՝ չհանդուրժեալ առ ի հաննի զոր զդեցեալն էր զչապիկն, պատառեաց յառաջոյ կողմանէ և աք ընդ իւր զերկուս, զՅովսէփ և զԱսօն, և զգեցեալ զգէն իւր փռթապառ երկվարաւն և հասեալ քնքռք պատեալովէր բազումս, հհար սպան զձիս երիս ի թշնամեաց :

Եւ այսոս ա՛յ բաւականացեալ յուեւ աղաղակել. «ո՞վ ազդդ Մարաց՝ ժամ է այսուհետեւ ինձ ուղղել զհրացանն առ ձեզդ» և սկսաւ ի լեզուս նոցա քարբառել և ասել. «Սեռէ չըհասաւր իբրց ըզ որմ ըրբմ պըզէ սէրէ ժըվուս, նաւարմ» : Տէր վկայ լիցի Աստուած յաւուր յայսմ իկ զի մինչև իցէ մեռեալ ինձ չէք բաւականս աստուալ զոչխարսդ իմ : Յայնժամ ստուգիւ ծանեան Մարքն եթէ՛ են կարծող ընդդիմանալ՝ թողեալ զհնաւն գնացին փախստեայ :

Իսկ Սաշատուր վարդապետ՝ ընդ իւր և երկու թիկնապահք ժողովեալ

զհատան ածին գէպի վնաս հեռի իբրև ժամաւ միով, ուր հասին իսկ և ի վնասացն ի թիկունս նորա յղնութիւն:

Ուր դարձեալ տեսին եթէ գունդ մի այրուծի ի Մարաց անտի զինուորեալ իբրև անձինք հարիւր. դան և դիմեն ի վերայ իւրեանց՝ դարձոյց յայնժամ խաչատուր վարդապետ զերկմար իւր խախտյա բառնայր և յողորդէր զիւրսն, մի՛ ամենին թիկունս դարձուցանել և մի՛ երկնչիլ. զի ահա աթօր է ասեի՝ ցուցանել առն զքաջութիւն իւր. ուր հատանէին իբրև զկատաղիս և թշնամիք նոցա ձայն բարձեալ առ միմեանս և սկսան տալ պատերազմ ուր տեսանելի էր զարիական մարձմունս խաչատուր վարդապետի, և զանիւնէր արշաւուն մտանէր իոյախէր յարձակէր և իբրև մանդաղաւ խուղէր յաջ և յահակ՝ զոմանց յիւրաւորեալ զդուրսն, զայլոց զմարմինս արեամբ թաթաւեալ և զկիսոց զերկմար լուս վտանգեալ:

Իսկ Մարացն ոչ կարացեալ զդէմ ունիլ, դարձան ընդ կրունկն: խաչատուր վարդապետ անմիտս իւրաքնովքն առեալ զհմտս ոչխարաց դարձան ի սուրբ վանս առ մեծաւոր Ծերունաղարդ հայր վանացն և առ կրօնաւորս, որք զպղծս ստէլ մատուցանէին վասն նոցա առ Աստուած և առ տուրքն Գրիգոր:

Ձայս քաջաւործութիւն խաչատուր վարդապետի տեսեալ Մարաց և սրտմտեալ ստուգիլ եղին ալտուհետև զմտաւ, ի վերին երեսս շրջելով գհետ ոչխարաց վանուց հնարիւք ինչ ի դէպ ժամանակի կարելով գնոյն ինքն խաչատուր վարդապետ, որ և ի նոյն ժամանակի տասն արամբ շրջէր յգգուշութիւն հմտին:

Եւ ելև օր ինչ՝ մինչ ոչխարք վանուց և զիւղից նստէին զխորշական առ եզր գետոյն Եփրատայ, յերիս յառաջս բաժանեալ Մարաց կէս մի՛ ի վերայ հոգի վանուցն, և երկուքն ի վերայ գիւղից ի յափշտակել: Նա յայնժամ խաչատուր վարդապետ քան մի արամբք գհետ մտեալ նոցա դարձոյց զոչխարս վանուց. իսկ ի միւս կողմանէ վարեցին զհմտս գիւղից, և զնախերս վանուց յափշտակեցին:

Եւ յետ այսր ամհնային շրջակայ Մարք որք տեսին և որք լսեցին զայն, դարձան և եղեն թշնամի առ խաչատուր վարդապետն. գտիւ և զգիւնր խորհչին ընդ միմեանս ժամ պարապ գտանել ածել ի ձեռս, և սպանանել:

Զորմէ քաջ տեղեկացեալ վանահօր, եթէ չունի նա ազատ մնալ յանօրինաց՝ խորհեցաւ առ ժամանակս ինչ թոյլ տալ զնա և հեռացուցանել յաւաց նոցա մինչև թափեցին զթոյն ի սրտից իւրեանց:

Վասն որոյ յարմար իմն պատճառաւ թէ կամի ի պէտս վանուց ժողով առնել, առաքեալ զխաչատուր վարդապետն ի մեծն Պօլիս առ Պօղոս պատրիարք. որ և բաղում մարդասիրութիւնս եցոյց նմա, և ետ ցնա կոնդակ և հրաման ըստ կամացն շրջիլ ուր և կամիցի:

Այլ արդ՝ յետ բարուօք աւարտելոյ զգործ իւր խաչատուր վարդապետի, և արդիւնաւորութեամբ վերադառնալոյ նորա ի սուրբ վանս՝ ուր անցանէին ամբ իբրև զչորս: Հառան իսան, որ նստէր ի յերևան, ելանէր խաղայր երեսուն և երեք հազար հեծելովք, և բաղում պատրաստութեամբ ի վերայ Սէլիմ զդեշիին: Եկն եկաց և նստաւ առ ժօտ վանուցն, յեզր գետոյն Եփրատայ, և սկսան զօրքն ցլիւ և ցանս այսր և անդր յափշտակութեամբ վարիլ:

Առաքէր վանահայրն ազդել բղէշիին եթէ չնորմ մեծ առնէ զնեղով ի մէջ վանուց այր մի ի գլխաւորաց յիւր կողմանէ ի պահպանութիւն վանուցն. որ իսկ և իսկ առաքեաց պահապան մի Սահրէնկ տնուն քանի մի արամբք. որ նստեալ պահէր և կեղծաւորութեամբ վարէր ընդ մեծաւորն մինչև երկույ, սևտի կամեցաւ մեծաւորն պարպօք շահել զնա փոխանակ կարծեցեալ երախտեացն. ուստի և այլն որ զմտաւ եղեալ էր կողոպտել զվանս, առ երեսս մարկավարութեամբ չկամէր ընդունել. առ որ բաղում աղաչանս մատուցին վանա-

հայրն և միաբանք, իսկ նա թէ «փոխանակ պարգևի բաւական է ինձ աղօթք ձեռք»:

Ձայս ասացեալ յանիրաււ մտաբերեալ լինէր անօրէնն. և խօսէր ի պարսկական լեզու իւրայնոցն և տայր ամրափակել զդրունս որպէս թէ կամք են նմա ի պահպանել զվանս. և պատուիրէր զդոյշ կալ մինչև յառաւօտ: Եւ ընդ առաւօտն՝ յիշանել զօրաց բանակին և մեք զնամք ասէր ընդ նոսա:

Յետ այսորիկ ասէր ցղօրս իւր. «արդ երթիցէ իւրաքանչիւր ի սենեակի իւր, և մի՛ ոք մնասցէ աստ դի բանք են ինձ լուեկայն ընդ մեծաւորն և ընդ Սաշատուր վարդապետն»: Եւ իբրեւ կատարեցաւ հրամանն, և մեծաւոր և Սաշատուր վարդապետն և այլ և երեք վարդապետք նստան ի դռուն եկեղեցւոյ յապահով տեղով:

Նա յայնժամ պատուիրէր սպասաւորացն իւրոց ի պարսիկ լեզու, ըզգուշանալ երկոցունց զրանց. մի՛ ումէք մտանել և ելանել: Ձայս ասելն՝ ակնարկէր կանուլ զմեծաւորն և զՍաշատուր վարդապետն և զայլս: Իսկ սպասաւորքն զառնաբար կուտեալ զգլխով նոցա հարկամէին աջի բռնցի, և զծածուկ անդամս և զամորձիս նոցա սաստիկ ուրբեալ՝ տալին աղաղակել:

Իսկ Սաշատուր վարդապետ ճարտարութեամբ իմն փրկելով զինքն աղաչէր զնոսա զօնէ թոյլ տալ ծերունի վանահօրն, և ասէր՝ «զի՞նչ և կամք են ձեր տացութեք»: Եւ նոքա խնդրէին զհարիւր քաակս. և մինչ զնաց Սաշատուր վարդապետն՝ սոքա շրջեցան այսր և անոր և ի սենեակս, և յամենայն վայրոյ յորս կային պատուական զարդք սենեկաց ըստ տանելոյ իւրեանց կողոպտել. և քառապէս ևս ոչխար առեալ ելին փութով ի բանակն:

Եւ իբրեւ այս եղև՝ զրեցին աղբրսանօք առ Հասան խան և ի ձեռն երեւելի աղնուրդոյ միայն որ բարեկամ էր ի Մարաց, ծառուցին եթէ «այդ Սահաբէնի, զոր առաքեցեր ի պահպանութիւն վանուց, աշաշփ ինչ մնաս գործեաց. և կողոպտեաց զըրորս սենեակս և թողում զքաղում անցս զորս ընդ մեզ և չարարեաց զմեզ»:

Եւ ի լսելն զայս ամբաստանութիւն Հասան խանին, կռեաց զՍահաբէնին և ասէ՝ «զի՞նչ չարախօսութիւնդ այդ գբէն. զի՞նչ գործ անվայել գործեցեր. ևս զքեզ առաքեցի ի պաշտպանութիւն վանուց ի թշնամեաց. արդ՞ փոխանակ այնր դու եղեր կողոպտից»: Իսկ նա յողորմ անկեալ սնոտի աղաչանօք ասէր. «Ես զմի ինչ ի մտասեռաց ամենի ին ոչ ցուցի նոցա. բայց դիտասցէ տէրդ իմ եթէ ի պէտս արասաւորաց զերիս ոչխարս առի, և այն մանաւանդ ինքեանք իսկ ետուն ի շնորհս ձեր տէրութեան, և եթէ այլ ինչ գործեալ է իմ չար՝ առ նոսա եկեղեցին և յանդիման լիցուք միմեանց»:

Նա յայնժամ ի վերին երեսս բարկացեալ առ ընթեր Մարաց, ի վերայ Սահաբէնի, և սրմտեալ ի սրտէ ասէր. «Եթէ լինիցի ինձ ողջամբ վերադառնալ ի Մըշոյ, չթողից զբար ի քարի վերայ, և մի՛ ոք զիտասցէ բնաւ եթէ կա՞յր տնդր շինուած, և անհետ արարից զտեղի վանուցդ»:

Ձայս ասացեալ խաղաց գնաց ի վերայ Սէլիմ բոլշխին Մըշոյ, ընդ որ պատերազմեալ յաւարի էառ զբազում ինչս երկրացոց և կոխան արար առ հասարակ զգլխորայս, և զբազումս ի նոցա սպան, և յաղթելով յերուն արար րոգրդեշխ տեղոյն, և զյուլովս յերեւելի Մարաց գերի առեալ ընդ իւր դառնայր փառսին ի կողմունա մեր:

Եւ լուեալ մեր զպալուստ նորա, որ եղեալ էր զմտաւ կանուկ իբրեւ ըլթունաւոր իժս թափել զմազձ իւր առ խնդճալի վանս և առ բոլոր միաբանութիւնս: Նախ առ Աստուած ակաւինութեամբ, գրեցաք ծառուցաք թուրթով առ Սրբազան Եփրեմ կաթողիկոսն, եթէ «Հասան խան և որ ընդ նմա Սահաբէնի հաստատուն եղեալ են ի մտի աւերել և խանդարել զվանս, առաւել քան զառա-

ջինն, զոր անխառնութեամբ գործեցին. արդ՝ դու ա՛յ սրբազան, այժմ կամք յերբերի, տես փութով զճար սորա և կանխեա՛լ գրութեամբ իւրե յօգնութիւն ձեզ. որ ըստ ամենայնի ի նեղ անկեալ չունիմք ապահովութիւն յուստեք, բայց ի զէն, և արդ ժամ է լեզ զհայրականդ ցուցանել զինամ» :

Ի լսել Սրբազանին զայս աղերսանա առաջնորդին և միաբանից, փութով վերաց առ Հարսն խան և առ Սահրէնկն, և ի ձեռն Ղազար եպիսկոպոսին առաքեաց, յօրինակ զայս :

«Ամենազօր գորութեամբ Տեառն զօրացեալ քաջահամբաւ յաղթականի ի պատիւ մեծութեան խնդալ :

«Գիտէ՛ այր քաջ Կառաւարել զաշխարհ ամենայն առաջնորդութեամբ ձեզապիսի մեծազօր տէրութեան զոր տեսանեմք և լսեմք, որ յամենայնի ընդ տարածեալ և սփռեալ զօրութեանդ և իշխանութեանդ, ունիք և զգութի ի վերայ հասարակաց, որպէս և ներկայ իրազործութիւնքդ զոր ցուցիք առ թշնամիս ձեր յաղթութեամբ, ի պէտս հասարակութեան, որպէս զի հարուօք և հանդիստ վայելեացն ջատագովութեամբ մեծահամբաւ անուան ձեր :

«Արդ՝ որպէս ի բարեկամական սրտէ մատուցանեմ աղերս առ ձեզ ի վառն Բագրեւմանդայ աղքատիկ բնակարանիդ, մի՛ տալ զօրացդ համարձակ առաջնի հրամանի ձեր մուտ և ել առնել զվայրօքն և վնաս ինչ հասուցանել, որով տեսմ թէ և ոչինչ օգուտ յաշտպիսի խղճալի արանց. բայց ի նուազ ինչ վնասուէ և ի սակաւ ինչ առթից՝ արատ արկանի արիական քաջազործութեանցդ. և ձեր տէրութիւն և իշխանութիւն անուանարկ լինի. ուստի յայսպիսեաց դժուշտութեամբ և ևս ունիք տերամբ բարձրանալ և առաւելուլ. վասն որոյ որ ինչ զթութիւն ցուցանէք վերոյիշեալ վանուցդ և միաբանից՝ վերաբերին այն ամենայն առ մեզ՝ զայս արարեալ շնորհ մեծ ցուցանէք մերոսն նուաստութեան որ եմք ի բնէ բարեացակամ մեծափառ ինքնակալութեան, ձերում. ողջ լեր ի յաժայր ամս փառաւոր տէրութեամբ,

ի ցնծութիւն սրտի Եփրեմ

նուաստ կաթողիկոսիս ամենայն Հայոց»

Եւ եղև մինչ ընթերձան զթուղթն Հասան խան և Սահրէնկն, կոչեաց վերստին Հասան խան զղլխաւոր մի ի զօրականաց և զերեսուն արա ընդ նմա երթալ և բարուօք պահպանել, որ և զգուշացեալ ըստ հրամանի նորա անմիտաւ և անխտանգ պահեց զվանս և զմիաբանութիւնս : Եւ այնպէս կացեալ զլիշերն ողջոյն, և ընդ առաւօտն հանդերձ բանակաւն յուղի անկեալ գնացին ի Պարս :

Այլ արդ՝ զայս ամենայն անցս զոր անցին ընդ ագգս Հայոց ընդ վառն և ընդ խեղճ միաբանութիւնս յարեան արբու զազանաց աչօք մերովք իսկ տեսեալ ոչինչ զանդազեմք ի պատմել ըստ կարգի ընթանալով :

Կայր ի նմին ժամանակի ազնուորդի Համբարէկ անուանեալ, և բնակէր ի Թօբրազդաւայ. որ և էառ ի կնւթիւն իւր զգուստը Հիւսէն ազալի : Արքա այս Հիւսէնի ազայն նախնածեալ Պէլուլ բոգչիսին, որ էր եղբորորդի փեսային իւրոյ : Կամէր փոխանակ նորա նստուցանել ի տեղին զփեսայն իւր զՀասմիտ պէկն. ուստի յորդորեաց զնա լինել փաշայ Բաեազատու, զի ասէր՝ «նի՛ստ զու միայն անդ ի սեփհական ժառանգութեան հայրենեացդ և զոր ինչ վատնի քսակ ես յանձնէ իմէ Հատուցից» : Ի պատճառս որոյ քաջում զբամս առեալ էր ի նմանէ, զոր տուեալ առ Գրիգոր թղայն Թօբրազդալէցի և ի ձեռն նորա առաքեաց ի Պօլխ Էհան զօրվարտակ արքունի, կախուլ զիշխանութիւնն Պաեազիտու և լինիլ փաշայ :

Քակ Պալուր բոգչի չկամեցեալ զնստիլ նորա անդր, առաքեաց ի ձեռն զօրացն տալ պատերազմ ընդ նորա, յորմէ տապաստ անկեալ զօրացն Պալուր

փաշային և երկուցեալ մնացորդաց փախստեալ տնկան ի վանդ մեր . և ամրացեալ անդէն՝ կացին ընդդէմ Համ ըտ բռեչխին, չթողուլ զնա անցանել և զնալ ի Պաեաղիտ :

Այլ Համտ բղէշի առաքեաց երկցած անգամ դեսպանս առ Սաշատուր վարդապետն և առ վանահայրն, եթէ «Ահա՛ դամ առ ձեզ կուռել և պատրաստ ըրուեք եթէ այր իցէք» : Իսկ որ ի մէջ վանուց էին զօրքն լուեալ զայն զհասարակ դիշերաւն փախուստ առեալ զնացին :

Ձայն լուեալ Համ ըտ բղէշին, և առեալ ընդ իւր զգորականս հանդերձ ամենայն պատերազմական պատրաստութեամբ եկն և եմուտ ի վանս . ուր յետ քանի մի աւուրց զերիս հազարս ի զօրացն ցրուեաց ի չըջակայ գիւղօրէս . և ինքն մնաց անդէն փրկուե հազար արամբ իբրեւ ամիսս երիս :

Ապա տեսեալ թէ չէ հնար մտանել զօրացն ի Պաեաղիտ, և յէր կարօղ աղբատիկ վանքն այն կերակրել զայնչափ քաղմութիւն, եթող զերիս հարիւրան ի վանս՝ հանդերձ պատերազմական զինուք . և ինքն առ ընդ իւր զՍաշատուր վարդապետ (յորմէ երկուցեալ թէ զերկիրն և զվանքն ժառնէ Պալուր բղէշխին) զնաց ի Թօբաքղայայ :

Ապա տեսեալ մեծաւորին եթէ չէ բաւական սուրբ վանքն այն ի կերակրել զգորս՝ առաքեաց զվարդապետ մի Սարգիս անուն ի մերձակայ աւանս և ընդ գիւղս ժողովել զպարէն աւուր, հանդերձ հրովարտակաւ բղէշխին, զոր ինքն առեալ էր յերկալ իւրում :

Եւ ասքալէս մինչեւ զգարնախոյին եղանակս կէս մի քաղց, և կէս մի յոգ մնացաք կաղաք մինչև քարցաւ իշխանութիւն Համ ըտ բղէշին . այսպ զերծեալ և Սաշատուր վարդապետի եկն ի վանս . և որ ի վանս էին թողեալ զօրքն ի բղէշին, դարձան և զնացին :

Ձկնի ամի միոյ Համ ըտ պէկ՝ ընդ որ և Հիւսէն աղայ Ձրլանցի՝ նախանձելով ընդ Պալուր փաշային և Ձէշան օղլի բղէշին՝ ետուն և անցուցին զԱյաչկերտ և զքաղաքն Թօբաքղայայ առ պարսիկ Հասան խանն : Յորմէ պատճառօրս առեալ պարսիկ ազգին սկսան աչար և անդր տարածել և վնասս գործել : Ուստի ծանեան եթէ չունի մնալ երկիրն այն ի ձեռս իւրեանց, թիպալբութեամբ Հիւսէն աղային՝ Հասան խան ետ հրամանս իւրայնոց . և զնացին յերկիրն Սընուսայ և Մանազկերտու, կալան անդէն զքանի մի գիւղ, և ընդ իւրեանս իրօն զգերի վարէին տանէին յերկիրն Պարսին :

Իսկ այր ոմն հայ ազգաւ եկեալ ի դիմաց ժողովուրդն առ մեծաւորն, աղերսէր զնա եթէ՝ «Ժողովուրդք առաքեցին զիս առ տէրդ մեր . և աղաչեն՝ ուրդ ժամ է հասանել յոցա յօգնութիւն և ազատել ի գերութենէն» :

Իսկ մեծաւորն լուարեալ ասէր . «Գրե՛նչ արարից, չունիմ զօրս՝ որովք փրկեցից» : Իսկ Սաշատուր վարդապետ կամէր զնալ, այլ յեթող մեծաւորն :

Այլ իբրեւ լուաւ զայն աղէտալի պատմութիւնս առն, որպէս արիակահնաց է օրէն, չհանդուրծեալ ի մտածմանէ ընդ դուռն եկեղեցոյ՝ թմբութիւն անկանէր ի վերայ նորա, ի նոյն կէս մի արթուն և կէս մի քուն . յայտնի տեսեալ մեր էր նմա ոմն յալիս ծերութեան, և ասէր . «Արի կա՛ց, ընդէ՞ր երկնչիս, և զնա՛ աղատել զազգդ ի ձեռաց պարսից, ահաւասիկ նս ընդ քեզ եմ, և հասանիմ քեզ ի թիկունս, և օգնեմ քեզ» : Այս եղև երկցս անգամ մեծաւ ստիպմամբ . իսկ Սաշատուր վարդապետ չիմանալ թէ ո՞վ իցէ երևեալն այր . ապա փառեալ հողով գրահաւորեալ զինու, ել ի ձի երկուստասն արամբ փութով հասն ի գլուխ կամբլի Նփրաս գետոյն, ընդ որ պարսիկն ունէր անցանել : Ապա Սաշատուր վարդապետ հանդերձ իւրայնովքն ապաւինեալ յԱստուած, և ի բարեխօսութիւն Սըբոյ Հոգաւորչին՝ խաղայր իրօնատայր առեւծաման ի վերայ զօրուն պարսից, բորց ընկեց անշունչ դարս իբրեւ տաան և վեց : Եւ մնացեալ

պարսիկք մագապուր ճողովորեալ թագեան ի լերինս և ի քարանձաւս : Եւ ըր-
ժողովուրդն ազատեալ Սաշատուր վարդապետի՝ ած անոնսս ի վանս, ընդ որ
դարձացեալ ամենեւեան միաբանութեամբ փառս մատուցանէաք տուողին
դանպիսի սիրտ և արութիւն, առ ի փրկիլ զքրիստոնեայս յանօրինաց :

Եւ յայժմանէ զիպուածոյ պատճառս տուեալ պարսիկ ազգին՝ դիմեցին
առ Հաստն խանն և պատմեցին նմա զոր ինչ հասուցեալ էր առ նոսա Սաշատուր
վարդապետն, թէ որպէս պատերազմեցաւ ընդ նոսա և կոտորեաց զսմանս ի նո-
ցանէ և զգերիսն դարձոյց յետս :

Զոր անհնարինս բարկացեալ սրտմրտութեամբ Հաստն խանին, դու-
մարեաց զօրս բազումս և եկն ի վերայ վանուց. զոր իբրև յսէր Սաշատուր վար-
դապետ՝ փութով պատկամաբեր առաքէր և ժողովէր առ ինքն զոր միանգամ
բնակէր ի գիւղօրայս շրջակայս վանուցն, և յական թօթափելի ետ ամէն զսա-
տերազմական նիւթ մատօքս և զհրացանս : Եւ եղեալ զյոյս իւր առ բարձրեալն՝
իբր պարսիսց կեաց ընդդէմ պարսիկ զօրուն. առ որ մատչէր Հաստն խան ո՛չ
միայն նա, այլ և զբովանդակ շինութիւն վանուցն հիմնալատակ կործանել : Եւ
թէ զի՛նչ քաջագործութիւնս եղոյց անդէն վարդապետն, Սաշատուր անպատմելի
է լեզուաւ, բայց միայն աչօք նկատելն և տեսնել : Եւ այս պատերազմ և կը-
ռիւ բազմիցս լինէր և տէէր զքոլուր ամ մի. և չկարաց Հաստն խանն չարիս ինչ
հասուցանել և որ եղեալին էր ի միտս նորա ի քիբև ելանէր :

Յետ այսր ամենայնի զայր Հաստնէր Աբապոյ արքայ որդին պարսից, և
առնոյր զՊանակիւս և տիրէր դրեթէ համօրէն գաւառաց քաղաքաց մինչև ցը-
Մուշ : Եւ ապա գրգռեաց պատերազմ ընդ տէրութեան օսմանեան ի գաւառն Ա-
լաշիկերս և բազումք տապաւստ անկեալ ի զօրացն օսմանեան. և եղև գաւառն
այն ոտնակոխ և աւերակ :

Եւ այսպէս յաղթօղ պտեալ պարսիցն, դնէր ուխտ խաղաղութեան ընդ
Սաշատուր վարդապետն. կոչէ դնա առ ինքն, և զպեղցուցանէ նմա հանդերձ մե-
ծապին. և խոստանալոյ նմա թէ ճնշեմ քեզ և խնայեմ քաջութեան քոյ՝ թէև
զրապուստ ի զօրաց իմոց սպաներ. ահա դու իմ ես համարեալ յայժմ հետէն :

Զիկնի զայսպիսի ասելոյ մինչ բաժանեալ ի նոցանէ Աբապոյ արքայ որդին դնաց :
Ապա ի պատճառս չրթելոյ եկեալ Հաստն խան ի վանո՝ կայսն զՍաշա-
տուր վարդապետն, և յաւար էառ կողպտեաց զսուրբ վանս, և տարաւ ընդ իւր
ի Հերիան, ուր զթոյնն ի սրտի ծածկեալ՝ հեղոյր արտաքս յորդորէր դնա րս-
տիպմամբ մեծաւ ուրանալ և թողուլ զհաւատս քրիստոնէական, և ես տամ, ա-
ռէր, քեզ իշխանութիւն և անպարտութիւն յառաջանալ և ստանալ զանուն, որ մեծ
է քան զքոյդ հաւատ. ապա թէ ոչ երդուեալ է իմ չթողուլ զքեզ կենդանի :

Իսկ արին այն յառնոյր յանձն և պատաւխանէր. «խոստումդ այլ որ
ինձ իբրև ստուշը և երազ. նա և սնոտի և անցաւոր՝ զոր գիտեն միայն որք կա-
մին փառս որսալ ի մարդկանէ, և երևիլ մարդկան. քա՛ւ լիցի ինձ թողուլ ըզ-
հաւատս իմ. լաւ է ինձ մեռանիլ, քան երևիլ յազգի իմում վատանուն» :

Եւ այնպիսի հրամանաւ տարեալ զնա և եղին ի բանոյ, ուր չարքաբէին
դնա մահաբեր տանջանօք և ազգի ազգի գործեօք. և չաւելին արկանել զնա ի
Ղուրտ Տամի ասացեալ մահառիթ վայր մի ներքապօցն տեղուով, յաւուրն զմի
փաքիկ ինչ նկանակ տալով յերդոցն : Եւ այնպէս անտանելի թշուառութեամբ
եկաց մնաց զամ մի ողջոյն ի խաւարոյն տեղով. զոր բազմիցս տեսանէին
պարսիկ անգիրք զյոյս պայծառ վառեալ շուրջ գնդաւ. յորում ինքն ստէ՛պ
սաէ՛պ ապօթէր առ Աստուած :

Իսկ զկնի միոյ ամի՝ Սիբուանան Ալան աղայ Արտազգի և Օսկան ա-
ղայ ի Տիւեանին գիւղաքաղաքէ, որք բարեկամք և սիրելիք էին Հաստն խանին,
աղէրս մատուցին առ նա և բազում գրամս տուեալ նմա և աղատեցին զՍաշա-

սուր վարդապետն, որ յետոյ եկեալ ի վանս ետես եթէ վանքն աւերեալ և կո-
րօտ մնայր ի տառապանս, չկարացեալ համբերել անտանելի տեսիտն վանու-
ցրն՝ թող զի և ինքն վիրաւորեալ մարմնով կաղ ոտիւք ի վերայ երկոցունց
փայտից շրջէր :

Ապաւառեալ ընդ իւր գմի ի վարդապետաց՝ եկն յԱրդրում, և կամէր
հրաման առնուլ յիշխանաց անտի՝ դնալ ի Պօլիս, առ ի յօղնութիւն վանուցն :
Եւ նոքա արդելուին գնա, թէ Վեք Աստուծով հոգամք, և հասանեմք ի թիկու-
նըս որչափ և կաք իցէ մեք, և զպահասութիւն սրբոյ վանուցդ ընամք Աստու-
ծով, բայց դու տես նախ ժողովիլ զմերձակայ գիւղս և գէշնա՝ : Եւ նա աշնպէս
շրջէր աստ և անդ՝ ի պէտս վանուց և առաջէր միտնյամայն ի վանս յապրուստ
միաբանից . և այնպէս գնալով դնայր մինչև ի Կորայ ի վանս սուրբ Դանիէլի :
Եւ անդէն վաղճան ընկալիս ի երանելի և քաջ վարդապետն Սաշատուր : Եւ ուր
թաղեցան՝ տեսին վանահայրն և բոլոր միաբանք զյոյս պայծառ ծագեալ և իւր-
եայ ի վերայ գերեզմանին : Եւ չեն ինչ դարմանք եթէ երանելիս այս վարդա-
պետ, ի փառս Աստուծոյ գուն գործեաց յաղագս սրբոյ վանուցն, և վասն աղ-
դին իւրոյ : Եւ որ մեծն է՝ անբիծ և անարատ պահեսցէ զսուրբ հաւատս իւր. զո-
րոյ զհոգին Տէր լուսաւորեսցէ, և ընդ երջանիկս դասեսցէ յաջակողման իւրոյ :

Չորոյ յառուկ նշան երջանկութեանն տեսանեմք, ի գեղեցիկ յանուա-
նակոչութենէ տուեալ նմա յԱստուածուստ անունդ Սաշատուր իբր թէ տուեալ
ի խաչէն և կամ պարպեալ, մինչ զի և ինքն կամաւ համբեր չարչարանց . նը-
ւիրեսց զինքն ի խաչ, և ի ձեռն խաչին, առ խաչեալն . որում փառք յամենայ-
նի . ամէն :

Ձայս պատմապրութիւն զոր համառօտ ի գիր արձանացուցի՝ անձամբ
անձին ակնաստես եմ եղեալ իրադրծութեանց, ես անարժան մահտեսի Մա-
նուկ դպիրս Ուֆոյեցի Շահնապարեան, հանգուցեալ Յօհաննէսի որդի, որ այժմ
ի Սուրբ Կարապետի հրաշայի վանս, որ ի Կեսարեայ : Ուստի զայս յայն սակս
արձանագրեցաք, զի որ ընթերցողք գտանին զայս՝ ծանիցեն թէ որչափ ի մեծի
նեղութեան և ի թագմադիմի վտանգաւորութեան կայ այն հռչակաւոր մենաս-
տան, և զի՛նչ կրէ ի թշնամեաց մինչ յայժմ, և որ ի նմա բնակեալ միաբանք
քանի հոգով չափ գուն գործեալ ի պէտս վանուցն ոյեոպառ նեղութեամբ դե-
մերին ի պաշտպանութիւն նոյն սուրբ ուխտի, յորոց երեւելին էր վերոյիշեալ
Ռաշատուր հանգուցեալ վարդապետն, որ յետ զայնքան թշուառութիւնս կրե-
լոյ՝ ի փառս Աստուծոյ՝ յանձն էառ դնահատակութեամբ ևս մեռանիլ . զի ասել
նահատակութիւն, ո՛չ է հեղմամբ արեան, այլ կամաւոր չարչարանօք զմահ
յանձն առնուլ, որ է պոքծ մեծ ի սէր Քրիստոսի . զորոյ զհոգին Տէր լուսա-
ւորեսցէ, զկենդանի աղօթքն անպակաս ի մէնջ արասցէ . ամէն :

Հրատ. ԱԽԵՏԻՍ Գ. ՍԱՆՃԵԱՆ

Լոս Անճելոս, Գալիֆորնիա

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՖՐԱՆՍԱՀԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂԹՈՒՅԻ ՄԱՌԻ ԱԹՄԱԾԵԱՆ

Բարեկամներէ՛ք մին, ինքն ալ բանաստեղծ, փափաքեցաւ որ «Սիոն»-ի չֆերէն, որուն իր Թանկագին աշխատակցութիւնը բերաւ յօճախ Տիկ. Մառի Աթմաճեանը, բաժնեկից ըլլամ բանաստեղծուհիի նկատմամբ իր ունեցած հիացումին:

Նոր մը չէ Մառի Աթմաճեանը: Երեսունէ աւելի տարիներու յաստակաւորի մը գործին տալիս ենք և այս պարագան պիտի բաւէր որ ժամանակը կարեւորութեամբ մօտենայինք իր հինգ հատորներէ բաղկացած գործին. Գողգոթայի Շուշաններ, Աստղաբազմ, Յաւիտեանական Ուղիներ, Գաղթաշխարհի Երգեր, Ոսկի Գեղօն, որոնք իւր հոգիէն ծորող կաթիլներ են, մանաւանդ մը քաղցրութեամբ:

Իր ստեղծագործութեան մէջ քերթողուհին անցած է անշուշտ գրական որոշ յեղաշրջումներէ, երիտասարդական տպաւորութիւններէն մինչև հասունութիւնը, սակայն պահած է իր հոգիին բարեխառնութիւնը: Երեսուն տարիներու ընդմէջէն Թաւաղող այս հատորները կը պահեն զգացումի և ոճի հասարակաց նկարագիր մը, որ թերութիւն մը ըլլալէ աւելի բան մըն է, անով յատկանշելու բանաստեղծուհիի սկզբնական բխումը մշտնջենաւորող խանդը, որ իր հոգիի կրակէն կարմրած թելով մը կը լուսաւորէ իր բոլոր քերթուածները:

Եթէ յետպատերազմեան Սփիւռքի մեր քերթողութիւնը երեսն ուղեք, կրնանք ըսել թէ ան պիտաւոր երկու ուղղութիւններ ունեցաւ. Միջին Արևելքի բանաստեղծներ և Փարիզեան դպրոցը, եթէ մեծ չի հնչեր բառը: Չենք յիշեր Ամերիկան և յետպատերազմեան Պոլիսը, որոնք համեմատաբար մնացին գունաթափ, առանց յաւելումի: Միջին Արևելքի քերթողները հաւատարիմ մընացին համաշխարհային առաջին պատերազմէն առաջ իրագործուած մեր գրական աւանդութեան: Փարիզի դրողները փորձեցին ժամանակին ու միջավայրին հետ ըլլալ, առանց մեծ նուաճումներու: Մառի Աթմաճեանը հակառակ Ֆրանսահայ մը ըլլալուն, առաջին ուղղութեան հետեւող մը եղաւ:

Հոս պէտք է շեշտել թէ մեր օրերու Սփիւռքի գրականութիւնը ուշագրաւ է իր միութեան պահպանով: Ոչ մին յետպատերազմեան մեր գրողներէն զետեղելի է իր միջավայրին և ժամանակին մէջ: Համաշխարհային գոյգ աղէտները և անոնց անդրադարձը ինչպէս Արևմտեան մեծ երկիրներու, այնպէս ալ մեր մէջ իրենց բաժինը ունեցան անշուշտ: Մենք մեր առաջին մեծ աղէտին դռնաբանք հարիւրաւոր տարիներու մտայնութիւն մը, հետևաբար Սփիւռքի մէջ տակաւին չունինք հոգեյասակը երբեմնի մեր ժողովուրդին, նոյն հիւսքով, բարեխառնութեամբ և առանձնութիւններով Սփիւռքի մէջ նոր կազմուած դադութները, հակառակ իրենց ծաւալին և տարրողութեան, դեռ չեն գտած բիրեղացման անհրաժեշտ նկարագիրը, ծնունդ կարենալ տալու իմացական գործունէութեան: Սրտառուչ է ջանքը, բայց նուազ իանդամառող իրագործումը:

Գրականութիւնը, ինչպէս բոլոր արուեստները, ունին իրենց արտաաքերն և ներքին պայմանները։ Առաջինը՝ առելի առարկայական բնոյթով և երկրորդը՝ ենթակայական։ Գրաւէտը ծնունդ է ժամանակի մը, բայց ժամանակը չէ՝ զայն ծնողը։ Գալով իր ընկերային հանդամանքին, անխառնորոշ ինքզինքն չունի ընկերութեան կը պատկանի։ Եթէ սովորութեամբ ընկերութեան պատկանի, այս բոլորանուէր գիշումը թոյլ չի տար իրեն որ ան արուեստի փղանին բարձրանայ, միւս կողմէն եթէ ուրանայ ընկերութիւնը, նորէն կը գաղբի արուեստի իրտկան դործերու հեղինակ ըլլալէ։ Ուրովհետեւ եթէ պատկանի ինքզինքն, իր ներքին ճշմարտութեան, կը դառնայ վերացական։ Իսկ եթէ պատկանի միայն ժամանակին, այսինքն ընկերութեան, կը մնայ ծանծաղ։ Կայ կեանքի անկոփոխ իրականութիւն մը, և կոյ ժամանակի առօրեան, զրազէտի պարտքն է գանտք ներգաշնակել։

Անհատական թէ ընկերային ըլլալու հարցը թեթեւ կշռուելի խղիւր մը չէ։ Ստեղծարարութիւնը մեծ է երբ կրնայ իր խաշակները ընկերութեանը տնել, լսածելով այս կերպ անձին և ընկերութեան առեւտրայթ հակամարտութիւնը։ Ի վերջոյ պէտք չէ մոռնալ որ գրաւէտը ձայնն է իր ժողովուրդին, հողիէ մը բարձրացող և հոգիներուն գացող։

Ռեկինք թագաւթիւ բանաստեղծական հատորներ որոնք գրուած են ասպոհոմարայ անկեղծութեամբ և ներքին բեղումով, սակայն մեծ մասը անոնցմէ գուրկ են յատկանշական բնոյթէն, ներքին ձայնէն, վերատեղծումի կրակէն։ Իրականութիւնը կը մնայ անձաւարտանան, երբ վերատեղծումը չի յաղորդի։ Գրականութիւնը հոգիի սլացքն է դէպի գեղեցիկը, նման աղօթքին. ան անծանօթին պայն նետուած կամուրջն է, կախարդ թառերու հմայքով, աննիւթական ըլլալու աստիճան։ Ըստ Անտրէ Ժիտի, «գրականութիւնը գեղեցիկութեան նախադասուած խաշակի մը ենթարկել է իրականութիւնը, կարելի եղածին չափով»։ Եւ խաղաղականութիւններու և պատկերներու յառաջնադասումը մեղի չի տանի իրականք լոյսին։ Շատեր ալ լոյսին կ'ներման բայց քիչեր կը ճասնին ստոր։ Անոնք կը խօսին լոյսէն, ստանք ճանշնալու յաճախ մուրի։ Կը մեկնին գաղափարներէ, դպրոցներէ, անոնց պայն փակցնելով գուրսէն պատկերներ։ Մտտի Աթմանիան գիտէ իր ներքնայիններն ու զգացումները արուեստի լոյսին ցլերէ իրեն յատուկ աքալայայտութեամբ։

Աթմանիան լեզուն խնթրի է։ Գեղեցիկ լեզու մը ունենալը գրաւէտ ըլլալ չէ անշուշտ, սակայն լեզու մը կազմակերպել և զայն գրականութեան մեծարժէք գործիք մը ընելը ինքնին գրական աշխատանք է, մանաւանդ մեր մէջ, ուր գեղարք է գրականութիւնը լեզուն առաջադրել։ Ի վերջոյ պէտք չէ մոռնալ որ լեզուն մարմինն է հոգիին և իրեն շէնք և արտայայտութիւն շատ բան կրնայ գրանգրել մեր էութենէն։ Լեզուն միւս կողմէ արն խմորն է որ իր վրայ կը կրէ ժամանակի և մտայնութեանց կնիքը։ Բառերը ջիւղ և զգալարանք ունին և կը ծառային իրար մարտկոցներ գաղափարներու։ Գեղեցիկ է Սփիւռքի կարդ մը կեդրոններու մէջ մշակուած լեզուն, օրինակ Փարիզի մէջ գրողներու համանշաւոր և ջիւղաւ արտայայտութիւնները, բայց ան կը հանգերձէ յաճախ լարմիներ, որոնք քիչ անգամ մերը եղան։

Այսօր իսկ երբ կը բռնանք «Յեղին Սիրտը», «Հեթանոս Երգերը», և «Հրաշակի Յարութիւնը», հպարտութեամբ և սխալմամբ կը մտածենք անոնց՝ արանք իրենց պատերու, արաղան ուկորներէն ծորեցին այն դաշնակութիւնը, որ ցեղը, ոգին և արուեստը իրարու եկան, իրեն յաղթանակ և վկայութիւն ուր ցեղը, ոգին և արուեստը իրարու եկան, իրեն յաղթանակ և վկայութիւն մեր արժէքներուն։ Երբ ցեղի մը հոգին շանցնի իր գիւրգիւրուն, այդ գիւրգիւրուն հաղթէ թէ կը պատկանին իրենց փոքրիկութիւն։ Սփիւռքի գրականութեան լեզու

դուն չէ ազնատուած անշուշտ, ընդհակառակն ժամանակակից տիրող մեր մշակութիւններուն հետ չփոխելով իւրացուցած է որոշ ճիւղերուն և շնորհ, ոսկայն ոնոնց կարգին նաև հեռացած այն դուլէն և միգամածային արարչութիւնէն որ մեր ցեղին է, որ մեր անցեալին է և դարձած այսօր տոգոյն: Մեծարենց, Վարուժան և Թէքեան ուրիշ բան չըրին եթէ ոչ առնել այդ իսկութիւններէն չէթեր և անոնցմով կախարդած իրենց բառերը ստեղծել այն՝ ինչ որ պիտի մնայ իրենցմէ իրրի կերպարանք և արժէք մեր ցեղին: Տիկ. Մատի Աթմոնեանի քերթումները հայեցի աւաղանին մէջ ընդունած են իրենց մկրտութիւնը, կրօնելով Հայ Հոգիի միւսողին դրոշմը: Իր հաւատքը, հեռու մշուշէն, ջիղ ունի և իր ոգեկոչումները, անցեալէն թէ ապագայէն, կեանքի մետաղը կը բերեն մեղի, քնքուշ արտի մը թրթրացումներով:

Անձնական և ազգային լարին կից է ընկերային լարը իր քերթողութեան մէջ, որ կը բխի կեանքի և մարդոց հակադրութիւններէն, յարաբերութիւններէն մեծատունին ու չքաւորին, լուռ զանգուածներուն, որոնք կը թաւն կեանքի մութին և տիգմին մէջէն, կարմիր դրոշ պարգած, քաղցած, լըճուած ու արհամարհուած հայածական հզօրներէն դէպի անծանօթն ու անստոյգը վազուան:

Միւս կողմէն եսակեդրոն բանաստեղծուհիի մը հետեւ եմք, եթէ գէշ չի հնչեր բառը, որ համայնական ապրումներ երգելու պարագային խնկ կը մեկնի անձնական պագումներէն: Իր ոգեկոչումներն ու անբնաճը, քաղցր ու թախծայի, անձնական այս շնչուած լարն է որ կը հնչեցնեն: Նկուն և ուժանթիւ յոռետեսութեամբ կը նայի կեանքին: Բանաստեղծուհիին սիրտը ճանշցած է կեանքին դառնութիւնը և բնականաբար երազանքին կերթայ: Ապրում է պահեր, խորունկ սարսուռներով, ու յետոյ, ամայի Հոգիով, կը մնառդ զանաճը և կը լեցուի անցեալով, ուր լացող դէմքեր կան պաշտելի և սիրփարար:

Հետաքրքրական ուրիշ յատկանիշ մը Տիկ. Մատի Աթմոնեանի դրականութեան մէջ այն՝ որ ո՛չ ընութիւնը, ոչ կեանքը, ոչ ալ բնականաբար կամ սէրը աւանդին չեն: Անոնք շատ յաճախ, կը ներկայանան միասին, տիրական ու շնչուած դիծով մը: Ստարութեան ցաւը և մեկտող սիրելիներու կսկիւր խորունկ է իր մէջ: Կեանքի վախճան հեռու, անոր խորունկ տենչանքը ունի, նախընտրելով պատրանքը իրականութիւնէն: Տոճիկ ապրումներու խուրց մըն է իր հոգին: Հայաստանը իրեն համար տիեզերքի սիրտն է, ապրելու իմաստը, տեսելու կամքը: Մայրենի լեզուն, Հայ Եկեղեցին՝ կարօտի մարմնացումը իր սիրտին: Ան ներկայացուցիչն է կարօտախտէ տառապող իր սերունդին: Ընկերութեան սրտցաւ անդամ մը, որուն հոգին կ'արլունի աշխարհի ցաւով:

Աշխարհը իբրեւ բանաստեղծ տեսնելու իր կեցուածքը անթերի է: Իր քերթումները լեցուն են անցեալ և ներկայ ղեղումներով, տեսիլներով և փոխաբերութիւններով: Բանաստեղծութիւնը հոգիին պարն է որուն մէջ մեր իմացական բոյր տուրքերը կը խախտեն ներդաշնակ ներշնչումներով: Մատի Աթմոնեան իբրեւ բանաստեղծ ունի առաքինութիւններ՝ զորս մեր յետպատերազմեան զրոգներէն շատ քիչեր ունին: Զգացումներու ղեղում, խնամուած ոճ և իրեն յատուկ ինքնատպումներ: Հակառակ որ մեր դասական մշակոյթին կը յարի, արդիական շնչաւ մը կայ իր գրուածներուն մէջ, որ թէն չի նոյնաստի մեր նորագոյն քերթողութեան նորաստաց նկարագիրներուն, Թօնայեան, Սաբաֆեան և ուրիշներ, բայց մեզի չի նեղեր, թերեւ անոր համար որ իր գործին ընդմէջէն երկու մտայնութիւններն ալ զգալի են:

Բանաստեղծութիւնը չենք սահմաներ, վասնզի դժուար է միակարծիք ըլլալ: Սակայն սխալի մէջ չենք, երբ ընդհանուր տեսակետով մը պէտքեր

առջև նկատի ունենանք ամձնակաճ լարը և հանրային լարը: Եւ այս բաժանումը պարզ մեթոդական համար, վասնզի կը հաւատանք թէ բանաստեղծութիւնը մէկ է, բառին իսկ ստուգաբանական ճեղքումով մեզի պարտադրուած: «Ստեղծում» որով բանաստեղծը մինչև քերթուածին զբուեւու ժամանակը իր նմանը չունեցող ապրում է և արտայայտութիւն: Սփիւռքի մեր քերթողները կը լրացնեն բանաստեղծութեան մէկ պայմանը միայն, անձնական ապրումի պայմանը: Կայ նաև ձևի պայմանը որ նոյնպէս կարևոր է: Մառի Աթմաճեանի քերթողութիւնը կը լրացնէ նուազագոյն չափով զոյգ այս պայմանները:

Սփիւռքի մեր քերթողներէն Բ. Թօփալեան, մեզի պիտի բերէր իբր ներքին տրամուծիւնը: Սարաֆեան՝ մերկութիւն, բրտութիւն և սինիզմը: Սակայն այս քիչ մը ջղուտ և կմախքային կերպարանքները շէին բխեր համայնական խորութենէ մը, ոգիէ մը, ցեղէ մը որ դիւցապներգութիւններու նկարագիրն է, այլ կուզային անձնական մտատեսեումներէ, կիրքերէ, աւելի ճիշդ ինքնատիպ բլրալու ճիւղէն: Մ. Իշխան՝ կարօտի և կորսուած գեղեցկութիւններու ձգտումը: Մառուկեան՝ հաղորդ Վարուժանեան պայծառատեսութեան, տաքութեան, բայց Սփիւռքէն մաշած թևերով և խղզուելու սահմանուած տաղնապով մը ձևի: Վահէ Վահեան՝ խորքի, մտածման, կառուցման լայն շնորհներով: Մառի Աթմաճեան իր մէջ ունի այս բոլորը, քաղցր ու հայեցի բնկալութեամբ:

Անշուշտ թէ քարոզի բաժին մը կայ իր քերթուածներուն մէջ, ինչպէս նաև թեթև յուստեսութիւն մը, որոնք կը բխին սակայն աւելի իր թևաւոր ըզզացումներէն քան բառեր մտրակող շաշիւնէն: Մեր ամենամեծ դրողներէն չառեր, Վարուժանէն սկսեալ, տուած են իրենց տուրքը այս տիրակալ իշխանին: Սակայն իրական արուեստագէտը վեր է նման բոլոր պայմաններէն: Մառի Աթմաճեանն ալ կրնայ ըսել Վերլենի հետ. «Ճիրք գժբարտ եմ, տխուր քերթուածներ կը գրեմ, երբ երջանիկ» զուարթ քերթուածներ կը տողեմ, ես իմ բնապոս ունիմ իրբն կանոն»:

Բանաստեղծը սոխակի կը նմանի, բռած է պարսիկ մեծ սիրերգակը, որուն ախտոր վարդի փուշէն խոցուելէ վերջ կ'արձակէ իր սիրոյ և վշտի եղբրական աւաշը: Մառի Աթմաճեանին սիրա արիւնոջ սլաքը իր բանաստեղծ հղբօր մօտէն է, որուն առթած վէրքէն դիտցած է յօրինել իր երգը, որ իբր խոր թրթրոացումներով կը յուզէ մեզ, մոռցնել ապու շափ արուեստի պայմանադրական պահանջները:

ԵՂԻՎ ԱՐԴ.

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԳԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ «ԵՂԾ ԱՂԱՆԴՈՑ»Ի

ՀԱՅԵՐԷՆ ՆՈՐ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ՝ ՄԱՍԻՆ

25. Բայց քեզ գայն եւս իշխիցեն ամբարշտոյ, քեզ եւ որ պատմառ ըստուերին է, ի միջոյ բառնալոց իցէ (Մ 99.25-26, Բ 225) — «Սակայն համարձակուամ են անօրինաբար այն էլ ասել, թէ ինչ որ ստուերի պատճառն է, մէջտեղից վերանալու է» (143) :

Ոստը Պղատունի եւ հետեւորդների մասին է. թարգմանիչը նրանց վերագրել է մի միտք, որ նրանք չեն արտայայտել: Եղնիկը Պղատունի մասին գրել է. «Իսկ Պղատուն, որ Աստուած եւ հիւղ եւ իդոս էութեամբ զնէ» (Մ 99.8, Բ 224) եւ «Ջաշխարհ արարած եւ եղծանելի ասէ, եւ երբեմն եւ այլքն՝ մշտրն-ցեմաւորակից Աստուծոյ» (Մ 99.20, Բ 225): Պղատունը եւ միւսները չեն ասել, թէ Աստուած, որ ստուերի, այսինքն՝ այս աշխարհի պատճառն է, մէջտեղից վերանալու է: Եթէ ասած լինէին, Եղնիկը իշխիցեն ստորագասականով չէր մէջբերի նրանց միտքը: Կարծում ենք, որ այս բայը ներկայով թարգմանելու չէ եւ բնագրի գայն բառի վրայ բացաւանչական նշան զնելով կարդալու ենք այդ նախադասութիւնը, որով Եղնիկի հեզնանքն է արտայայտուել. «Բայց թէ այն էլ համարձակուելու են ամբարշտաբար ասել, թէ ինչ որ ստուերի պատճառն է, այն էլ մէջտեղից վերանալու է»:

26. Ի հասումն հասակի եկն յաշխարհ ի կատարեալ գիտութիւնն, որպէս յայսմ աշխարհի մարքի հասանել գիտութեան (Մ 102.22-24, Բ 232) — «Հասումն հասակում աշխարհի մէջ հասում կատարեալ գիտութեան, որովհետեւ այս աշխարհում կարելի է հասնել գիտութեան» (146) :

Այս թարգմանութիւնը Գ. Ոստուրեանի թարգմանութիւնից տարբերում է միայն նրանով, որ բնագրի մարքի բայը մէկը թարգմանել է «պէտք է» (Ոստ., որ սխալ է), իսկ սա՝ «կարելի է», որ ճիշտ է:

Մարիէսը Գ. Ոստուրեանի (ինչպէս եւ Վերէրի) թարգմանութիւնը քննադատելիս նկատել է տուել իրաւամբ (ծան. 822), որ բնագրում ունենք յաշխարհ՝ ուղեւորման հայցական, որ թարգմանուել է «աշխարհի մէջ»՝ ներդոյական «աշխարհում» նշանակութեամբ: Սա ճիշտ կը լինէր, եթէ բնագրում լինէր «յաշխարհի»: Մարիէսը Շմիդ-Գալէմբերեանի թարգմանութեան հետ համամայն է. այստեղ եկն յաշխարհ արտայայտութիւնը նշանակում է «ճշտուեց»: Ուստի (Պաւղոս) ի հասումն հասակի եկն յաշխարհ ի կատարեալ գիտութիւնն բառերը նշանակում են. «(Պողոսը) հասումն հասակում ճշտուեց կատարեալ գիտութեան»: Շարունակութիւնը՝ որպէս յայսմ աշխարհի մարքի հասանել գիտութեան՝ «ինչպէս որ (որքան որ) այս աշխարհում կարելի է հասնել գիտութեան». այս նախադասութեան մէջ բնագրի որպէս բառը չի նշանա-

Ի Եզնիկ կողքացի, ԵՂԾ ԱՂԱՆԴՈՑ. Աղանգների հերթում: Թարգմանութիւնը, ներածութիւնը եւ ծանոթագրութիւնները Ա. Ա. Աբրահամեանի: Երեւան, 1970:

կուսմ «որոշվեալ», ինչպէս թարգմտեցէ են Գ. Խաչատուրեանը եւ Ա. Արբա-
համեանը:

27. Գոմեայ եկեղեցւոյ լիցի մամնոյ, որ ընդ գետինն քարշէր՝ եւ եղեւ
շաղորդ արարչութեամբ արարչին (Մ 110-Ձ-4, Բ 251) — «Գոմէ Ծմանուէր Հիւ-
լէին, որը (աստուծոյ) դէպի գետին քաշեց եւ ստեղծողի արարչութեանը մաս-
նակից դարձաւ» (156):

Մարիէսի հետ (Թարգմանութիւն 359) կարծում ենք, որ ընդ գետինն
քարշէր բառերը նշանակում են «գետնի վրայ էր քարշ գալիս» կամ «սողում».
այսինքն՝ քարշէր անցեալ անկատարը չեզոք սեռի նշանակութիւն ունի այս-
տեղ, եւ ընդ գետինն ուղեւորման հայցական չէ:

Մեր դիտողութիւնների մէջ յաճախ յիշուել ենք Նոթ հայկազեան քա-
ռարանի վրայ . սակայն այս անգամ համակարծիք չենք նրան, ուր քարշնմբ քա-
լի «քայել, քաշքշել, քաշկրտել իջուցանել» ներդրածական սեռի նշանակու-
թեան համար բերուած վկայութիւններից մէկը ինչիկի նախադասութեան զբնդ
դետմին քարշէր» հաստատածն է:

Մեզ թւում է, որ Ա. Արբահամեանը եւ նրանից առաջ Գ. Խաչատուր-
եանն այս բառերը «(աստուծոյ) դէպի գետին քաշեց» թարգմանելու համար նը-
կատի են ունեցել հետեւեալը: Եղիկը գրել է, թէ ըստ Մարկիոնի, Հիւլը բը-
նակում էր երկրի վրայ («Երկրի հիւլն» էր), «օտար աստուածք»՝ առաջին
երկնքում, «օրինաց աստուածք»՝ երկրորդում, երրորդում, վերջինիս գործե-
րը, էին: Օրինաց աստուածք իջնում է երկրի վրայ հւ հիւլից առած կաւին
ոգի ներշնչելով ստեղծում է Աղամին: Աւելի լաւ է լսենք Եղիկին. «Եւ տես-
եալ աւրինացն աստուծոյ՝ թե գեղեցիկ է աշխարհս, խորհեցաւ առնել ի սմա
մարդ: Եւ իջեալ առ հիւլն յերկիր, առէ տուր ինձ ի կաւոյդ քումէ, եւ յինէն
ոսմ ոգի. եւ արասցուք մարդ ըստ նմանութեան մերոս» եւ այլն (Մ 107-Ձ-7,
Բ 244): Ուստի օրինաց աստուածն իմեցեալով է իջել երկիր. եւ ոչ թէ հիւլն
է նրան քաշել դէպի գետին, այս . այսի բուն կամ փոխարեակաւն՝ «հապուսել»
բովանդակ:

Քանի որ Հիւլը երկրի վրայ էր բնակում, ուստի կարծում ենք, որ
ընդ գետինն քարշէր բառերը նշանակում են «գետնի վրայ էր քարշ գալիս» կամ
«սողում», եւ այս արտայայտութեան մէջ նկատելի է Եղիկի հետնադր. Գե-
տնին սողալով հանդերձ Հիւլը հաղորդակից եղաւ Աղամի արարչագործու-
թեան՝ «եզեւ հաղորդ արարչութեան արարչին» (Եղիկ):

Ա. Արբահամեանի եւ Գ. Խաչատուրեանի թարգմանութիւնը քերական-
նօրէն էլ անընդունելի է թւում մեզ նրանով, որ քարշէր անկատարը թարգ-
մանուել է անցեալ կատարեալով, ինչպէս յաջորդող եղեւ: Մինչդեռ կար-
ծում ենք, որ այստեղ անկատարն արտայայտում է այն ժամանակի տեսողու-
թիւնը, երբ Հիւլը ընդ գետինն քարշէր, եւ օրինաց աստուածք երկրի վրայ
իջաւ ու նրա համագործակցութեամբ Աղամին ստեղծեց: Իսկ եղեւ կատարեալն
արտայայտում է արարչագործութեան նրա մասնակից լինելու փաստը: Ուստի
այդ երգու բայերի միջեւ գրուած եւ շաղկուպը ներհակական է եւ նշանակում է
«բայց, սակայն, այնուհանդերձ», բայց ա՛յ «եւ», ինչպէս թարգմանուել է:

28. Զեմ իմէ ընդհատ ի հեքսմոսաց (մարկիոնականք. Մ. Մ.) : Այլ
պալէս մոֆա տառաւածս բազմա քանն, եւ առֆա աստուածս քարոզեմ (Մ 110-
10-11, Բ 252) — «Հեթանոսներից ոչնչով չեն տարբերում. որովհետեւ ինչպէս
որ նրանք բազմաթիւ աստուածներ են ընդունում, սրանք էլ մոյն աստուածնե-
րն են քարոզում» (156):

Բնապրի այլ բառը չի նշանակում «որովհետեւ», այլ՝ «ընդհակառակըն» :

Հեթանոսներն իրօք քազմաքիւ աստուածներ են ընդունել . իսկ «ըբրանք», այլինքն՝ մարկիոնականները, նոյն աստուածները չեն քարոզել, այլ՝ «օրինաց աստուած», «հիւզը» «գլուխութիւն երկրի» եւ «օտար աստուածը» : «Նոյն» բառը չկայ բնապրում, ուստի կարիք չկայ այդպիսի ճշգրտութիւն վերադրելու հեղինակին : Այդ բառը փակալծերում անգամ զրուած չէ թարգմանութեան մէջ :

29. Թո՞ք սակս եւ հարքն մեր սուրբ եպիսկոպոս սահմանեցին կանոնքս . եթե ոք հաւատացեալ միւս ոչ ուտիցէ, եւ բանջար ընդ մտոյ եփեալ իցէ, եւ ի բանջարոյն ոչ կամիցի ճաշակել, ճգովեալ լիցի : Ընդէ՞ք . նախ... (Մ 124. Ծ-8, Բ 287) — «Իրա համար էլ մեր հայերը» սուրբ եպիսկոպոսները, այս կետնը սահմանեցին՝ «Եթէ միւս չուտող որեւէ հաւատացեալ մսով բանջար եփելու զէպրում չկամենայ այն բանջարից ուտել, թող նոյովուած լինի» : Ինչո՞ւ : Նախ...» (175) :

Մարիէնը նախադասութեան սկզբի յար ապա բառերը մեկնարանել է որպէս հարցական, նկատել տալով, որ դրա հոմանիշն է յաջորդ նախադասութեան ընդէ՞ք հարցականը . համաձայն ենք նրան, որովհետեւ թարգմանչի «դրա համար էլ» բառերը ոչ մի հիմք չունեն նախորդ սողերում :

Կարծում ենք, որ բնապրի կանոնս բառը թարգմանելու է «կանոններ», ինչպէս արել են Գ. Պաշտառարեանը (էջ 142) եւ Մարիէնը (8 412) : Արդարեւ, հակառակ թարգմանութեան, մենք բնապրում երկու կանոն կամ երկու նոյովք ենք նկատում . 1. Թող նոյովուած լինի միւս չուտող հաւատացեալը («Եթէ ոք հաւատացեալ միւս ոչ ուտիցէ») . 2. Թող նոյովուած լինի նաեւ այն հաւատացեալը, որ ոչ միայն միւս չի ուտում՝ այն պիղծ համարելով, այլեւ մսի հետ եփած բանջարից էլ է հրաժարում ճաշակել («...եւ բանջար ընդ մսոյ... ոչ կամիցի ճաշակել») : «Կանոնագիրք հայոց» հրատարակութեան երկու հատորներում (աշխատասիրութեամբ Վաղդէն Յակոբեանի, հատ. Ա, Երեւան, 1964, հատ. Բ, 1971) առարկայական ցանկերից օգտուելով (միւս եւ բանջար)՝ չգրաւորեմ ի կանոն, որ նոյովքի երկու կէտերն էլ միասին սահմանուած լինեն : Այլ՝ առանձին կանոնում կարդում ենք հետեւեալը մասնակրութիւնը պիղծ համարողների մասին . «Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ կամ բնախն իսկ ի քահանայական կարգէ յամուսնութենէ, ի մտոյ եւ ի գինեւոյ ոչ վասն ճշմարտութեան, այլ պիղծ վարկանելով, զայնոսիկ ի բաց մեկնի, մոռացեալ թէ ամենայն ինչ յոյժ բարի է, զի արու եւ էջ արար Աստուած զմարդն, այլ հայհոյելով անպոստեպէզ զպործաւորութիւնն՝ կամ ուղղեցի կամ լուծցի եւ յեկեղեցւոյն ի բաց ընկեցի . նմանապէս եւ ժողովրդական ոք» (Կանոնագիրք հայոց, հատ. Ա, էջ 88, Կանոնք Կղեմայ) :

Հետեւեալ երկու կանոնները վերաբերում են մսով եփուած բանջար ուտելուց հրաժարուողներին : «Ոյք յուրտի անդ իցեն երիցունք իսմ սարկաւազունք կամ այլ ոք ի պաշտաւնէից եւ հեռի իցեն ի մսոյ եւ միտք իւրեանց յաժար իցեն ի ճաշակել, համարձակ կերիցեն եւ մի գաղտնաբար . ապա թէ կամք իցեն՝ պահիցեն, ընդունին կանոնքս գերկոսին : Ապա եթէ ոք պիղծ համարիցի կամ զբանջար եւ գիտց, որ մտաւ իցէ, ոչ ընդամին զմ կարգէ եկեղեցւոյ» (Անդ, էջ 164, Կանոնք Անկիւրեայ) . «Ոյք յուրտի իցեն երիցունք եւ սարկաւազունք, եւ հեռի իցեն ի մսոյ, կամ եղև զի ճաշակեցեն, ապա եթէ կամենային՝ պահեցեն ի մտոյ . ապա եթէ պղծեցին կամ պիղծ համարեցին միմեւ զմանջարն որ ընդ մտոյն անկամիցի կամ հպիցի ի միմեւ՝ չուտիցեն, եւ ոչ ան-

սայցեն կանոնացս, լուռ լիցին յաշտիճանէ քահանայութեանն» (Անդ, Հատ. Բ, էջ 77, Կանոնք երկրորդ ներկաւանք) :

Այսպիսով կործում ենք, որ նորոյքին վերաբերող նախադասութիւնք կարելի է թարգմանել, ըստ այդ կանոնների. «Եթէ Հաւատացեալ մէկը միտ չուտէ, եւ («Եթէ»). առաջին կանոնի երբեք վերաբերում է նաեւ երկրորդին կամ պայմանի ստորոգյաւանին նախադասութիւններից նաեւ երկրորդին, ինչպէս յաճախ Եղնիկի երկում» մսի հետ բանջար եփուած լինի, եւ բանջարից էլ չկամենայ ճաշակել, թող նորոյութեան լինի» : Գ. Պաշտօնութեան թարգմանութիւնը չառ յստակ չէ. «...Սուրբ եպիսկոպոսները կանոններ սահմանեցին. 'Եթէ Հաւատացեալ մէկը միտ չ'ուտեր, եւ միտով բանջար եփուած ատեն' բանջարին չ'ուղեր ուտել, — նորոյեալ ըլլայ'» (էջ 142). «Բանջարին» բառից յետոյ պէտք է «ալ» : Բնագրի եւ շաղկապը թարգմանելու համար :

30. Եւ Առաքեալ՝ այր հաւատարիմ՝ կոչէ զկուսանսն : Բայց հայեցեալ ի բնութիւնս՝ չիշխէ յայտ հրաման տալ, այլ ակնարկելով յաւատարեցանէ. որպէս եւ Տէրն ակնարկէ, այլ ոչ ստիպէ (Մ 124-20-22, Բ 28Բ) — «Եւ առաքեալը կայսերին վստահելի մարդ է համարում, բայց, նայելով բնութեանը, չի համարձակուած քաջայայտօրէն հրամայել (կոչս դառնալ), այլ հասկացնելով համոզում է, ինչպէս որ տէրն էլ հասկացնում է եւ ոչ ստիպում» (175-176) :

Եթէ բնագրի այր հաւատարիմ կոչէ զկուսանսն բառերը նշանակէին «կոյսերին մատահելի մարդ է համարում», Գ. Պաշտօնութեան՝ «ընդունելի մարդ կը կոչէ կոյսերն» (էջ 143), ապա դասական դրաբարի քերականութեան համաձայն սովորաբար կ'ունենայինք «արս հաւատարիմս», որոնք թուով համաձայնած կը լինէին զկուսանսն ուղիղ խնդրի հետ. «Եթէ ներդրածական բային սեռի խնդիրը յոգնակի է, գոյական բնութեան խնդիրը սովորաբար յոգնակի կը դրուի» (Փերականութիւն հայկագնեան լեզուի, 1885, էջ 225) : Արդ, հենց թարգմանութեան մէջ ունենք «գոյական բնութեան խնդիր»՝ այր, հաւատարիմ ածականը սրա որոշին է : Ուստի սխալ է թարգմանութիւնը :

Մարիէսը հրատարակութեան մէջ բուժ նշանը զնելով Առաքեալ եւ հաւատարիմ բառերի վրայ, այր հաւատարիմ բառակապակցութիւնը որպէս քաջայայտիչ է ընդունել Առաքեալ երթակային՝ «Եւ Առաքեալը՝ հաւատարիմ մարդ, կոչ է անում կոյսերին» (տղամարդ կամ կին) կամ կուսութեան : Եղնիկը չի մէջբերել այդ կոչը, որի աղբիւրը ցոյց է տուել Մարիէսը՝ Ա Կորնթ., Ի, 25, ուր կարդում ենք. «Այլ վասն կուսանաց հրաման ինչ ի Տեառնէ ոչ ունիմ, բայց խրատ տամ որպէս ողորմելոյ ուրուք ի Տեառնէ հաւատարիմ լինելը» : Ուստի Առաքեալն է հաւատարիմ իր վարդապետի ուսմունքին եւ կուսութեան մասին ոչ մի հրաման չի տալիս, քանի որ այդպիսի հրաման չի ստացել :

Թարգմանութեան մէջ «հրամայել» բայից յետոյ փակագծերում աւելացուած է «կոյս դառնալ» : Քանի որ ըստ մարդկային բնութեան սա ակնարկի է, ուստի նախընտրելի էր «մնալ» փոխանակ՝ «դառնալ», եթէ երբէք այս յաւելումն անհրաժեշտ էր : Թարգմանիչը թերեւ առարկի, թէ «կոյս դառնալ» ասելով հասկանում է այսօրուայ իմաստով «կուսակից», վանական կոյս դառնալ եւ այլն : Բայց ինչպէս Առաքեալն իր Թղթի է գլխում, այնպէս էլ Եղնիկն այստեղ խօսում է ամուսնանալու կամ ամուրի մնալու մասին :

31. Եւ գնոր կտակարանս աւտարտի համարի ի հնոյն եւ յայնմանէ, որ ի նմայն խաւսէր :

Ձյարութիւն մարմնայ արիամարիէ (Մ 128-29-30, Բ 297) — «Եւ որ կտակարանը Հինն խորթ է համարում եւ ճրանից էլ արհամարհում է մարմինների յարութիւնը, որի մասին խօսում է այնտեղ» (180) :

Կարծում ենք, որ Ա. Աբրահամեանը ամենեւին չի հասկացել Եզնիկի միտքը: Թերեւս պատճառը Վենետիկի Հրատարակութեան կենտրոնացումը եւ նախադասութիւնների վատ բաժանումն է. «Եւ զնոր կտակարանս օտարոտի համարի ի հոյն. և և յայնմանէ, որ ի նմայն խօսէր, դարձութիւն մարմնոյ արհ համարէ՞»: Ինչպէս տեղանք, Մարիէն իրաւամբ առանձին նախադասութիւն է համարել վերջին երեք բառերը: Քննարկուող փոքրիկ հատուածում, որ Մարկիոնի ազանդէ քննադատութեան «գիրքը» եզրափակող վերջին էջից է, իրօք ունենք մարկիոնեան երկու դրոյթ:

Առաջին՝ Մարկիոն «Եւ զնոր կտակարանս աւտարոտի համարի ի հոյն եւ յայնմանէ, որ ի նմայն խօսէր» — «Մարկիոնը նոր կտակարանը օտարոտի է համարում հնից եւ նրանից, որ խօսում էր սրա (այսինքն՝ Հին կտակարանի) մէջ»: Բնագրի յայնմանէ բացատրականը քերականորէն ավտարոտի աստուկանի խնդրին է, ինչպէս ի հնոյն բացատրականը. Իմաստի տեմակէտից այդ յայնմանէ վերահսկելի տակ մենք հասկանում ենք հոգին սուրբ, որ պատգամներ էր տալիս Հին եւ նոր կտակարաններում: Եզնիկն այդ մէկ նախադասութեամբ ամփոփել է սկզբում ասած հետեւեալ մտքերը. Մարկիոն «Եւ այնչափ յանդգնեալ սատանայութեան ոգւով», մինչեւ ի պատգամաց հոգւոյն սրբոյ քաղ հանել. զկէս աւետարանի ընտրել առնուլ՝ եւ զկէսն իբրեւ զիստան ի բաց թողուլ. նոյնպէս եւ զառաքելական թղթոցն. եւ զհին կտակարանն ամենեւին ուրանալ, որպէս թէ յանգամէ տուեալ իցեն և ոչ ի բարւոյ (Մ էջ 10-11, Բ 253): Այսպիսով ամենեւին ընդունելի է յայնմանէ բացատրականի «Եւ նրադ նից էր» թարգմանութիւնը, որ հաւանաբար նշանակում է «այդ պատճառով էր»: Անընդունելի է նաեւ «որ ի նմայն խօսէր» բառերի «որի մասին խօսում է այնտեղ» տարօրինակ եւ մուլթ թարգմանութիւնը. մուլթ, որովհետեւ յատակ չէ, թէ «այնտեղ» զերանուան տակ ո՞ր կտակարանն է հասկացում:

Մարկիոնի երկրորդ դրոյթը, որ Եզնիկն ամփոփել է քննարկուող վերջին նախադասութեան մէջ, հետեւեալն է. Մարկիոն «Զյարուութիւն մարմնոյ արհամարհէ» — Մարկիոնը «Արհամարհում է մարմնի յարութիւնը»: Այս կարճ նախադասութեանը Եզնիկը յիշեցնում է Մարկիոնի հետեւեալ դրոյթը, որ ըստ կրթում ինքը քննադատելի եւ մերժելի է մի քանի էջում. «Այլ եւ յարութեան մարմնոյ չհաւատալ ուստի՝ իցէ Մարկիոնի եւ Մանեայ եւ այլոցն նոյնպիսիւնաց: Ասեն. Առաքելս ասաց՝ Թե մարմին եւ արիւն զարքայութիւն Աստուծոյ ոչ ժառանգեն» եւ այլն (տե՛ս Մ 126-4-7, Բ 290-291 եւ շարունակութիւնը): Այսպիսով այս դրոյթը, որ քննարկուող հատուածում արտայայտուած է երեք բառանի կարճ նախադասութեամբ, կապ չունի առաջինի հետ: Իսկ Ա. Աբրահամեանը, հետեւելով Գ. Ուաշատուրեանին, խառնել է դրանք:

* * *

Այստեղ ընդհանուր ենք բուն թարգմանական ձխախերին վերաբերող մեր միւս գիտողութիւնները և նշում այլ կարգի թերութիւններ:

ա. Զթարգմանութեան բառեր

Ա. Աբրահամեանը թերացել է թարգմանել բնագրի նշանաբան քառեր, որոնք ամենեւին աւելորդ չեն. ահա մի քանի օրինակ՝

1. Ոչ ի մի միայն կողմն՝ ի հանդէպ երեսացն եւ թաքնաբան (Մ 18-27-28, Բ 18) — «Ոչ թէ միայն դէպի առաջ է արչաւում» (37):

2. Դու թարգմանուած չին բնագրի ընդգծուած բառերը՝ «Ոչ միայն մէկ կողմ»:

2. Պատերազմում չարժին, ուր մեղաւոր եւ արդար առ հասարակ կոտորին (Մ 14-17-18, Բ 20) — «Պատերազմներ եւ տեղի ունենում, մեղաւոր ու արդար հաւասարապէս կոտորուած են» (38) :

Թարգմանուած չէ բնագրի ուր բառը :

3. Ու՛ր է սկիզբն եւ գործիչ այնպիսի անկատեհից, քայց եթէ ինչ չար գաւառիւն, որ... (Մ 14-20-21, Բ 20) — «Ու՛ր է այսպիսի անպատեհութիւնների սկզբնապատճառն ու սրանք կատարողը, եթէ ոչ ինչ-որ չար գորութիւն, որը...» (38) :

Թարգմանուած չէ բնագրի իցէ բայը՝ «եթէ չիինի», որ այստեղ կարեւոր է, քանի որ Եղիկի ընդդիմակացները հաւատում էին, թէ գոյութիւն ունի մի չար գորութիւն :

4. Յաղթութեան և պսակի ոչ ցանկանայցեն (Մ 29-27, Բ 57) — «Յաղթանակի չձգտեն» (56) :

Թարգմանուած չեն բնագրի եւ պսակի բառերը :

5. Չնմանէ յաւաստ էր, թե չես դու իմ որդի, եւ գմիւսմէն խոստուկ, թէ որդի իմ է (Մ 61-29-30, Բ 136) — «(Զրուանը) ուրացաւ՝ (ասելով),...» (96) : Ժողովուած է բնագրի գմիւսմէն բառը, որին հակադրուած է գմիւսմէն դեհանուրք. ուստի պիտի ասուէր՝ «(Զրուանը) ուրացաւ նրան...» :

6. Եթէ իբրեւ ի չարէ յաւաստ էր, ապա եւ յաւթեանն գմա չէր պարտ այլժամի տննի, այլ անդէն իբրեւ ի չարէ խորչէր չարից» (96) — «Եթէ ուրախում էր նրան, որպէս չարի...պիտի խորչէր չարից» (96) :

Թարգմանուած չէ բնագրի իբրեւ բառը. «նրանից պիտի խորչէր իբրեւ չարից» : Հմտ. նախադասութեան սկզբի «իբրեւ ի չարէ բառերը» :

7. Այլ յաղդոյն սնանայոյ՝ եւ ի մտաց իսկ անկամի մարդ (Մ 80-12, Բ 180) — «Ուղեղի դատարկութիւնուց մարդը ցնորուած է» (118) :

Թարգմանուած չեն բնագրի այլ եւ իսկ բառերը : Առաջինն այստեղ նշանակում է «այլեւ, այլ դէպքերում» : երկրորդը՝ «նոյնիսկ, անգամ, մինչեւ իսկ» :

8. Վասն լուսատու լինելոյ միայն արարան (լուսաւորքն) եւ ի նշանս եւ ի ժամանակս եւ յաւուրս, յամիսս եւ ի տարիս (Մ 82-25-26, Բ 185-186) — «Ստեղծուեցին՝ միայն լոյս տալու եւ ժամանակները, օրերը, ամիսներն ու տարիները նշանակելու համար» (122) :

Թարգմանուած չէ բնագրի ի նշանս հայցականը կամ թիբեւ թարգմանուել է որպէս «նշանակելու համար» : Գ. Ուշատուրեանի թարգմանութիւնն էլ նոյնն է (էջ 91) : Սակայն Եղիկին այդ բառին աւելի մեծ կարեւորութիւն է տուել, քան թարգմանիչները : Դա երեւում է ոչ միայն դրան նախորդող «և» չափապիտի, որ դրէի ընդմիջարկում կարող է լինել, այլեւ անմիջապէս թափուրդ առումն նա արեւացքից է : «Ոչ իբրեւ զկենդանին, այլ իբրեւ ըզլուսատուս լուսատու լինել ի ներքոյ երկնից եւ զնշանս աստուածգիտութեան ցոլցանել, եւ զանձրեաց եւ զառչոց փոփոխմանց», որ ճիշտ է թարգմանուած՝ «...աստուածածանայման, ինչպէս նաեւ անձրեւների ու եղանակի փոփոխութիւնների նշանները ցոյց տալու համար» (էջ 122) : Կարծում ենք, որ առաջին նախադասութեան մէջ կատարուելիք որոպորութիւնը հիմա պարզ է :

9. Եւ այլոց անասնոց աչ նոյնպիսի (Մ 93-14, Բ 211) — «Եւ այլ անասունների (կենդանութիւնը) նոյնպիսին չէ» (135) :

Թարգմանուած չէ այլոց բառը : Պատճառը կարծում ենք այն է, որ

որանից անմիջապես առաջ Եղնիկն արտայայտուել է մարդկանց մասին. ուստի Թարգմանիչը խուսափել է այս այլոց բառից, քանի որ այն Թարգմանելով իբրև անասնոց զայսիանի որոշիչ՝ «միև տնասուններէ», լռելեայն Եղնիկին վերադարձ կը լինէր այն միտքը, թէ նա մարդկանց հետ համարում է անասուններ։ Արդ Թարգմանիչը դիտէ, որ Եղնիկի համար մարդն «ասուն» եւ բանաւոր արարած է։ Մարիէսը Թարգմանել է «J'ame des autres animaux» (§ 303), այսինքն՝ «միև կենդանիների հոգին»։ Կարծում ենք, որ այլոցը անասնոց սեռականի որոշիչը չէ, այլ բացայայտելը. ուստի նրա վրայ դնում ենք բուժ նշանը՝ «Եւ այլոց՝ անասնոց, ոչ նոյնպիսի», եւ հասկանում ենք՝ «Իսկ միևներինը՝ կենդանիներինը, նոյնպիսին չէ»։ Մարիէսի Թարգմանութեան մէջ բոտորակէտների միջև առնելու էր animaux բառը։

10. Ընկզմի մասի ի պարտութիւն, յորժամ ուպականեալքն զանապապանութիւն գգնեալցում, և մահկանացուքս՝ զանմահութիւն, և սերմանեալք սկալութեամբ՝ զգալութիւն (Մ 128.15-17, Բ 296) — «Մահը պարտութիւն է կրում, Երբ ապականեալները անապականութիւն են ստանում, տկարութեամբ սերմանեալները՝ զօրութիւն» (180)։

Թարգմանուած չեն բնագրի շնորհգծուած բառերը։

11. Զի եքք պարզ բնութիւն էր հիւզն, եւ մեմալեքալ, եւ աշխարհս ի յադուածոցից եւ ի պէսպէս բնութեանց եւ ի խառնեալոց հաստատեալ է, անհնարին է ասել... (Մ 19.24-26, Բ 32) — «Եթէ հիւշէ պարզ մարմին էր եւ միատարր, անհնարին է ասել...» (44)։

Թարգմանուած չէ բնագրում շնորհգծուած ամբողջ նախադասութիւնը, որ Վենետիկեան հրատարակութեան մէջ էլ կայ։

բ. Խմբագրումներ

Թարգմանիչը բաղմիցս խմբագրել է Եղնիկի երկր Թարգմանելիս, այդպիսով վատ օրինակ դառնալով ուրիշներին։ Ահա օրինակներ, միայն օրինակներ մեր նկատած բաղմաթիւ խմբագրումներից.

1. Զի որ չար ինչ է, նորա ամեմայնին վնասակար է (Մ 33.5-6, Բ 66) — «Զէ՞ որ շարի ամէն ինչը վնասակար պիտի լինի» (60)։

Բաղմիցս երեւում է Եղնիկին այսպէս «խմբագրելու» մարմաջը։ Աւելորդ է հեղինակին վերագրել ճարտասանական հարցեր, ինչպէս արել է նաեւ ուրիշ տեղերում, եւ այս նախադասութեան Թարգմանութեան մէջ Եղնիկի է բայը մեղմացնել կամ ուժեղացնել «պիտի լինի»-ով։ Բնագրի իմաստն է. «Որովհետեւ ինչ որ շար (արարած) է, նրա ամէն ինչը վնասակար է»։

2. Թարգմանութեան մէջ Հարցական է դարձել նաեւ Եղնիկի հետեւեալ նախադասութիւնը. Զի սաքա իլեալ ի քաղաքաց եւ ի գիւղից... (Մ 65.31-32, Բ 146) — «Զէ՞ որ մարդիկ, քաղաքներից ու գիւղերից ելնելով...» (101), փոխ. «Որովհետեւ մարդիկ...»։

3. Նաեւ հետեւեալ նախադասութեան մէջ, ուր մեղանշումն աւելի ծանր է.

Զի՞ պիտոյ էր փպիտանին գովել եւ գանպիտանն պարսաւել, թե ինքն արարիչ է պիտանութեանն եւ անպիտանութեան (Մ 76.27-28, Բ 172) — «Ի՞նչ, անհրաժեշտութիւն կը լինէր պիտանիին գովելու եւ անպիտանին պարսաւելու. չէ՞ որ (այդ դէպքում) ինքը կը լինէր արարիչը պիտանութեան եւ անպիտանութեան» (114), փոխ. «Եթէ ինքն է արարիչը...»։

4. Արդ յայսպիսի իրս անհարթ-ս առ ոչ ուղիղ հայելոյ, կարծեցիմ, ե-
թէ չար ինչ բնութեամբ իցէ (Մ 33:28-29, Բ 67) — «Ահա այսպիսի աններ-
դաշնակ իրողութիւնները ճշտութեամբ չըմբռնելու պատճառով կարծեցիմ, թէ
չար բանը Հալքեամբ է (այգլպիսիմ)» (61) :

Թարգմանութեան ընդգծուած մասը ընադրի վերջին բառերի ճիշտ
Թարգմանութիւնը չէ : Մարիէսի հետ համաձայն ենք, որ դրանք նշանակում են
«ի բնէ չար ինչ-որ արարած գոյութիւն ունի» : Եւ իրօք, այս ամփոփիչ նախա-
դասութիւնը գրեւորց առաջ, բնութիւնից, յատկապէս գազաններից եւ բան-
ջարներից վերջրած օրինակներով Եգիպտոսից տուեց, որ «Եթէ մոգ իցէ եւ
յուրի արարած գոյականն մասն գաղաւթեանն ասիցէ», «Գազանք իսկ, որ ի
չարէ արարչէ եկեալ են, ցուցանեն...», «Նա թե եւ ի չարէ ինչ երես չարք ա-
րարեալ» եւ այլն, այսինքն՝ եթէ չար արարիչ գոյութիւն ունենար, ապա եւ
այլն : Այգլպիսի թուացող հակասութիւնները նկատի ունենալով՝ ընդգլխակա-
ցները կարծեւ են, թէ գոյութիւն ունի չար արարիչ, որ արարած է, Աստուծոց
է ստեղծուել, ինչպէս հիւզը, բայց իր հերթին առաջացրել է չար արարածներ,
դրանց պատճառն է դարձել :

Բացի խմատային կողմից, քերականութիւնն էլ թոյլ չի տալիս Թարգ-
մանի այնպէս, ինչպէս Թարգմանուած է, որով Թարգմանիչը ստիպուած է ե-
ղել փակագծերով աւելացնել մեկնաբանող «այգլպիսի» ստորոգելիական վե-
րագիրը :

5. Ոչ եթէ յՈրմգդի կամ ի յագելմ էր գաւրութիւնն, այլ... (Մ 62:2-
3, Բ 136) — «Զօրութիւնը ոչ թէ Որմգդի ու գոհաբերութեան, այլ... մէջ էր»
(96) :

Բնագրի կամ չաղկապն առանց անհրաժեշտութեան փոխաբերուել է
ու-ով :

6. Եւ ոչ աշակերտացն իւրոց հալածել չբաժանէր (Մ 67:15, Բ 150) —
«Եւ ոչ էյ իր աշակերտներին կ'առաջուրկէր հալածել» (103) :

Ոչ մի հիմք չկայ բնագրի հրամայէր բայը Թարգմանելու «կ'առաջա-
րկէր» : Նոյն սխալը տե՛ս ստորեւ թ. 12 :

7. (Գև.բ) ոչ երբեք գմարդիկ ի կռապաշտութիւն յաժարեցուցանենի, եւ ոչ ի պէսպէս ազանգս փիլիսոփայից եւ հերձուածողաց (Մ 67:18, Բ 150) —
«Դեւերը... մարդկանց երբէք չէին մղի հաւատալու կռապաշտութեան, փրի-
սոփայական ու հերձուածողական զանազան աղանդների» (103) :

Բոլորովին աւելորդ է «հաւատալու» բառը, որ ընադրում չլինելու
պատճառով փակադծերի մէջ անգամ առնուած չէ : Աւելորդ է, որովհետեւ կր-
ռապաշտութեանը, ինչպէս փիլիսոփայական ու հերձուածողական աղանդնե-
րին «հաւատալ» չի աւելում. մարդիկ դրանք ընդունում են, դրանց կողմնակից
են լինում, հետեւում են եւ այլն :

8. Զվերջին հարուածն յառաջնումն ոչ ած ի վերայ մորա (Մ 74:24,
Բ 167) — «Վերջին հարուածը նրան ոկգրում չհասցրեց» (111) :

Առանց որեւէ անհրաժեշտութեան ու պատճառի, հարուածն յոգնա-
հին, որ անհրաժեշտ է, հզակի է Թարգմանուելի : Գ. Ուշատուրեանն ու Մար-
իէսը ճիշտ են Թարգմանի :

9. Ընդէ՞ր աւիգէ Առաքեալ՝ քե հնազանդեցոց է փրկչին մերում հառ-
դերձ մաքաւամբ եւ սատմայ, եւ անկանեցոց է յիշխմութեմէ եւ ի պետութե-
մէ իւրմէ՞ որ աստուածամայն ամնամբ կամեցաւ (Մ 82:3-5, Բ 184) — «Եւ

չո՞ւ է անաքեան ասում, թէ՛ «Մահուան հետ մեր փրկիչին հնազանդուելու է նաեւ աստանան Երմ ընկնելու է իր իշխանութիւնից ու պետութիւնից, որովհետեւ անձամբ աստուածանայ կամեցաւ» (121) :

Բնագրի համեմատութեամբ Երմ շրջիցին են «որն» եւ «որովհետեւ» բառերը. առաջինի փոխարէն պիտի լինէր «եւ» ըստ բնագրի, երկրորդի փոխարէն «նա, որ» : Գ. Խաչատուրեանը ճիշտ է թարգմանել :

10. Երեւ զամենայն աւր շրջիցին (երկինք)՝ զիա՞րդ զարեգակն աւար աւար ի նոյն արեւելս ամիցեմ եւ զլուսին՝ յամենամ հազիւ ի նոյն տեղիս (Մ 83.10-11, Բ 187) — «Եթէ միշտ պատուում է (երկինքը՝ Մ. Մ.), ինչպէ՞ս է, որ արեւն ամէն օր նոյն արեւելքի մէջ է բերում, իսկ լուսինը՝ հազիւ ամիսը մէկ, նոյն տեղերը» (122) :

Բնագրի զամենայն աւր բառերը Գ. Խաչատուրեանը համեմատաբար թարգմանել է «ամբողջ օրը», իսկ Ա. Աբրահամեանը խմբագրելով՝ «միտ», ցոյց տալու համար, որ գիտէ, թէ մատերիան անընդհատ շարժման մէջ է : Սակայն նրա «միտ» սխալ թարգմանութիւնը ամբողջովին ջնջում է բնագրի զարմացական կամ հարցական միտքը այն մասին, որ եթէ երկինքը մէկ ամբողջ օրում կատարէր իր պտոյտը, «զորմէ ասե՛ն արտաքին իմաստունքն, թէ մերթ ժամանակ ծածկեն պուշտութիւնս եւ մերթ յայտնեն» (Եգնիկ, նոյն տեղում), ապա նա ինչպէ՞ս արեւը օրը-օրին արեւելքի նոյն կէտը պիտի բերէր, իսկ լուսինը՝ մէկ ամսում հազիւ նոյն տեղերը :

11. Այլ ի փարձ իրացն այլագգ յայտ առնի, դի աստեղքն, որ գցայց յերկինս եմ, եւ գցերիկ անդէմ գտանիմ (Մ 83.17-18, Բ 187) — «Բայց իրողութիւնների փորձից ուրիշ բան է երեւում — Աստղերը, որ գիշերը երկնքում են, դերեկն էլ են այնտեղ դառնում» (123) :

Բնագրի զի «որովհետեւ» չաղկապը փոխարինուած է տուեալ դէպքում հայերէնի կէտագրութեանը խորթ եւ անօգուտ զծիկով : Ղրա ջնջումով թուլանում է «փորձ իրացն» :

12. Յաստեղատուսն մտանել (Մ 85.16, Բ 191) — Մտնում են աստղատուները (125) :

Ո՛չ անեզական յոգնակին եղակի թարգմանելու ոչ մի պատճառ չկայ, այլ նոյնիսկ սխալ է, քանի որ աստեղատուները շատ են : Գ. Խաչատուրեանը ճիշտ է թարգմանել :

13. Այլոց զիա՞րդ հրամայէր զկանայս հասարակաց համարել, եւ ոչ իւրում կնոջ եւեթ սկել (Մ 100.4-5, Բ 226) — «Ուրիշներին ինչպէ՞ս էր առաջարկում կանանց բոլորին համարել եւ ոչ թէ միայն սեփական կնոջ հետ լինել» (143) :

Բնագրի երամայէր բայն աւելի սառսիկ իմաստ ունի, քան պարզ «առաջարկե՛ր», որին պատշաճականը կարող էր հաւանութիւն տալ կամ այն մերժել, իսկ հրամայուածը՝ ոչ : Այս բառի թոյլ թարգմանութիւնը կրկնուած է ուրիշ տեղերում (տե՛ս ստորեւ թ. 19) :

Սկիւ բայը նշանակում է «արթուն կալ, ուշ ունել, հսկել», որի համար ՆՀԲ-ում իրբեւ վկայութիւն բերուած է նաեւ այս նախադասութիւնը : Եթէ Եգնիկը գրել է «բերում կնոջ եւեթ սկել», ապա ինչ՞ «ուշադրութիւն դարձնել (կամ՝ «հսկել») միայն իր սեփական կնոջ», բոլորովին անլուրդ է նրա գրածը գոհակացնել եւ թարգմանել «միայն սեփական կնոջ հետ լինել» :

14. Եւ այնպէս ոչ եթող երբեք Աստուած զաշխարհս առանց *յիկայութեան* (Մ 102.1, Բ 230) → «Եւ աշխարհս առաւելաւ աշխարհէ երբեք չթողեց առանց Աստուածաշաշտութեան» (146.1) :

Ո՛ր բառարանային եւ ո՛չ էլ բնագրային հիմք կայ վկայութիւն բառը «աստուածապաշտութիւն» թարգմանելու : Աստուած մարդարէններ միջոցով միշտ էլ վկայել է տուել իր գոյութեան մասին :

15. Եւ այնպէս կարգէ զաշխարհէ եւ *գարարածոց*, որպէս արեւմեցեացիք (Մ 106.32, Բ 243) → «Եւ աշխարհի ու (նքա) ստեղծման մասին խօսում է աշխարհս, ինչպէս Օրէնքն է պատմում» (152) :

Զարմանալի է, որ արարածոց «արարածներ» բառը թարգմանուել է «աշխարհի ստեղծում» :

16. Մի երդմուցում (Մ 120.20, Բ 276) — «Զերդուես» (169) :

Զերդուէ՛ք՝ ինչի՞ց դրուում՝ թարգմանելը անհրաժեշտ է համարել բնագրի յղեալին թարգմանել եզակի. մինչդեռ, յաջորդ էջում, կրկնուած այս նոյն յղեալին թարգմանել է յղեալի՝ «Զերդուէ՛ք» (էջ 170) :

17. Եւ եթե պիղծ ինչ եին *կերակուրքն*, նախ իմէմ իսկ ոչ նաշակէր ի նոցանէ, եւ ապա այլոց հրաման տալիս չնաշակել (Մ 125.6-7, Բ 280) → «Եւ Լիթ (մտով) կերակուրները պիղծ լինէին, նախ հենց ինքը նրանցից չէր ուտի եւ ապա ուրիշներին չէր առաջարկի ուտել» (171) :

Անկողմ է «մոռի» բառը : Եղնիկը մանրամասն բացատրում է հետեւեալ դրոյթը. «Նոյնպէս վասն կերակրոց (առանց մոռի կամ անմիա կերակուրների տարբերութեան. Մ. Մ.) եւ ի հնումն եւ ի նորումս դասանմէ, զի յԱստուծոյ տուեալ են ի դարման» (Մ 125.1-2, Բ 279). այս նախադասութեան նոյն կերակուր բառն իր տեղում թարգմանուել է «ուտելիք», առանց «մոռի»-ի տարբերուման : Յարակից էջերում հեղինակը միշտ խօսում է կերակուրների մասին ընդհանրապէս, եւ թարգմանիչը անհրաժեշտ չի նկատի, որանց մէջ միս աւելացնել, այլ «կերակուր» բառից խուսափել է «ուտելիքներ» դոյախանը գործածելով (էջ 174) :

Թարգմանութեան «առաջարկել» («չէր առաջարկել») բայը թոյլ է բերուողի հրաման տալիս յարադիր բայի համեմատութեամբ :

18. Կուսմիք պրոյն եկեղեցւոյ... վասն առաւել սիրելոյ զԱստուած, ի բարութեամբ արարածոց Աստուծոյ հրաժարեմ (Մ 124.15-16, Բ 287) — «Սուրբ եկեղեցու կոյսերը... ասածուն առաւել չափով սիրելուց են հրաժարուած նրա ստեղծած քարիքներից» (175) :

Բնագրի ի բարութեամբ արարածոց բառերը թարգմանուել են «ստեղծած բարիքներից» : Ո՛ր բարիքներից՝ անհասկանալի է, քանի որ կոյսերը ոչ թէ Աստուծոյ «ստեղծած բարիքներից» են հրաժարուում, այլ ամուսնութիւնից :

Մի վերջին օրինակ յատուկ խմբագրութեան .

19. Ո՛չ երբեք սերմանեցիր զգարի եւ հնձեցիր ցորեան (Մ 127.23-24, Բ 294) — «Ո՛չ մի ղէպքում ցորեն չցանեցիր ու զարի հնձեցիր» (179) :

Բնագրի «ցորեան» եւ «զարի» բառերը փոխել են իրենց տեղերը թարգմանութեան մէջ :

Գ. Երկիմաստ քարգմանութիւններ

Թարգմանութեան մէջ պահում ենք բառեր եւ նախադասութիւններ, որոնց իմաստը յստակ չէ : Տանք օրինակներ .

1. Նոյնպէս եւ ոչ գիրոյ, եւ ոչ զգրոյ, եւ ոչ գաւոյ, եւ ոչ գիւղացի-տականց, եւ ոչ գործատեան, եւ ոչ զխաւարէ ճառէ ինչ Մովսէս. *զորոյ յերկուց ի մեծ անտօթոցն, յերկնից եւ յերկրէ, պարտ է իմանալ, քեւ ամեն այն ինչ որ ի միջի նոցա գտանի՝ հարկ է զի ընդ նոսին արարեալ իցէ (Մ 86·21-24, Բ 194) — «...Դրանց վերաբերեալ պէտք է իմանալ երկու մեծ անօթներէց՝ երկնքից ու երկրից, որովհետեւ...» (126) :*

Թարգմանութեան սկիզբն ու վերջաւորութիւնը ճիշտ են, յատկ չէ միայն մէջբերուած տողը: Յստակ չէ նաեւ Գ. խաչատուրեանի թարգմանութիւնը. «Այս բոլորը պէտք է իմանալ երկու մեծ անօթներէն՝ երկնքէն ու երկրէն» (95): Երկու մեծ անօթներն են պատմելու նրանց մասին...: Բնուորի նախագոտութեան մէջ լռելիայն իմացում է՝ «...որ երկու մեծ անօթներէց՝ երկնքից ու երկրից (ստեղծուած) պէտք է համարել»: Ճիշտ է թարգմանել Մարիէսը (պարբ. 281): Երկնքն ու երկիրը մեզ ոչինչ չեն կարող իմացնել կրակի, ջրի, օդի եւ բնութեան միւս երեւոյթներէ մասին:

2. Ընդէ՞ր ոչ ամբոցոյց գիւր տեղին, զի մի լինէր անդր մոտ հսկա... քակարդին՝ որ դայր եւ ապստամբեցուցանէր զարարածս նորա ի նմանէ (Մ 111·15-16, Բ 254) — «Ինչո՞ւ չամբոցնեց իր տեղը, որ այնտեղ մոտք չոր-դործէր հակառակորդը, որը իր արարածներին շարունակ ապստամբեցնում էր իր գէժ» (157-158) :

Թարգմանուած չէ բնագրի գայր «գալիս էր» բայը: Աւելորդ է թարգմանութեան մէջ «շարունակ» բառը: Քանի որ ժամանակակից հայերէնում իր ստացականը սովորաբար յղում է նախագոտութեան երթակային, ուստի կարելի է ենթադրել, որ թարգմանութեան մէջ այդ նոյն բառը վերաբերում է «որը» ենթակային. իսկ սրա յարաբերեալն է «հակառակորդը»: Ուստի դուրս է գալիս, որ հակառակորդը գալիս էր (որ թարգմանուած չէ) եւ իր սեփական արարածներին ապստամբեցնում էր իր՝ այսինքն՝ իր իսկ գէժ: Այնինչ, բնագրում ունենէր «արարածս նորա ի նմանէ», այսինքն՝ «նրա արարածները նրա գէժ»:

3. Նա եւ գերեւելի հաստատութիւն, որ ի ջուրց մեկնեցաւ, երկին լարգմանեցին եթամասումն (Մ 114·8-9, Բ 261) — «Նաեւ այս երեւցող հաստատութիւնը, որ ջրերից կազմուեց, եթանասունը (թարգմանիչները) 'Երկին' թարգմանեցին» (161) :

Նոյնիսկ արեւելահայ ընթերցողին անհասկանալի կը մնայ թարգմանութեան «հաստատութիւն» բառը, կը թուայ, թէ խօսքը Լերիւի մասին է. այստեղ այդ բառը պարզապէս նշանակում է «երկինք», Ֆրանսերէն firmament, ինչպէ՞ս Մարիէսը թարգմանել է (Յ 378), յատկենքէն firmamento քառ նոր հայկազեան Բաղարանի:

Բնագրի մեկնեցաւ «բաժանուեց, անջրպետուեց, զատուեց, անջատուեց» բայը թարգմանուել է «կազմուեց», հակառակ զարարի բառարաններէ: Աստուածանչի այն տեղում, որ ակնարկում է Եղնիկը, այս բայի փոխարէն գործածուած է անջրպետել բայը. «Եւ արար Աստուած զհաստատութիւնն եւ անջրպետեաց Աստուած ի մէջ ջրոյն, որ ի ներքոյ հաստատութեանն, եւ ի մէջ ջրոյն, որ ի վերոյ հաստատութեանն: Եւ կոչեաց Աստուած զհաստատութիւնն Երկին» (Մնգ. և, 7-8) :

4. Ցաւրինականն, որ եհարց ցնա... (Մ 121-8, Բ 277) — «Որինատուրիմ, որ իրեն հարցրեց...» (170) :

Կարծում ենք, որ ժամանակակից Հայի համար «օրինաւոր» բառն ածական է՝ «օրինական, օրէնքի համաձայն, ոչ ապօրինի» : Մինչդեռ բնագրի այս նախադասութեան մէջ եւ Աւետարանում, որ այստեղ ակնարկում է հեղինակը, այդ բառը նշանակում է «օրէնադէտ, օրինաց վարդապետ», ինչպէս բացատրում է Նոր հայկազեան բառարանը :

«Իրեն» գերանուան փոխաբերն նախընտրելի է «նրան» :

դ. Թարգմանութեան մէջ տեսնում ենք սխալ մեկնաբանութիւններ փակագծերում եւ աւերգաբայի մէջընթացման աղբիւրների սխալ մատնանշումներ .

1. Զորս կոչեաց ոչ միայն ի Հրեից, այլ եւ ի հեթանոսաց (Մ 75-22, Բ 169) — «Պրոնց կանչեց (որպէս քարկութեամբ եւ ողորմութեամբ անօրէն) ոչ միայն Հրեաներից, այլեւ հեթանոսներից» (113) :

Եղնիկն այս տողերը մէջբերել է Պօղոս առաքեալի՝ Հռոմացիցիներին դրած Թղթից, ուր տուեալ տեղում յռելայն չեն հասկացում Թարգմանութեան մէջ փակագծերում աւելացուած բառերը : Ոստքն այն մասին է այնտեղ եւ եղնիկի երկի տուեալ տեղում, թէ Աստուած մարդկանց իրեն է կանչում ոչ միայն Հրեաներից, այլեւ հեթանոսներից : Գ. Պաշտօնաբանը, որպէս բարի եկեղեցական, փակագծերում (դժիկներում) աւելացրել է միայն «ողորմութեան անոթները» սխալ բացատրութիւնը : Ա. Արքահամեանը զրանով չի բաւարարուել, ինչպէս տեսանք : «Բարկութեան» կամ «ողորմութեան» մեկնաբանութիւնները դէմ են եղնիկի դրածին . «Ոչ նա (Աստուած) անաթս բարկութեան կազմէ ի կորուստ եւ ոչ անաթս ողորմութեան ի փառս» (Մ 75-15-16) :

2. Մի Աստուած ի վերայ ամենեցուն եւ ընդ ամենեւեան եւ ամենայնիւ (Մ 75-23-24, Բ 169) — «Մէկ աստուած՝ բոլորի վրայ, բոլորի հետ ու բոլորի մէջ» (113) :

«Բոլորի մէջ»-ը չի կարող ամենայնիւ դործականի Թարգմանութիւնը յիշել նրա համար, ով յարգում է դրաբարի քերականութիւնը : Գ. Պաշտօնաբանը նոյնպէս Թարգմանել է Ա. Արքահամեանի պէս (Հակոառկը հակադէպ) : Հաւանաբար պատճառն այն է, որ Եփեսացիներին ուղղուած Թղթում (Գ, 6), որից մէջբերել է Եղնիկը, կարդացել են «յամենեւին» : Սակայն երկու Թարգմանիչներն էլ չեն զուլաչացրել (ընթերցողին) : Մարիէսը 568 ծան. մէջ մանրամասն քննել է Թղթի յունարէն բնագրի համապատասխան տողը, ինչպէս Հայերէն Թարգմանութիւնը, իլիցքերէ է Շմիդի, Վերելի եւ Գ. Պաշտօնաբանի Թարգմանութիւնները եւ կանց առել համէն ձեւով, ամէն տեսակէտով : Թարգմանութեան վրայ (պարբ. 245) . ծանոթութեան մէջ աւելացրել է, որ Եղնիկի ամենայնիւ արտայայտութիւնը եւ իր բառացի Թարգմանութիւնը ամփոփումն է «ի վերայ ամենեցուն եւ ընդ ամենեւեան» արտայայտութիւնների : Մէջ կողմնակից ենք այս մեկնաբանութեան :

3. Ըստ այմմ՝ թե եմ ներքինիք, որ զանգինս իւրեանց արարին ներքինս վասն արքայութեանն երկնից, ինեւ ի յարութեանն հաւատար հրշտակապ (Մ 124-18-19, 288) — «Ըստ այն (խօսքի), թէ՛ Կան ներքինիներ, որոնք իրենց ներքինի դարձրին երկնքի արքայութեան համար, որպէսզի յարութեան ժամանակ նվաճուեն Հրէշտակներին» (175) :

Այստեղ Թարգմանական միակ սխալն է «նմանուն» փոխ. «հաւա-

սարուն» : Թարգմանիչը լուսարար ուղադրութիւն չի դարձրել, թէ ընկերի ո՛ր բառերն են բուն հեղինակին, եւ որս'նք մէջընթացումն ինչ : Ինչպէս Գ. Խաչատուրեանն ու Մարիէսը, ինքն էլ է «մասնացոյց տնում», թէ այստեղ բառեր ունենք Մատթ. ԺԹ. 12ից. սակայն Աւետարանի բնագրից դուրս են «լինել ի յարութեանն հաւասար հրեշտակաց», թարգմանութեան՝ «որպէսզի յարութեան ժամանակ նմանուեն հրեշտակներին» բառերը, որ, սակայն, թարգմանիւն առել է չակերտների մէջ իբրեւ Աւետարանին : Պարզութիւն է, որ նա առանց անձամբ ստուգելու վստահել է Գ. Խաչատուրեանին (էջ 143) : Մարիէսի մէջբերումը կամ իբրեւ աղբյուրին չակերտների մէջ առած բառերը համապատասխանում են Աւետարանի թնայրին (պարբ. 413) :

* * *

Եզրակացութիւն

Եղիկի երկի Ա. Ա. Աբրահամեանի արեւելահայերէն թարգմանութեան ներածութեան մէջ արտայայտուած են խիստ վիճելի կարծիքներ երկի նպատակասլացութեան եւ «խոշոր նշանակութեան» մասին :

Թարգմանիչը բանասիրական կոպիտ սխալ է գործել թարգմանութիւնը սկստարեւոյ (կամ շփերանայելոյ) Մարիէսի եւ Մերսիէի զիտական ու ձեռագրային հրատարակութիւնից :

Թարգմանիչը շատ սնկամ արեւելահայերէնի է վերածել Գ. Խաչատուրեանի արեւմտահայերէն թարգմանութիւնը, անքննադատաբար կրկնելով նրա բաղմամբիւ սխալները եւ առանց ստուգելու սուրբգրային մէջբերումների նրա նշած աղբիւրները : Ինքն էլ թոյլ է առել բաղմամբիւ սխալներ, բառերի բացթողումներ եւ սխալ մեկնաբանութիւններ, որոնք աղբիւրի գրքի թարգմանութեան մէջ աններելի են :

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԻԱՆ.

Երուսաղէմ
Վերջ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ — ԲԵՄԱԿԱՆՔ

* Կիր. 1 Սեպտ.— Ը. օր Վերափոխման: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր, ըստ տոկոսութեան, Տաճարին Տեսուչը՝ Հոգ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեան:

* Բշ. 2 Սեպտ.— Դախատունակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Հոգ. Տ. Յովսէփ Վրդ. Մամուր:

* Գշ. 3 Սեպտ.— Ս. Յովակիմայ և Աննայի և կանանցն Խղաքերից: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Հայր Յովսէփի գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր, ըստ տոկոսութեան, Տաճարին Տեսուչը, Հոգ. Տ. Գիսակ Վրդ. Մորաւտեան:

* Եր. 7 Սեպտ.— Ս. Առաքելոյն՝ Թովմաշի, Յակոբայ և Ծմաւոնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Հայկասեր Վրդ. Պաշտմեան:

— Դախատունակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս, Այլանեան:

* Կիր. 8 Սեպտ.— Գիւս Գօտոյ Ս. Աստուածածնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Սեան Վրդ. Զարիպեան: Երթ ու դարձի թափօրներուն նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպսկոպոս:

* Եր. 14 Սեպտ.— Իսկիոյ Ա. Ժողովոյն (325): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Հայկասեր Վրդ. Պաշտմեան:

* Կիր. 15 Սեպտ.— Ը. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Աղան Վրդ. Պաշտմեան:

* Ուր. 20 Սեպտ.— Ս. Կոյսի Ծննդեան

Քանդիսաւոր նախատունակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ, նախագահութեամբ Գերշ. Տ. Ծանէ Արքեպս. Աճէմեանի:

* Եր. 21 Սեպտ.— Ծնունդ Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպսկոպոսի գլխաւորութեամբ, Միաբան Հայրեր ինքնաշարժմէրով մեկնեցան Գեթսեմանիի ձոր ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր օրուան Քանդիսաւոր Ս. Պատարագը՝ Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ մատուց Հոգ. Տ. Կիրեղ Ծ. Վրդ. Գաբիկեան:

* Կիր. 22 Սեպտ.— Բարեկենդան Ս. Խաչի պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ: Ժամարարն էր Վանքի Տեսուչը՝ Հոգ. Տ. Վահան Վրդ. Թօփալեան:

* Ուր. 27 Սեպտ.— Երեկոյեան ժամերգութեան աւարտին, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպսկոպոս դպրութեան չորս աստիճանները շնորհեց Ս. Աթոռոյ Ժառանգաւորաց Վարժարանի սաներուն: Ապա շնորհեց կիսասարկաւագութեան աստիճան Ընծայարանի ուսանողներ Տրց. Յարութիւն Աթշեանի և Տրց. Հրանդ Ծէրպէժեանի:

* Եր. 28 Սեպտ.— Տօն Եկեղեցոյ ի Նաւակաւոսի Ս. Խաչին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Նորհան Վրդ. Մանուկեան: Ս. Պատարագի ընթացքին Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպսկոպոս կատարեց սարկաւագակաճ ձեռնադրութիւն:

— Խաչկերացի մեծահանգէս նախատունակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայր, որ ապա Ս. Խաչկաւաղոյ մասունքը թափօրով փոխադրեց Աւագ Սեղան: Արարողութեան աւարտին կատարուեցաւ քահանայական կոյման արարողութիւն:

— Գիշերակիզքին, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցան «Եկեղեցե»ի և Հսկման կարգեր: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Նորայր Արքեպս. Պողարեան:

* Կիր. 29 Սեպտ.— Տօն ՎԵՐԱՑՄԱՆ Ս. ԽԱՇԻՆ: Օրուան Քանդիսաւոր Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուցուեց: Երկու տրեղաններու ձեռնադրութիւնը

կատարեց և խաչի խորհուրդին շուրջ քարոզեց Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը: Ս. Պատարագէն ետք, ըստ սովորութեան կատարուեցաւ հոգեհանգստեան հանդիսատր պաշտօն Ս. Աթոռոյս և ազգիս բարերարներ՝ Կարապետ և Գրիգոր Մելքոնեան եղբայրներու հոգիներուն համար, նախագահութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս Ասլանեանի:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ կատարուած խաչվերացի մեծ «Անդաստան»ին նախագահեց Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը: Ապա Ե. Ամենապատուութիւնը կատարեց վեղարի տուչութիւնը նորընծաներուն:

* Բշ. 30 Մեպտ.— Յիշատակ մեռելոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Սեան Վրդ. Ղարիպեան: Ապա կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն, նախագահութեամբ Հոգշ. Տ. Աղան Վրդ. Պալիօզեանի:

* Եթ. 5 Հոկտ.— Տօն խաչի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Նշան վերամատուոյն մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գիսակ Վրդ. Մուրատեան:

* Կիր. 6 Հոկտ.— Բարեկենդան վարագայ Ս. խաչի պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Աղան Վրդ. Պալիօզեանի:

* Որ. 11 Հոկտ.— Նախատօնակը պաշտուեցաւ Ղպտիներու Ս. Գէորգ եկեղեցիին մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Գարեգին Եպս. Գազանեան, Աստուալիոյ Հայոց Առաջնորդը, որ Երուսաղէմ ժամանած էր հիւրաբար առջի օր:

* Եթ. 12 Հոկտ.— Ս. Գէորգայ զօրավարին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ղպտիներու Ս. Գէորգ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վահան Վրդ. Թօփալեան: Ս. Պատարագէն ետք Միաբանութիւնը պատուաւիրուեցաւ Ղպտիներու վանքի Հոգեշնորհ Տեսուէր: Երթուղարձի թափօրները գլխատրեց Գերշ. Տ. Գարեգին Եպիսկոպոս:

— Կէսօրէ ետք, փղղուան վարագայ Ս. խաչի տօնին առիթով, Միաբանութիւնը, Գերշ. Տ. Գարեգին Եպս. Գազանեանի զըլխատրութեամբ մուտք գործեց Ս. Յարու-

թեան Տաճար, ուր պաշտուեցան երեկոյեան ժամերգութիւնն ու նախատօնակը՝ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ապա կատարուեցաւ Տճօրինական Արարտեղիներու այցելութեան հանդիսատր թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Հոգշ. Տ. Խաժակ Վրդ. Պատարագէն:

* Կիր. 18 Հոկտ.— Տօն վարագայ Ս. խաչին (660): Գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ապա, Գերշ. Տ. Գարեգին Եպիսկոպոս մատուց օրուան հանդիսատր Ս. Պատարագը՝ Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ և «Հայր մեր»էն առաջ ժողովուրդին հաղորդեց Ազգիս Հայրապետ Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոսի մօր՝ Տիրամայր Սիրանոյշ Պալեանի մահուան տխուր յուրը: Առ այդ, զանց առնուեցաւ Վահապառի Գահակալութեան 19րդ տարեդարձի առթիւ կատարուելիք մաղթանքը և փոխարէնը, Ս. Պատարագէն ետք, կատարուեցաւ հոգեհանգստեան հանդիսատր պաշտօն՝ հանգուցեալ Տիրամօր բարի հոգիին համար, նախագահութեամբ Հոգշ. Տ. Կիրէլ Ծ. Վրդ. Գաբրիէլեանի:

— Նոյն օր տեղի ունեցաւ Ռեմէի Ս. Գէորգայ մատուոյն տարեկան ուխտագնացութիւնը: Գերշ. Տ. Ծանէ Արքեպիսկոպոս նախագահեց արարողութիւններուն: Ս. Պատարագը մատուց Ամերիկայէն հիւրաբար Ս. Աթոռ ժամանած, Ս. Աթոռոյս միաբան և Տիբրոթի Հոգևոր Հովիւ Հոգշ. Տ. Փառէն Վրդ. Աւետիքեան, և քարոզեց Ս. Գէորգի կենսքին ու նահատակութեան մասին:

* Եթ. 19 Հոկտ.— Ս. 72 աշակերտացն Քրիստոսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի ներքին գաւիթը՝ Ս. Գէորգայ սեղանի վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Նուրհան Վրդ. Մանուկեան:

* Կիր. 20 Հոկտ.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Կարապետի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեան:

* Եշ. 24 Հոկտ.— Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ իր անդրանիկ Ս. Պատարագը մատուց նորընծայ Հոգշ. Տ. Գեղարդ Արդ.

Տառաւորաբեան: Ներկայ էր Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը:

* Որ. 25 Հոկտ.— Մայր Տաճարի Աագ Սեղանին վրայ իր անդրանիկ Ս. Պատարագը մատուց ցորենայ Հոգ. Տ. Ասպետ Աթղ. Պալեան: Ներկայ էր Ն. Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը:

— Թարգմանչաց հանդիսատր նախառօճակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը:

* Եր. 26 Հոկտ.— Ս. Թարգմանչաց Վարդապետացն մերոց (Տօն ազգային և եկեղեցական): Մայր Տաճարի Աագ Սեղանին վրայ պատարագեց ցորենայեան ուսուցիչն ու վարժիչը՝ Հոգ. Տ. Վահան Վրդ. Թօփալեան: Նորընծաները կը սպասարկէին իրեն: Ներկայ էր Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը, որուն անունն տօնն էր այդ օր: Ս. Պատարագէն ետք, ըստ սովորութեան, կատարուեցաւ հոգեհանգստեան հանդիսատր պաշտօն՝ Ազգիս և Ս. Աթոռոյս հանգուցեալ մեծանուն բարերար Գալուստ Կիւլպէնկեանի, տիկնոջ և ծնողաց հոգիներուն համար: Սոն արարողութեան նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս:

* Կիր. 27 Հոկտ.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսաորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Սեւան Վրդ. Ղարիպեան:

* Եր. 2 Նոյմ.— Ս. Չորից Աւետարանչացրն: Արօրուան Ս. Պատարագը, որ կը մատուցուէր սովորաբար Ս. Յարութեան Տաճարի գալթին Ս. Յովհաննէս Աւետարանչի մատուռին մէջ, մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր, Տաճարի բակը նորոգութեանց շինութեան թերով գոտուած ըլլալուն: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Գիսակ Վրդ. Մանուկեան:

* Կիր. 3 Նոյմ.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աագ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Խաժակ Վրդ. Պաւստեան:

* Իշ. 4 Նոյմ.— Ս. Յովսէփայ Աստուածաբօրն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Հայր Յովսէփի գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր, ըստ սովորութեան, Տաճարին Տե-

սույն՝ Հոգ. Տ. Գիսակ Վրդ. Մորատեան: Երթողարձի թափօրներուն նախագահեց Հոգ. Տ. Հայկասէր Վրդ. Պաւստեան:

* Եր. 9 Նոյմ.— Ս. Երկոտասան Վարդապետացն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Գեղարդ Աթղ. Տառաւորաբեան:

— Կէսօրէ ետք, վաղուան Գիտ Խաչի տօնին առիթով, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար: Պատանաւորիկին և Ս. Գերեզմանի ուխտերէն ետք, Միաբանութիւնը իջաւ Գիտ Խաչի այրը, որուն ուխտէն ետք անոր կից՝ Ս. Գրիգոր Լուսաորիչ եկեղեցիին մէջ պաշտուեցան ժամերգութիւն և նախառօճակ: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղիներու աւցելութեան հանդիսատր թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Հոգ. Տ. Հակասէր Վրդ. Պաւստեան:

* Կիր. 10 Նոյմ.— Գիտ Խաչ: Գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան և Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Լուսաորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Աղան Վրդ. Պաշիօգեան: Ապա, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր գլխաւորութեամբ, կազմուեցաւ մեծահանդէս թափօր՝ որ նախ իջաւ Գիտ Խաչի այրը և բարձրանալով Ս. Գերեզմանի շրջափակը, երեք անգամ թափօր դարձաւ Ս. Գերեզմանին շուրջ: Նորին Լեւեմապատուութիւնը, ամպհովանիի ներքեւ, Կենաց Փայտի մատուցով կ'օրհներ Տաճարոյ յեցնող բազմութիւնը. Ս. Գերեզմանի կարգէն ետք երգուեցաւ «Խաչի քո Քրիստոս» և կատարուեցաւ խնկարկութիւն, որմէ ետք Ս. Լուսաորիչ եկեղեցիին մէջ վերջ գրտաւ տարեկան վերջին այս հանդիսութիւնը Ս. Յարութեան Տաճարին:

* Եր. 18 Նոյմ.— Տօն Ամենայն Սրբոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Ասպետ Աթղ. Պաւստեան:

* Կիր. 17 Նոյմ.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսաորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Գեղարդ Վրդ. Նազարեան:

* Որ. 22 Նոյմ.— Ս. Հրեշտակապետաց նախատեսակը պաշտուէցաւ համանուն եկեղեցիին մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս:

* Եր. 28 Նոյմ.— Տօն Ս. Հրեշտակապետացն Գաբրիէլի և Միքայէլի: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուէցաւ և Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Սեան Վրդ. Ղարիպեան: Ս. Պատարագէն ետք, ընկալեալ սովորութեան համաձայն, կատարուէցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն՝ Ս. Աթոռոյ բարերարուն Սդուհի Մէլվահիրճեանի և պարագաներու հոգիներուն համար, նախագահութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոսի, որմէ ետք Միաբանութիւնը պատուասիրուէցաւ Վանքի Տեսչարանին մէջ՝ Տնտչ Հոգշ. Տ. Վահան Վրդ. Թօփալեանի կողմէ:

* Կիր. 24 Նոյմ.— Ս. Պատարագը մատուցուէցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ: Ժամարարն էր Վանքի Տնտչը՝ Հոգշ. Տ. Վահան Վրդ. Թօփալեան:

* Եր. 30 Նոյմ.— Ս. Առաքելոց Անդրէի և Փիլիպպոսի: Ս. Պատարագը մատուցուէցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Ամերիկայէն հիւրաբար Ս. Աթոռ ժամանած Արծ. Տ. Հակոբ Բն. Տօնիկեան:

* Կիր. 1 Դեկտ.— Բարեկենդան Յիսնակի պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուէցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ասպետ Արդ. Պալեան:

* Գշ. 3 Դեկտ.— Ս. Կորնի Ընծայման հանդիսատր նախատեսակը պաշտուէցաւ Մայր Տաճարին մէջ, նախագահութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոսի:

* Դշ. 4 Դեկտ.— Ընծայումն Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն, Գերշ. Տ. Ծահէ Արքեպս. Աճէմեանի գլխարորութեամբ, Միաբան հայրեր ինքնաշարժներով մեկնեցան Գեթսեմանի ձորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրումն հանդիսա-

ւոր Ա. Պետարագը մատուց Գերշ. Հանդիսապետ Արքագանը, որմէ վերջ նախագահեց, ընկալեալ սովորութեան համաձայն, ազգային բարերար Կիլիպի, Կիլիպեկեանի և Կիլիպեկեան գերդաստանի նըշեցեալներուն հիւմար կատարուած հոգեհանգստեան հանդիսատր պաշտամունքին:

* Եր. 7 Դեկտ.— Ս. Գրիգորի Աբանջեալագործին: Ս. Պատարագը մատուցուէցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վահան Վրդ. Թօփալեան:

* Կիր. 8 Դեկտ.— Ս. Պատարագը մատուցուէցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Աղան Վրդ. Պայիօզեան:

* Որ. 13 Դեկտ.— Առաջին Լուսաւորչաց նախատեսակը պաշտուէցաւ Մայր Տաճարին մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Ծահէ Արքեպս. Աճէմեան:

* Եր. 14 Դեկտ.— Ս. Առաքելոց և առաջին Լուսաւորչաց մերոց՝ Թադէոսի և Բարթողիմէոսի: Ս. Պատարագը մատուցուէցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Ս. Գլխադրի մատուոին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Նուրհան Վրդ. Մանուկեան:

* Կիր. 15 Դեկտ.— Ս. Պատարագը մատուցուէցաւ ի Ս. Յարութիւն: Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ասպետ Արդ. Պալեան:

* Դշ. 18 Դեկտ.— Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Ծահէ Արք. Աճէմեան:

* Եշ. 19 Դեկտ.— Տօն Ս. Հարցն Եգիպտացոց: Ս. Պատարագը մատուցուէցաւ Մայր Տաճարի Ս. Մակարայ մատուոին մէջ: Ժամարարն էր, ըստ սովորութեան, խոստովանահայրը՝ Հոգշ. Տ. Մաշտոց Վրդ. Բարիլոսեան:

* Եր. 21 Դեկտ.— Ս. Նիկողայոսի Աբանջեալագործին: Ս. Պատարագը մատուցուէցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գեղարդ Արդ. Տառուլարեան: Վերաբերումը կատարուէցաւ Մայր Տաճարի ներքին գալի-

թը գտնուող Ս. Նիկողայոսի սեղանին վրա-
յնն:

— Ս. Կոլսի Յղութեան տօնի հանդիսատր
նախատօնակը պաշտուեցաւ Մալր Տաճարին
մէջ, նախագահութեամբ Լուսարարապետ
Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոսի:

* Կիր. 22 Դեկտ.— Յղութին Ս. Աստուա-
ծածնի և Բարեկենդան Ս. Յակոբայ պահոց:
Առաւօտեան ժամը 9ին, Լուսարարապետ
Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս, Ասրանեանի գր-
խաւորութեամբ, Միաբան հայրեր ինքնա-
շարժներով իջան Գեթսեմանիի ձորը ու «Հը-
րաշափառ»ով մուտք գործեցին Ս. Աստուա-
ծածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմա-
նին վրայ օրումն հանդիսատր Ս. Պատարա-
գը մատուց Գերշ. Հանդիսապետ Արքագանը:

* Որ. 27 Դեկտ.— Նախատօնակին ի Ս.
Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ.
Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս:

* Ըր. 28 Դեկտ.— Ս. Յակոբայ Մծբնայ
Հայրապետին: Ս. Պատարագը մատուցուե-
ցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ.
Հայկասէր Վրդ. Պաշամեան: Վերաբերումը
կատարուեցաւ Առաջ Սեղանին դիմաց՝ Սուր-
բին նկարով շինուած շարժական սեղանին
վրային:

* Կիր. 29 Դեկտ.— Ս. Պատարագը մա-
տուցուեցաւ ի Ս. Յարութին, Ս. Լուսաւորիչ
նկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վա-
հան Վրդ. Թօփալեան:

Ս Ի Ո Ն

ՑԱՆԿ ՆԻԻԹԵՐՈՒ 1974 ՏԱՐԵՇՐԶԱՆԻ

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ.—

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊՍ. ՕՐՄԱՆՆԱՆ. Տեսական
Աստուածաբանություն 22, 222, 323

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ.—

Ն. ԱՐՔԵՊՍ. ՊՈՂԱՐԵԱՆ. Պարոն Բուրբեղ
Օրբելյան 76

ԻՐԱՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ. Հայագետ Լուի
Մարիէ 79, 134, 277

ԱԻԵՏԻՍ Գ. ՍԱՆՃԵԱՆ. (Հրատ.)—Վիպա-
սանություն անցից և պատմություն քաղա-
գործությունների հարապադրի հաշտություն
վարդապետի 358

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ.—

ԵՂԻՎԱՐԴ. ՎԵՐԵՆՎԱՆՎԱՆՎԱՆ. Վերջ 33

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ. (Թրգմ.)—Արու Լալա Մա-
հարի 36, 132, 256
Քառասուններ 243

Քառասուններ 322

ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊՍ. ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ. «Անճինգ
Նուրբալ» 315

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ.—

Ն. ԱՐՔԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ. «Armenian manu-
cripts in the Walters Art Gallery» 174

ԵՂԻՎԱՐԴ. Ֆրանսահայ բանաստեղծուհի
Մանի Աբմանյան 372

ԳՐԱԿԱՆ.—

Ե. ՔԻՐՈՍՏԵԱՆ. (Հրատ.)—Նամակների Ար-
շակ Զոպանների 38, 124, 244

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԿԱՐՆԵՑԻ. Տաղարան 49

ԶԵԿՈՅՑ – ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.—

Զեկոյց Հ. Բ. Ը. Միութեան 191

Զեկոյց Հ. Բ. Ը. Միութեան 192

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ.—

«Էջմիածին» ամսագրի խմբ. Հակաթուր
Դիրքերում 2

Ա. Գ. Յարաստություն 106

Շ. Ա. Այցելություններ մեր առթիւ Ռուս Օրթո-
տոքս եկեղեցիին 206

Ձեռագրություններ Առթիւ 302

ԿՐՕՆԱԿԱՆ.—

ԳԵՐՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻՋԵԱՆ. Դժուար է բրա-
տոնեկայել կեանք մեր ապրիլ 30

Եղբայրասիրություն և Աստուածասիրու-
թյուն 112

Համակերպություն Նախախնամության
Տնօրնություններում 232

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ.—

Ն. ԱՐՔԵՊՍ. ՊՈՂԱՐԵԱՆ. Ս. Մակարայ
Վանք 258

ՀԱՆԴԻՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—

Տարեկան հանդիսություններ Ս. Արառոյս
վարժարաններում 194

ԶԵՆԱԳՐԱԿԱՆ.—

Ե. ՔԻՐՈՍՏԵԱՆ. Քանի մեր ճշտագիրներ Մի-
ացեալ Նահանգներում զանազան հաստա-
տություններ մէջ 68, 144

Պոսթրմի Հանրային Գրադարանի հայե-
րէն ձեռագիր Աւետարանը 272 |

Ցուցակ ձեռագրաց Հարթֆորտի Աստ-
ուածաբանական ձեմարանի 346

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ.—

Ա. Յ. ՍՐՃՈՒՆԻ. (Հրատ.) . Ներդրեան
Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին 57, 155,
261, 335

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ.—

Մ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ. Դիպտողութիւններ «եղծ Ա-
ղանդոց»ի հայերէն նոր թարգմանութեան
մասին 89, 166, 376

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ.—

Յանկ «Սիոն»ի հմբագրութեան և Գ. Կիւլ-
լիեկեան Մատենադարանին Նուիրում
Գիրքերու 295, 396

ՅՈՒՆԵԱՆՆԵՐ.—

ԵղիվԱՐԴ. Օշակամբ Երէկ և Այսօր 115, 235

ԳԷՈՐԳ Ս. ԶԻՆԻՎԻԶԵԱՆ. Տ. Թորգոս
Պատրիարք Գուշակեան 311

ՆՕԹՔ ԵՒ ՆԻՇՔ.—

Պ. Վ. Յապազաձէ Հակակչիոյ Շահէ Սրբա-
գանի Արքութեան Առիթով 94

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ.—

Ն. ԱՐՔԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ. Հայ Գրիչներ Ի
Կիպրոս 142

Ս. ԳՐԱԿԱՆ.—

Ե. Հիթանոսաց Առաքեալը 17, 108

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ.—

Յումուար-Փետրուար 98

Մարտ-Մայիս 196

Յումիս-Օգոստոս 291

Սեպտեմբեր-Դեկտեմբեր 389

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐՆԵՐ.—

ԿԻՐԵՂ Ծ. ՎՐԴ. ԳԱՐԻԿԵԱՆ. Տարեկան
Տեղեկագիր Ս. Թարգմանչաց Երկրդ.
Վարժարանի 177

ՍԱՀԱԿ ԳԱՀԱՅՃԵԱՆ. Տարեկան Տեղեկա-
գիր Գ. Կիւլլիեկեան Մատենադարանի 187

ԱՆԱՀԻՏ ՌՍԿԵՐԻԶԵԱՆ. Տեղեկագիր Ամամի
Իզպաշեան-Կիւլլիեկեան Նախակրթարա-
նի 288

ՏԽՐՈՒՆԻ.—

Յարութիւն Զափարեան 193

ԱՅԼԵԻԱՅԼՔ.—

Ճառ Տիար Ալեք Մամուկեանի 188

Ուղեւորութիւն Ս. Աբողիս Սրբազան Պատ-
րիարքին՝ յԱմերիկա, Ի Ռուսաստան և Ի
Հայաստան 211

Զեմնադրութիւններ Ս. Յակոբեանց Մայր
Տաճարին մէջ 306

«Սիոն» — Յանկ Նիւքերաւ 1974 Տարե-
շրջանի 394

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱՄ ԵՆ ՀԵՏԵՒԵԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՆՆԵՐԸ
«ՍՈՒՆ»-Ի ԽՐԱԶԳՐՈՒԹԻՆՆ ՈՒ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱՆԸ

- The Ceremony of Initiation — Analysis and Commentary. The Lodge of Living Stones —* Lodge Paper No. 16 — By W. L. Wilmshurst. Privately printed in 1932. Pp. 53.
- The Meaning of Masonry —* Same Author. London, John M. Watkins, 1947, pp. 216.
- Ayisha —* By Helen Noga (Née Safarjian). A Romantic novel. Presented by the author. New York, Arbor House Publishing Co. Inc., 1972, pp. 215.
- Nursing A Miracle — UNCHR Report.* The Role of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees in the UN Emergency Relief Operation in the South Sudan. Geneva, printed in Switzerland, Sept. 1973, pp. 47.
- L'Industrie en U. R. S. S. —* Moscow, Editions de l'Agence de Presse Novosti, pp. 76 + Illustrations.
- Israel: Social Structure and Change —* Edited by Michael Curtis and Mordecai S. Chertoff. Presented by the Israel Liaison Office. New Brunswick, N. J. Transaction Books, Rutgers University, Inc., 1973, pp. 443.
- Grammaire Pratique de la Langue Anglaise ou Methode Facile pour Apprendre Cette Langue —* Par P. Sadler. 24^e Edition. Paris, Librairie Française et Anglaise De J. H. Truchy, 1877, pp. 420.
- Catiron —* Roman Traduit de l'Anglais, avec l'Autorisation de l'Auteur par Jean de Nay. Paris, Librairie Hachette et Cie., 1907, pp. 316.
- Journal of the American Oriental Society —* Volume 78, No. 2. April - June 1958. Maryland, U. S. A., published by the American Oriental Society, pp. 89 - 140.
- Same — Volume 80, No. 2 — April - June 1960. Pp. 91 - 190.
- The Refugee Problem Isn't Hopeless Unless You Think So —* Geneva, Switzerland, United Nations High Commissioner for Refugees, Oct. 1973, pp. 30.
- The Radical Vision —* Essays for the Seventies. Edited by Leo Hamalian and Frederick R. Karl. New York, Thomas Y. Crowell Company, 1970, pp. 625.
- In the Modern Idiom —* An Introduction to Literature. Edited by Leo Hamalian and Arthur Zeiger. New York, Thomas Y. Crowell Company, 1973, pp. 508.
- Music Calendar 1974 —* New York, C. F. Peters Corporation, 1973.
- Melkite Orthodox Syro-Byzantine Manuscripts in Syriac —* J. Barclay (presented by him). And Palestinian Aramaic — O'fprint of "Studii Biblici Franciscani Liber Annus" XXI (1971), pp. 205 - 219.
- Bibliographie Annotée d'Ouvrages de Références —* En usage au bureau de la bibliographie retrospective. Compilé par Pierre Mailloux. Bibliothèque National du Québec, Ministère des Affaires Culturelles, Montréal, 1973, pp. 131.
- Armenian Telephone Directory 1974 —* Toronto. Toronto, published by the Armenian Holy Trinity Church, Pastor Very Rev. Jirayr Tashjian.
- Oourartou —* Boris B. Piotrovsky. Traduit de l'anglais par Ahne Metzger. Genève, Paris, Munich. Les Editions Nagel, 1970, pp. 221 (presented by Hagop Hagopian).
- Activities and Accounts For the Year 1973. The Four Homes of Mercy.* Jerusalem, 1973, pp. 7 + 36 (English and Arabic).
- Mr. & Mrs. Isaac N. Lazar present «Great Books of the Western World» — 54 volumes.
- The Early Modern World (From the Age of Discovery in the Fifteenth Century to the Eve of the War of American Independence in the Eighteenth Century) —* By C. F. Stroug, London, University of London Press, Ltd., 1963, pp. 256.
- The Manuscript Library of the Armenian Patriarchate in Jerusalem —* Michael E. Stone. Jerusalem, St. James Press, 1969, pp. 24.

- Saints Expedit* → *Soldat et Martyr* → Par Jean Gabriel Fosty. Quatrième Édition. Bruxelles, Édition Des Pères Augustine de l'Assomption; imp. J. Félix & Fils, 1963, pp. 38.
- Bibliographie du Québec* → Bibliothèque National Du Québec. Volume 7, Nos. 4 & 5.
- The Scars of Darukan* → Anna Sims Boyajian. Presented by the Vantage Press. New York, Washington, Hollywood, Vantage Press, 1973, pp. 181.
- Hebrew Officially Recognizable 12-Element Printscript Democratically Designed* → By Aad J. van der Toorn. Paper read at the Ninth National Congress of the Information Processing Association of Israel. Amsterdam, the Netherlands, print IBM Nederland N. V. — Oct. 1973, pp. 13.
- The Armenian Evangelical Reformation (Causes and Effects)* → Giragos H. Chopourian, Presented by the Armenian Missionary Ass'n of America. New York, published by the Armenian Missionary Association of America, Inc., 1970, pp. 170. [pp. 16.]
- Sonnets (Inspirés de la Guerre)* → Hrant Papazian (présenté par l'auteur). Istanbul, 1974.
- Your Marriage Can Be Happy* → Garner Ted Armstrong. Pasadena, California, Ambassador College Press, 1968, 1972, pp. 58.
- Airlift* → The Sub-Continent Repatriation Operation: September 1973 - June 1974. Unchr. Geneva, United Nations High Commissioner for Refugees, 1974, pp. 16.
- Religion for Peace* → Findings of the World Conference on Religion and Peace. Kyoto, 1970. Tokyo, Japanese Committee of WCRP, 1973, pp. 48.
- Design* → Herman Vahramian (presented by the author). (Text in Italian). Milano, Unione Culturale Armena d'Italia. 27 Marzo - 5 Aprile 1974. 36 designs. Venezia, tipolitografia Armena; Marzo 1974.
- Dotoku of Japan Differs Fundamentally from Western Morals* → Sazo Idemitsu. Printed in Tokyo, Japan, 1972, pp. 17.
- Archaeology in Israel* → by Shimon Applebaum. "Israel Today" No. 10. Jerusalem, published by "Israel Digest", Nov. 1970, pp. 64.
- Notes on Shakespeare Twelfth Nigh* (Revised Edition) → By Norman T. Carrington. Notes on Chosed English Texts. Somerset, England, James Broodie Limited, pp. 70.
- Russia* → *Imperial Power in the Middle East* → Carta. Jerusalem, printed at the The Jerusalem Post Press, 1972, pp. 45.
- Church School Teacher's Guide* → New York, published by the Diocese of the Armenian Church of America. January 1964, pp. 108.
- Eye-Witness Reports on Jerusalem* → From the Foreign Press, 1971-1972. Jerusalem, published by the Israel Ministry for Foreign Affairs, Information Division, Sept. 1972.
- ՄԵԴԵՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ՄԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱԳԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻԱՅ ԿԱՌՄԵԼՈՒԹՅԱՆ Մ. ՄԻՋԵՆԵՐՈՂ (Վասն բառաձայն, արական խմբի) — Գովիտան Վարդապետ Արարտեսեալի ձեռն Վարդան Սարգսեանի Մեկնութեան ձեռք ժիրայ Գաղտնիքի տեսնի — Ի Յիշատակ Հորն իւրոյ Գաղտնիքի Անթիլիան, Հրատարակութեան Մեծի Տանն Գիւղիկոյ Կաթողիկոսութեան, 1974, էջ 72:**
- ՅԵՂԱԿԱՅԱՆ ՔՈՒՐԵՆ (Վկայութիւնները քաղաքում՝ Հրաշքով Փրկածներու Զրոյցներէն) — Գրիգոր Գաղտնիքի (Հաւիրտաւ) Պէշուք, Տպ. Յրապ, 1973, էջ 21:**
- ՀՈՐԵՐ ԿՐՈՍԿԱՆԻԱՆ ՄԻՍԿԱՊԵՏԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ — Արտագ Սրբեպա՝ Մանուկեան (Հաւիրտաւ) Թեման, Տպ. Արք, 1973, էջ 90:**
- ԱՊԱՆԵՅԻ ՀԱՅՈՅ ՊԱՏԻՈՒԹՅԱՆ (Գառնադարական, Եղեռնադարական, Աղապարական, Մշակութային, Ազգայնական, Վաւերադարական, Ժամանակագրական) — Խմբագրիչ՝ Բիւզանդ Եղիայեան: Նուէր՝ Արտաւան Կաթողիկոսեան Միութեան Վարչութեանէն: Անթիլիան, Տպ. Կաթողիկոսութեան Հայոց Մեծի Տանն Գիւղիկոյ, 1970, էջ 101:**
- ԱՊՈՏԱԾԱՅԻՆ — Գիրք Հին և Նոր Կտակարանաց: Երբայական և Յանկան ընդդիմեան թարգմանում: Կ. Գալիս, Տպ. Ա. Յակոբ Գոյանեան, 1886, էջ 879 + 274:**
- ՆԵՐՏՆԱ ՇՆՈՐՀԱՅԻՆ ՄԵԶԻԱՆ ԵՍ. ՄԱՐԴՈՅ — Ն. Կ. Թանուկեան: Նուէր՝ Նրեանի Պատմադարաբաններ Նրեան, Հայկական ՍՍՀ ՔԱ Հրատարակչութ., 1973, էջ 246:**
- ԳԻՐԻ ՈՐ ԿՐ ԿՈՅՈՒ ՅԻՍԱՆ ՈՐԻՆ — Շարադարում Տպակապական Ուղով Ներսէս Կլայեցի մեծ Շնորհալի Հայրապետին Կողմէ՝ Արեւմտեան Կաթողիկոսութեան Շնորհ Արքեպ. Գաղտնիքի — Գաղտնիք Հայոց Թիւրքիոյ (Հաւիրտաւ): Իսթանպուլ, Տպ. Մարմար, 1974, էջ 80:**
- ԹԻՆԵՐԱՆ ՄՃՆԱՊԱՊԵՐ — Աղանան Գաղտնիքեան Տրեդան, Տպ. Պէշուք, Գաղտնի Տանն Եան, 1974, էջ 218:**

- Քառասնյակ** (Ա. Հատոր) — Եղուարդ Սիմեոնյան (Նուիրատու): Իսթանպուլ, Ռուսաց չափերի մեծագույն խմբագրություն, 1973, էջ 283:
- Գիտությունը Հայաստանում 50 Տարում** — Նուր Զ. Ս. Ս. Հ. է. Ն. Երևան, Հայկ. ՍՍՀ Գիտությունների Ազգային Հրատարակչություն, 1973, էջ 949:
- Խոսքի Առ Որոշման Եւ** — Լուս Ջեյմս Փիլիպս Թրոմբլ, 1873, էջ 214:
- Պատմություն Անցյալի Անցյալի Սեպարատիվ Պատմության** — Կարապետ Մանուկյան Վարդապետի Գիտությունների Վարդապետ, Տպ. Ս. Կարապետյան, 1871, էջ 115:
- Ազգային Կուսակցություն (Թրեքերն Էդուկացիոն)** — Հայ Առաքելական Գիտությունների Գործարար Մասնաճյուղի Կրթական Բ. Տպագրություն: Ան. թիվ 1, Տպ. Ս. Մարտիրոսյան, 1937, էջ 412:
- Պատմականագիտություն (Բ. Տպագրություն)** — Ս. Մարտիրոսյան: Նուր Զ. Վ. Կե. ճանաչել: Պեյրուս, Տպ. Կ. Տանկյան և Որդիք, 1974, էջ 384:
- Հայոց Լեզուն և Սիլիկոն (Լեզուաբանական Հարցեր)** — Երեմյա Մարտիրոսյան (Նուիրատու): Փարիզ, Տպարան Գ. Էլեկտրոն, 1974, էջ 94:
- Վարդանի Կրթական Մշակ Առաջին Միջնակարգ Առաքելական Փայտեղան Փոքր-ճանի Առաքել Սուրբազանություն** — Պատմական Վեհապետ, 1937, էջ 46:
- Կենսագրություն Վրայ (Պատմական)** — Պատմական Վեհապետ (Նուիրատու): Պեյրուս, Տպ. Տանկյան, 1972, էջ 173:
- Հայոց Գիրք** — Հայաստանի Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Նուր Զ. Ս. Առաքել Տպարան: Երեւան, Տպ. Ս. Մարտիրոսյան, 1917, էջ 418 և 398:
- Մանկական** — Լուս Փաշինյան (Նուիրատու): Ազգ. Մատենադարան, 1973, էջ 2:
- Պատմական Մասնաճյուղի Գիտությունների Կենտրոն** — Երեւանի Պատմական, Գիտական, Տպ. Առաքել, 1973, էջ 215:
- Բանալի Պատմություն** — Մուստաֆա Նուրիյանյան: Նուր Զուլա, Տպ. Ս. Մանուկյան, 1974, էջ 201:
- Բանալի Սեպարատիվ Առաքելական** — Բ. իշխանյան (Նուիրատու): Երևան, Հայաստանի Հրատարակչություն, 1974, էջ 329:
- Բանալի Մատենադարան** — Թիւ 11: Մատենադարանի Հայկական ՍՍՀ Միջնակարգ Մատենադարանի Կենտրոն: Մատենադարանի Կենտրոն: Երևան, Հայկական ՍՍՀ Գիտությունների Հրատարակչություն, 1973, էջ 437:
- Ցանկացող** — Զարեհ Երանյան (Նուիրատու): Իսթանպուլ, Տպ. Մարտիրոսյան, 1973, էջ 104:
- Վերադարձն Առաջ (Գիրքների, 1967-1974)** — Մարտիրոսյան (Նուիրատու): Փարիզ: Տպ. Տանկյան, Պեյրուս, 1974, էջ 134:
- Ցանկացող-Ցանկացող Կապակցությունը Գործարար** — Մարտիրոսյան Մանուկյան (Նուիրատու): Երեւան, Տպ. Ս. Մարտիրոսյան, 1974, էջ 298 և 10:
- Ցանկացողական Այլում** — Զարեհ Երանյան, 1972, Պեյրուս, Հրատ. և Նուր Առաքել:
- Մարտիրոսյան (Գրական Զրույցներ)** — Հրանդ Առաքելյան (Նուիրատու): Վեհապետ, Ս. Մարտիրոսյան, 1973, էջ 83:
- Պատմական Թարգման (Բ. Տպագրություն)** — Գրիգոր Մարտիրոսյան: Նուր Զ. Ս. Առաքել Տպարան: Երեւան, Տպ. Ս. Մարտիրոսյան, 1975, էջ 80:
- Մարտիրոսյան և Նուր Պատմական** — Ս. Նուրիյան: Լուս Անկեղծ, Գիտություն, Գրականություն, Գրականություն Տպարան, 1974, էջ 140:
- Ս. Նուր Սուրբ . . . (Պատմական)** — Ա. Մարտիրոսյան (Նուիրատու): Նուր Սուրբ: Տպագրություն Պեյրուս, Առաքել Տպարան, 1973, էջ 459:
- Առաքելական Մարտիրոսյան** — Մատենական Բնագրերի Մարտիրոսյան: Առաքելական Մարտիրոսյանի Մարտիրոսյան Մարտիրոսյան: Տպ. Պեյրուս, էջ 148:
- Լուս** — Բեյա Մարտիրոսյան: Իսթանպուլ, Տպարան Օյա, 1974, էջ 147:
- Ն. Նուր Մարտիրոսյան (Գիրքի Վերականգնում)** — Ա. Ջ. Տպարան: Երևան, Վարդապետ: Հրատարակչություն, 1971, էջ 69:
- Հայաստանի և Զարեհի Առաքելական Գրականություն** — Առաքելական Մարտիրոսյան: Երևան, Տպ. Ս. Մարտիրոսյան, 1973, էջ 14:
- Միջին Սեպարատիվ Մարտիրոսյան** — Մարտիրոսյան: Երևան, Տպարան, 1973, էջ 15:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՐՆ

ԵՄԲԱԳՐԱԿԱՆ	Ե. Ա.	302
Ձեռնագրութեան Առթիւ		
Ձեռնագրութիւններ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին Մէջ		306
ՅՈՒՆԵՍԿՈՒՆԵՐ		
Տ. Թորգոս Պատրիարք Գուշակեան	Գեորգ Ս. Ճիւղիճեան	311
Աճիւղի Նուիրեալք	Թորգոս ԱՐԲ. Գործակեան	315
Խաչին Ճամբան	Թորգոս ԱՐԲ. Գործակեան	316
Գիթիքում Գիթիքում...	Թորգոս ԱՐԲ. Գործակեան	319
ԲԱՆԱՍՏԵՂԵԱԿԱՆ		
Նորէն Արիւն աւ Կրակ...	Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	320
Բառեակներ	Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	322
ԱՍՏՈՒՆԱԲԱՆԱԿԱՆ		
Տեսական Աստուածաբանութիւն	ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐԲ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ	323
ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ		
Ներքոյն Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին	Հրատ. Ա. Յ. ՍԻՄԵՆԻ	335
ՁԵՆԱԳՐԱԿԱՆ		
Յուսակ Ձեռագրաց Հարթփըքտի Աստուածաբանական ձեւաբանի	Յ. ՔԻՐՈՍԵԱՆ	344
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ		
Վիպասանութիւն Անցից և Պատմութիւն Քաջագործութեանց Խաչատուր Վարդապետի	Հրատ. ԱՆԵՏԻՍ Գ. ՍԱՆՃԵԱՆ	354
ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ		
Ձեռնագրի Բանաստեղծուի Մասի Ամենեան	Երվ. ԱՐԲ.	372
ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ		
Դիտարկութիւններ Հեղծ Աղանդոցի Հայերէն Նոր Թարգմանութեան Մասին	ՄԱՐՏԻՆՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ	376
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ		380
Եկեղեցականք — Բեմականք		384
«Սիւն» — Բովանդակութիւն 1974 Տարեշրջանի		
ՅԱՆԻՆԻՈՒՆ		
Տանկ «Սիւն»ի Խմբագրութեան և Գ. Կիւլպէնկեան Մատենադարանին Նուիրուած Գիրքերու		388
Բովանդակութիւն		389

C O N T E N T S

EDITORIAL

On the occasion of ordinations	<i>Archbp. Shahe Ajamian</i>	302
Ordinations in the St. James Cathedral		306

ANNIVERSARIES

The late Patriarch Torkom Koushagian	<i>Kevork S. Genevisian</i>	311
--------------------------------------	-----------------------------	-----

POETRY

Again blood and fire	<i>M. Manoukian</i>	320
Rubayats	<i>M. Manoukian</i>	322

THEOLOGY

Rudiments of Theology	<i>Archbp. Maghakia Ormanian</i>	323
-----------------------	----------------------------------	-----

PHILOLOGY

Eulogy for St. Gregory the Illuminator	<i>Ed. A. H. Serjouni</i>	335
--	---------------------------	-----

MANUSCRIPTS

Catalogue of Manuscripts of the Hartford Theological Seminary	<i>H. Kurdian</i>	348
--	-------------------	-----

PHILOLOGY

The story of Vartabed Khachadour of Kharabagh	<i>A. K. Sanjian</i>	358
---	----------------------	-----

REVIEWS

Mary Atmadjian	<i>Yeghivart</i>	372
----------------	------------------	-----

BOOKS

Remarks on the new edition of "Refutation of Sects"	<i>Martiros Minassian</i>	376
--	---------------------------	-----

Monthly news from the Armenian Patriarchate	389
---	-----

"Sion" - Contents for the year 1974	394
-------------------------------------	-----

Yearly subscription: 5 U. S. Dollars

All correspondence should be addressed to:

Ara Kalaydjian, The St. James Press

P. O. Box 14001, Jerusalem - Israel